

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ,
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ
ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

ΑΡΧΕΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΑΡΧΕΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Β' ΤΑΞΗ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ

Τόμος 1ος

Συγγραφείς:

**Στέλιος Βιρβιδάκης, Καθηγητής Πανεπιστημίου
Αθηνών**

Βασίλης Καρασμάνης, Καθηγητής Ε.Μ.Π.

**Χαρινέλα Τουρνά, Δρ. Φιλ., Καθηγήτρια Δ/θμιας
Εκπαίδευσης**

Επιτροπή κρίσης:

**Βάσω Κιντή, Επίκουρη Καθηγήτρια Πανεπιστημίου
Αθηνών**

Ζωή Αντωνοπούλου, Σχολική Σύμβουλος

**Χριστίνα Σακελλίου, Καθηγήτρια Δευτεροβάθμιας
Εκπαίδευσης**

Υπεύθυνη για το Π.Ι.:

Χριστίνα Βέικου, Σύμβουλος Π.Ι.

Συνεργάτις:

**Δέσποινα Μωραΐτου, Δρ. Φιλ., Φιλολόγος
αποσπασμένη στο Π.Ι.**

Γλωσσική επιμέλεια:

Μαρίτα Κλειδωνάρη

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ,
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ
ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

Στέλιος Βιρβιδάκης
Βασίλης Καρασμάνης
Χαρινέλα Τουρνά

ΑΡΧΕΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Β΄ ΤΑΞΗ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ

Τόμος 1ος

Εξώφυλλο:

Ρενέ Μαγκρίτ, Η ανθρώπινη κατάσταση, 1935.

Η πραγματικότητα και η αναπαραγωγή της αναμειγνύονται. Η θάλασσα και η αμμουδιά συνεχίζονται στο καβαλέτο, σχεδόν χωρίς διαχωριστική γραμμή.

**ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ
ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ**

**Ομάδα Εργασίας του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής
Πολιτικής**

**Μετατροπή: Βλασία Κατσαρού
Επιμέλεια: Σπυριδούλα Σκούταρη**

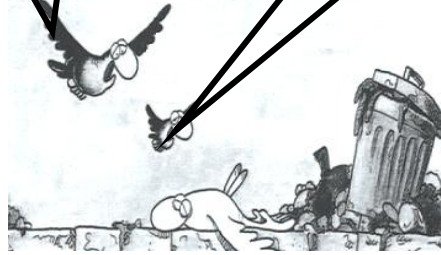
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: **ΞΕΚΙΝΩΝΤΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΟΡΙΑ**

Τι είναι φιλοσοφία;

Μερικές φορές, όταν δεν είμαστε απορροφημένοι από τις καθημερινές μας ασχολίες και βρίσκουμε λίγο χρόνο να παρατηρήσουμε ήρεμα τα πράγματα γύρω μας και μέσα μας και να στοχαστούμε πάνω στη σημασία τους, συνειδητοποιούμε ότι θα 'πρεπε να μας απασχολήσει σοβαρά το ίδιο το γεγονός ότι υπάρχουμε και βρισκόμαστε μέσα στον κόσμο. Σε μια τέτοια περίπτωση αυτά που συνήθως θεωρούμε αυτονόητα, σχετικά με τον εαυτό μας, τους άλλους ανθρώπους και τα πράγματα, το ότι γεννηθήκαμε και μεγαλώσαμε, το ότι ο ήλιος ανατέλλει και δύει κάθε μέρα, το ότι οι λέξεις έχουν κάποιο νόημα, ξαφνικά μας προκαλούν έκπληξη και θαυμασμό (απορία). Αυτός ο θαυμασμός δείχνει πως έχουμε υιοθετήσει μια φιλοσοφική στάση. Τότε μας γεννιούνται παράξενα ερωτήματα, που θυμίζουν αυτά που κάποτε διατυπώνουν τα παιδιά: Ποιος είμαι στ' αλήθεια; Από πού έρχομαι και πού πηγαίνω; Γιατί υπάρχει ο κόσμος; Ποιος τον δημιούργησε; Τι είναι ο χώρος και τι ο χρόνος; Τι γίνεται όταν πεθαίνουν οι άνθρωποι; Τι είναι το καλό και τι το κακό; Είμαστε ελεύθεροι όταν προβαίνουμε σε συγκεκριμένες πράξεις ή μας καθορίζουν βαθύτερες δυνάμεις που δεν μπορούμε να ελέγξουμε; Τι κάνει τα ωραία πράγματα ωραία;

**Ω ΘΕΕ ΜΟΥ!... ΕΙΝΑΙ
ΠΕΘΑΜΕΝΟ!**

**ΜΠΑΜΠΑ, ΤΙ
ΕΠΑΘΕ ΑΥΤΟ
ΤΟ ΠΟΥΛΙ;**

**ΝΑ, ΑΥΤΗ ΕΙΝΑΙ Η ΜΟΙΡΑ ΟΛΩΝ ΜΑΣ!
ΑΓΩΝΙΖΟΜΑΣΤΕ ΚΑΙ
ΤΑΛΑΙΠΩΡΟΥΜΑΣΤΕ ΜΙΑ ΖΩΗ, ΓΙΑ ΝΑ
ΚΑΤΑΛΗΘΟΥΜΕ ΕΝΑ ΠΡΩΙ
ΠΕΤΑΜΕΝΟΙ ΣΤΑ ΣΚΟΥΠΙΔΙΑ!...**

ΤΙ ΝΟΗΜΑ ΕΧΕΙ ΛΟΙΠΟΝ ΝΑ
ΖΟΥΜΕ; ΓΙΑΤΙ ΝΑ ΓΕΝΝΙΟΜΑΣΤΕ;
ΓΙΑΤΙ ΝΑ ΥΠΑΡΧΟΥΜΕ; ΓΙΑΤΙ;

ΔΕΝ ΤΟ ΞΕΡΕΙ...
ΡΩΤΗΣΕ ΤΟΝ ΚΑΤΙ ΠΙΟ
ΕΥΚΟΛΟ.

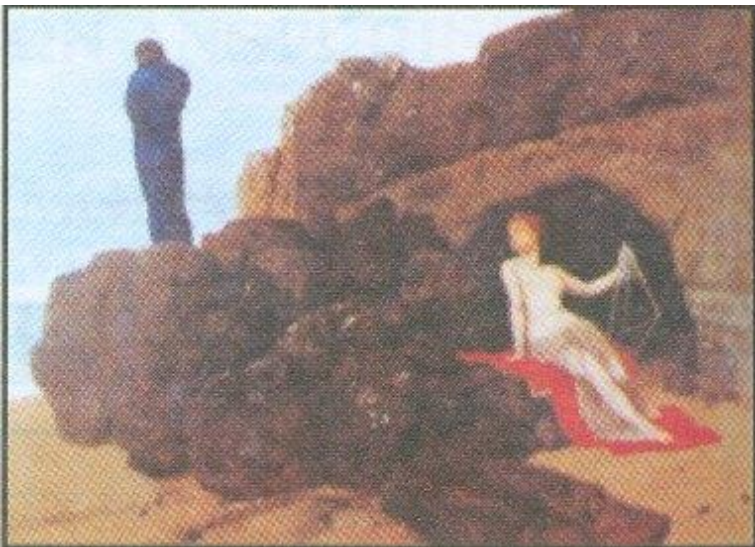
Γελοιογραφία Αρκάς,
Χαμηλές πτήσεις, εκδ. γράμματα

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ: Η ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ

«Όταν το παιδί ήταν παιδί, ρωτούσε: Γιατί εγώ να είμαι εγώ και όχι εσύ;

Πότε άρχισε ο χρόνος και πού τελειώνει ο χώρος; Μήπως η ζωή μας πάνω στη Γη δεν είναι τίποτα περισσότερο από ένα όνειρο; Μήπως αυτά που βλέπω, ακούω και μυρίζω είναι ένας φανταστικός κόσμος; Υπάρχει πράγματι το κακό, υπάρχουν άνθρωποι πραγματικά κακοί; Πώς γίνεται εγώ, αυτός που είμαι τώρα, να μην υπήρχα πριν και μια μέρα να μην είμαι πια αυτός που είμαι τώρα;...»

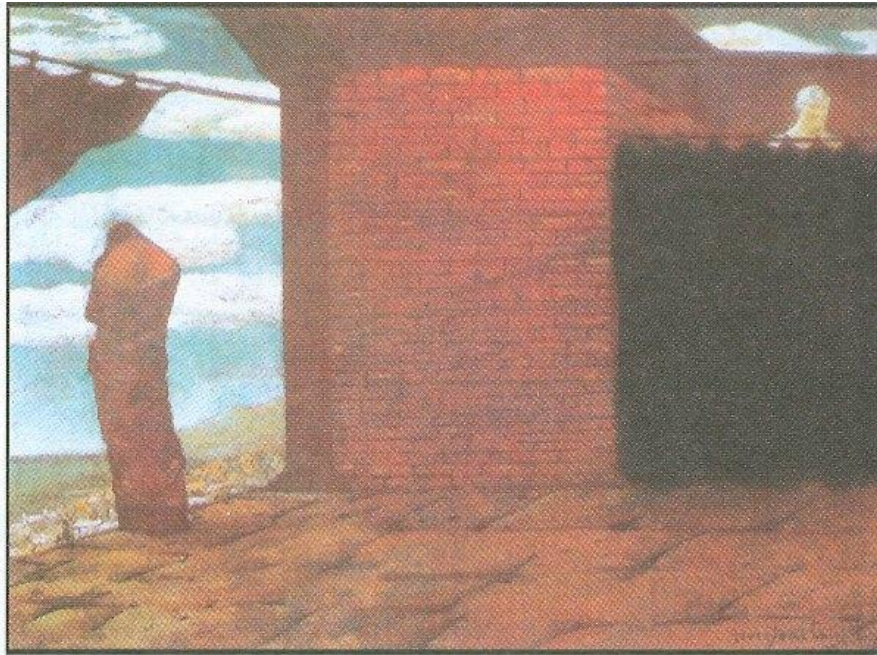
(Βιμ Βέντερς, Τα φτερά του έρωτα)

Άρνολντ Μπαϊκλιν,
Οδυσσέας και
Καλυψώ, 1882,
Βασιλεία, Μουσείο
Καλών Τεχνών

Ξεκινάμε με μια διανοητική δυσφορία σαν του παιδιού που ρωτάει: «Γιατί;» Το ερώτημα του παιδιού δεν είναι σαν εκείνο του ώριμου ανθρώπου· είναι μια έκφραση απορίας και όχι αίτημα για παροχή ακριβών πληροφοριών. Έτσι και οι φιλόσοφοι ρωτούν: «Γιατί;» και «Τι;», χωρίς να ξέρουν τι ακριβώς είναι αυτό που ρωτούν. Εκφράζουν ένα αίσθημα διανοητικής δυσφορίας... Τα φιλοσοφικά προβλήματα έχουν τη μορφή: «Τα 'χω χαμένα»

(Λούντβιχ Βίτγκενσταϊν, Αφορισμοί και εξομολογήσεις)

Τζιόρτζιο ντε Κίρικο, Το αίνιγμα του χρησμού, 1910, Ιδιωτική Συλλογή. Η μορφή που έχει στραμμένη την πλάτη της στον θεατή και βρίσκεται σε περισυλλογή – αποτελεί πιστή αντιγραφή από το έργο του Μπαίκλιν Οδυσσέας και Καλυψώ– αντιπροσωπεύει τον καλλιτέχνη-φιλόσοφο, που στέκεται σκεπτικός μπροστά στα μυστήρια του κόσμου. Δεξιά, ο μάντης πίσω από το παραπέτασμα παραπέμπει στην αινιγματική, κρυφή όψη της ύπαρξης.

Στην αρχή νομίζουμε ότι τα ερωτήματα που μας αναγκάζουν να ξεκινήσουμε μια φιλοσοφική συζήτηση είναι δύσκολα αλλά συνηθισμένα, σαν εκείνα που αντιμετωπίζει η επιστήμη. Όταν όμως προσπαθήσουμε να τα απαντήσουμε, συνειδητοποιούμε την ιδιαιτερότητά τους. Δεν ξέρουμε από πού να ξεκινήσουμε την ανάλυσή τους και ποια μέθοδο πρέπει να χρησιμοποιήσουμε, για να βρούμε την απάντηση στο πρόβλημα που διατυπώνουν. Μάλιστα, για να δώσουμε κάποια ικανοποιητική απάντηση σε πολλά από αυτά τα ερωτήματα, φαί-

νεται πως θα χρειαζόταν να κοιτάξουμε νοερά τους εαυτούς μας και τον κόσμο «απέξω», κάτι μάλλον ακατόρθωτο. Ωστόσο, τα φιλοσοφικά ερωτήματα και τα προβλήματα που αυτά θέτουν φαίνεται να ασκούν πάνω μας μια παράξενη γοητεία, να μας προξενούν δέος και αμηχανία ή μπορεί και να μας εκνευρίζουν όταν οδηγούμαστε σε αδιέξοδο. Η γενικότητα, αλλά και ο παράδοξος χαρακτήρας τους μας κάνουν να νιώθουμε ότι θα υποστούμε ένα είδος «νοητικής κράμπας», εάν ασχοληθούμε μαζί τους.

Πολλές φορές βιαζόμαστε να εγκαταλείψουμε την προσπάθειά μας και μάλιστα τη χαρακτηρίζουμε μάταιη ή και τελείως ανόητη. Αν όμως επιμείνουμε, θα διαπιστώσουμε ότι η ενασχόληση με αυτά τα ερωτήματα μας βοηθά να διερευνήσουμε τα όρια της ανθρώπινης σκέψης, δηλαδή να καταλάβουμε μέχρι πού μπορούν να φτάσουν τα λογικά και τα εννοιολογικά μας εργαλεία. Γι' αυτό και μπορούμε να αποκαλέσουμε τα ερωτήματα αυτού του είδους **οριακά, θεμελιώδη ή έσχατα**. Ακόμη και αν δε βρούμε τις απαντήσεις, που μπορεί να ξεπερνούν τις γνωστικές μας δυνατότητες, αξίζει να δοκιμάσουμε, ακριβώς επειδή τα ερωτήματα είναι οριακά. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, η αναζήτηση των απαντήσεων θα μας συναρπάσει και θα διευρύνει τον πνευματικό μας ορίζοντα. Ακόμη και αν δεν καταλήξει σε σταθερό αποτέλεσμα, η πορεία που θα ακολουθήσουμε θα διευρύνει τους ορίζοντές μας, θα ανοίξει νέες προοπτικές στη γνώση και στην πράξη και θα οξύνει την κριτική μας ικανότητα. Δε θα ήταν λάθος να πούμε ότι η **φιλοσοφία είναι σκέψη πάνω στην ίδια τη σκέψη και τις δυνατότητες της**. Ο όρος φιλοσοφία αναφέρεται κυρίως σ' αυτή τη δραστηριότητα, αλλά πολλοί τον χρησιμοποιούν για να δηλώσουν και τα προϊόντα της, δηλαδή τις θεωρίες στις οποίες καταλήγουν οι φιλό-

σοφοι (π.χ. η φιλοσοφία του Αριστοτέλη, του Σπινόζα, του Καντ κτλ.). Πάντως πρέπει να τονιστεί ο δυναμικός και «ανοικτός» χαρακτήρας του «φιλοσοφείν». Όπως έχει παρατηρήσει ο Καντ, είναι σωστότερο να λέμε ότι πρέπει να μαθαίνουμε το «πώς να φιλοσοφούμε» και όχι να μαθαίνουμε ένα έτοιμο «σώμα» φιλοσοφικών αντιλήψεων και θεωριών.

Ωστόσο, ίσως να μας φανεί στην αρχή αρκετά δύσκολο να κατανοήσουμε την ιδιαίτερη αυτή μορφή σκέψης πάνω στην ίδια τη σκέψη, που μας παρουσιάζεται με διαφορετικές μορφές. Είναι γεγονός ότι τον αιώνα που πέρασε –και ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες– έχει γίνει κατάχρηση της λέξης «φιλοσοφία» στην καθημερινή γλώσσα. Αυτό οφείλεται ως ένα σημείο στην ευρύτητα της εφαρμογής της έννοιας την οποία δηλώνει η λέξη, που μας οδηγεί σε πολύ περισσότερες από μία «φιλοσοφίες»: στη φιλοσοφία της φύσης, στη φιλοσοφία του ανθρώπου, της κοινωνίας, της ιστορίας, καθώς και σε πολλές άλλες, περισσότερο εξειδικευμένες φιλοσοφίες, όπως είναι, για παράδειγμα, η φιλοσοφία των μαθηματικών, η ηθική φιλοσοφία, η φιλοσοφία του δικαίου, η φιλοσοφία της τέχνης, αλλά και της βιολογίας, της οικονομίας, πρόσφατα ακόμη και της επικοινωνίας.

Προφανής συνέπεια της ευρύτατης αυτής εφαρμογής του όρου «φιλοσοφία» υπήρξε η σύγχυση που επικράτησε στον κοινό νοου για το αντικείμενό της, σύγχυση η οποία με τη σειρά της οδήγησε σε μια αίσθηση «δικαιώματος ελεύθερης χρήσης» του όρου. Αντί, για παράδειγμα, να παροτρύνουμε κάποιον να «σκεφτεί με ψυχραιμία και υπομονή» λέγοντας ακριβώς αυτές τις λέξεις, συνήθως λέμε «φιλοσόφησέ το» ή, σε άλλη περίπτωση, αντί να πει ο διευθυντής της επιχείρησης στους υπαλλήλους του «προς το παρόν δεν είμαστε σε θέση να κάνουμε αυξήσεις», προτιμά να πει «η φιλο-

σοφία μας είναι να διασφαλίσουμε πρώτα την ανταγωνιστικότητα της εταιρείας μας»· σ' αυτόν τον «πληθωρισμό» σημασιών της λέξης «φιλοσοφία» έχουν φυσικά μερίδιο και οι διαφημίσεις, όπου δε θα μας εξέπληττε πλέον, αν ακούγαμε για τη «φιλοσοφία» κάποιας ηλεκτρικής σκούπας!

Ο «Στοχαστής» του Ροντέν

Φυσικά, ο μεγάλος όγκος των αναφορών στον όρο «φιλοσοφία» συνδέεται με λιγότερο ακραίες καταχρήσεις. Για παράδειγμα, όταν επιθυμούμε να πραγματοποιήσουμε μια δύσκολη αλλαγή στη ζωή μας, λέμε συχνά ότι «πρέπει να αλλάξουμε φιλοσοφία», αντί για το ακριβέστερο «πρέπει να αλλάξουμε τρόπο σκέψης», το οποίο πρακτικά σημαίνει ότι πρέπει να εντοπίσουμε το πρόβλημα σε ορισμένες σκέψεις, συνήθειες ή και κανόνες της καθημερινής μας ζωής.

Είναι λοιπόν κάθε σκέψη, συνήθεια ή κανόνας μια «φιλοσοφία»; Όχι βέβαια, όπως δεν είναι θεωρία της φυσικής και κάθε απλή παρατήρηση ενός φυσικού φαινομένου.

Μήπως λοιπόν, για να καταλάβουμε τις διαφορετικές σημασίες του όρου «φιλοσοφία», θα 'πρεπε να εξετάσουμε καλύτερα τι κάνει κάποιος όταν φιλοσοφεί;

Χόπερ, Μοναξιά, 1944, Ιδιωτική Συλλογή. Πού οδηγούν οι δρόμοι του Χόπερ; Φαίνεται ότι δεν οδηγούν σε κάποιο συγκεκριμένο τόπο αλλά μάλλον στον ορίζοντα, σ' έναν τόπο άγνωστο που σ' αυτόν τον πίνακα παρατηρείται από το ύψος της επιφάνειας του δρόμου

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. «Από θαυμασμό και απορία οι άνθρωποι και τώρα και παλιά άρχισαν να φιλοσοφούν πρωταρχικά. Θαύμαζαν τα παράδοξα φαινόμενα που παρουσιάζονταν μπροστά τους, έπειτα σιγά σιγά και προοδευτικά απορούσαν και για τα πιο μεγάλα, παραδείγματος χάριν για τις μεταβολές της σελήνης, για τα φαινόμενα του ήλιου και των άστρων και για τη γένεση των πάντων. Όποιος όμως θαυμάζει και απορεί, έχει την ιδέα πως βρίσκεται σε άγνοια (γι' αυτό και όποιος αγαπά τον μύθο είναι από μια άποψη και φιλόσοφος, γιατί ο μύθος περιλαμβάνει θαυμαστά συμβάντα). Όστε, μιας και φιλοσόφησαν προσπαθώντας να ξεφύγουν από την άγνοια, είναι φανερό πως φιλοσόφησαν για να μπορούν να κατανοήσουν θεωρητικά τη μορφή των πραγμάτων και όχι για κάποια πρακτική χρήση».

(Αριστοτέλης, Μετά τα Φυσικά, Α 2, 982b12)

2. «ΜΕΝΩΝ: Σωκράτη, είχα ακούσει, προτού σε γνωρίσω, πως το μόνο που κάνεις είναι να βρίσκεσαι σε αμηχανία και να φέρνεις σε αμηχανία και τους άλλους και αυτό που νιώθω τώρα είναι πως με τα μάγια και τα φίλτρα σου με έχεις παραλύσει, έτσι που να βρίσκομαι κι εγώ σε τέλεια αμηχανία. Για να πω και ένα αστείο, μου φαίνεται πως είσαι ακριβώς σαν το σελάχι της θάλασσας, που ηλεκτρίζει όποιον το πλησιάζει και το αγγίζει, και μου έχεις κάνει κάτι τέτοιο αυτή τη στιγμή, γιατί το μυαλό μου και το στόμα μου είναι ναρκωμένα και δεν μπορώ να σου απαντήσω». (Πλάτων, Μένων, 80a)

3. «Σήμερα υπάρχει τρομακτικά πολλή φιλοσοφία σε μικρές φέτες, έτσι ώστε πια μόνο στα μαγαζιά μπορεί να αγοράσει κανείς κάτι χωρίς κοσμοαντίληψη, ενώ από την άλλη μεριά επικρατεί δεδηλωμένη καχυποψία απέναντι στα μεγάλα

κομμάτια φιλοσοφίας [...] σήμερα μόνο οι εγκληματίες τολμούν να βλάψουν άλλους ανθρώπους χωρίς να επικαλεστούν τη φιλοσοφία».

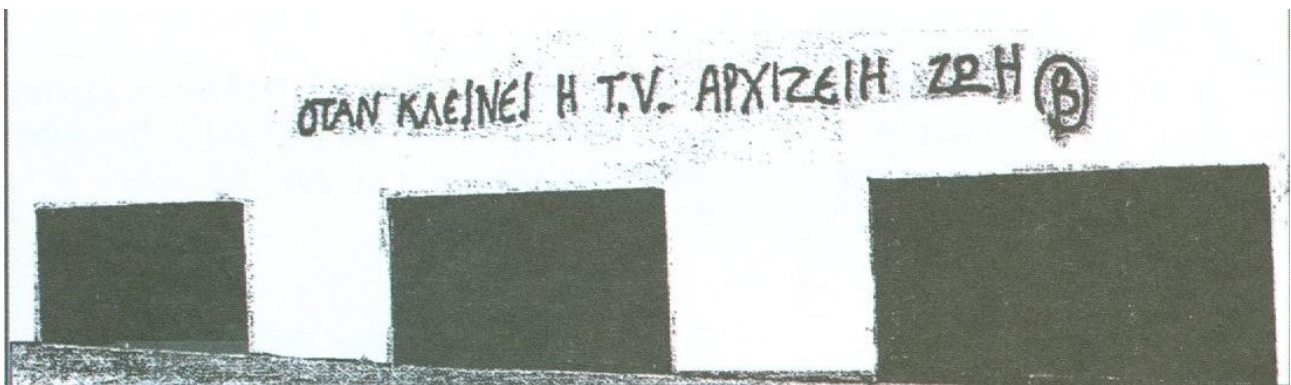
(Ρόμπερτ Μούζιλ, Ο άνθρωπος χωρίς ιδιότητες, (μτφρ. Τ. Σιέτη, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1992, τόμ. Ι, σ. 297)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Αναζητήστε στον κινηματογράφο και στη λογοτεχνία γενικά και θεμελιώδη ζητήματα/ερωτήματα που θα μπορούσαν να αποτελέσουν αφορμές για φιλοσοφικό προβληματισμό (π.χ. Ο θάνατος του Ιβάν Ιλίτς, νουβέλα του Λέοντος Τολστόι, 2001, Οδύσσεια του διαστήματος, ταινία του Στάνλεϋ Κιούμπρικ). Να κάνετε το ίδιο και με κάποια συνθήματα σε τοίχους ή γελοιογραφίες (π.χ. «Αυτοπραγμάτωση!», «Έγχρωμη TV, ασπρόμαυρη ζωή», «Πώς διαχειρίστηκες τη μιζέρια σου σήμερα;»). Να αιτιολογήσετε την άποψή σας εξετάζοντας σε ποιο βαθμό και με ποιον τρόπο προάγεται η φιλοσοφική συζήτηση από τέτοιου είδους δημιουργικές εκφράσεις.

2. «Εκείνοι που μελετούν φιλοσοφία, σπουδάζουν ή καταγίνονται με φιλοσοφική έρευνα είναι σε θέση να αναπτύξουν μερικές πολύ χρήσιμες ικανότητες: να λύνουν προβλήματα, να οργανώνουν λογικά τις σκέψεις τους, να διατυπώνουν έγκυρα και, καμιά φορά, ακαταμάχητα επιχειρήματα, να επικοινωνούν με τους άλλους με λόγο συγκροτημένο, εύλογο, τεκμηριωμένο, να αναλύουν κριτικά και να ξεδιαλύνουν τις βασικές ιδέες που είναι τρέχουσες στην καθημερινή ζωή, να αξιολογούν με τρόπο κριτικό την πορεία της συλλογικής ανθρώπινης ζωής και να συμβάλλουν στη διαδικασία αλλαγής της».

Να εντοπίσετε στο απόσπασμα τις ωφέλειες οι οποίες, κατά τον συγγραφέα, προκύπτουν από την ενασχόληση με τη φιλοσοφία και να διατυπώσετε τις δικές σας σκέψεις με αφορμή την παραπάνω άποψη του Θεόφιλου Βέικου (Εισαγωγή στις φιλοσοφικές σπουδές, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα 1988, σ. 5).

ΟΤΑΝ ΚΛΕΙΝΕΙ Η Τ.Υ. ΑΡΧΙΖΕΙ Η ΖΩΗ

Αναγραφή συνθήματος σε γέφυρα επί της Λεωφ. Κηφισού, Αθήνα. Μέσο το σπρέι ή ο μαρκαδόρος για να εκφραστεί ένα κοινωνικό ή συχνά και πολιτικό μήνυμα. Η αναγραφή συνθημάτων στον ελλαδικό χώρο, ιδίως στα αστικά κέντρα έχει μεγάλη παράδοση.

HASTA NA PANE Stencil
σε αθηναϊκό δρόμο. Με
σύνθημα και παράσταση
ή μόνο σύνθημα
εμφανίζεται το stencil ως
κοινωνική, αλλά και ως
αμιγώς πολιτική έκφραση.
Στο λεκτικό μέρος
συγγενεύει με τα πολιτικά και κοινωνικά συνθήματα

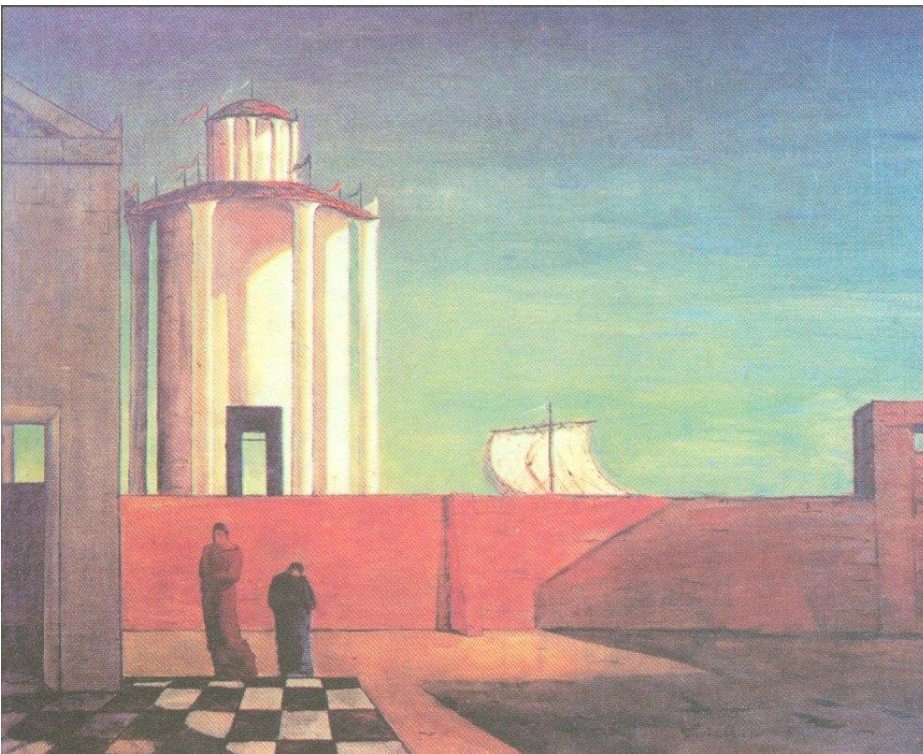

μαχητικής διαμαρτυρίας. Αρεστά ή όχι μεταδίδουν πάντως μηνύματα.

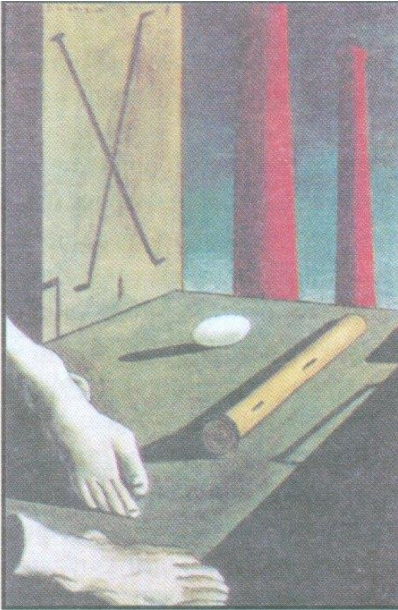
ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ: ΒΑΣΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ

«Πολύ νωρίς είχα μάθει πως είναι αδύνατον να φανταστεί κανείς κάτι τόσο αλλόκοτο ή απίστευτο, που να μην το έχει κιόλας πει κάποιος από τους φιλοσόφους». (Ρενέ Ντεκάρτ Λόγος περί της μεθόδου)

«Φιλοσοφία θα πει: να βρίσκεσαι καθ' οδόν. Τα ερωτήματά της είναι ουσιαστικότερα από τις απαντήσεις της, και κάθε απάντηση μετατρέπεται σε νέο ερώτημα». (Καρλ Γιάσπερς Εισαγωγή στη φιλοσοφία)

**Τζιόρτζιο Ντε
Κίρικο, Το
αίνιγμα της
άφιξης και το
δειλινό,
1911/12,
Ιδιωτική
συλλογή.**

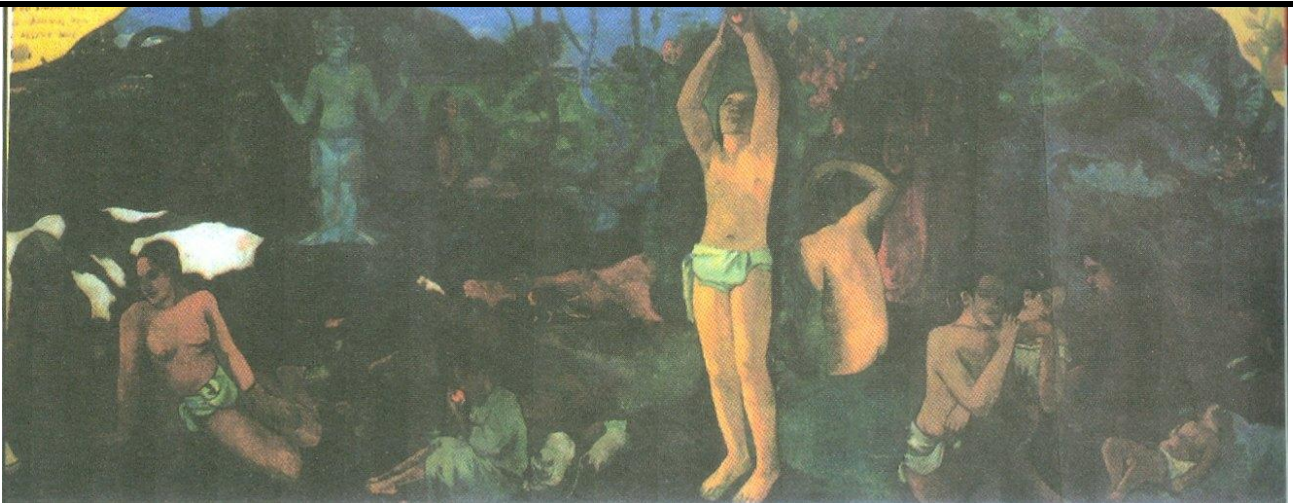

Τζιόρτζιο Ντε Κίρικο, Μεταφυσική νεκρή φύση, 1914, Νέα Υόρκη, Μητροπολιτικό Μουσείο Τέχνης. Ο Ντε Κίρικο αποτυπώνει τη Χαρούμενη επιστήμη του Νίτσε. Η νέα τέχνη «που χορεύει», –τη γέννηση της οποίας συμβολίζει το αυγό,– εμπυχώνεται από τη χαρά για το «άγνωστο Χ», την αγάπη για το αίνιγμα. Ο σκεπτόμενος άνθρωπος επιχειρεί να ερμηνεύει τις μυστηριώδεις μεταφορές και τα σημάδια του κόσμου.

1. Διασάφηση γενικών εννοιών

Όταν προσεγγίζουμε τα φιλοσοφικά ερωτήματα, διαπιστώνουμε ότι είναι αναγκαίο να κατανοήσουμε διάφορες γενικές και αφηρημένες έννοιες όπως: εαυτός, πραγματικότητα, χρόνος, νόμος, ελευθερία, δικαιοσύνη, ομορφιά κτλ. Συχνά στις συζητήσεις μας χρησιμοποιούμε –χωρίς να το πολυσκεφτούμε– λέξεις που αναφέρονται σε τέτοιες έννοιες, αλλά, αν κανείς μάς ζητήσει να εξηγήσουμε τι ακριβώς θέλουμε να πούμε, τότε το νόημά τους μας φαίνεται σκοτεινό και συγκεχυμένο. Για να φιλοσοφήσουμε λοιπόν, πρέπει προηγουμένως να προσπαθήσουμε να καταλάβουμε πώς ακριβώς χρησιμοποιούνται αυτές οι λέξεις και τι σημαίνουν. Είναι πιθανόν να έχουν άλλη σημασία στο πλαίσιο της επιστημονικής έρευνας και άλλη στο πλαίσιο της απλής, καθημερινής συζήτησης μέσα στο οποίο τις συναντούμε. Εμείς όμως θα προσπαθήσουμε να τις

μελετήσουμε συστηματικά απομονώνοντας τα κοινά και σταθερά στοιχεία των σημασιών τους. Θα εξετάσουμε αν μπορούμε να δώσουμε κάποιον ορισμό που θα μας επιτρέψει να μη συγχέουμε τη μία με την άλλη έννοια. Όσο και να μας κουράζει ή να μας φαίνεται σχολαστικό αυτό το εγχείρημα, συνιστά απαραίτητη προεργασία κάθε περαιτέρω φιλοσοφικής αναζήτησης. Εξάλλου, χωρίς σαφή σύλληψη των εννοιών που εκφράζουν αυτές οι λέξεις, δε γίνεται να προχωρήσουμε στη διερεύνηση των φιλοσοφικών προβλημάτων.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, ξεκινάει από την απορία που είναι φυσική στα ανθρώπινα όντα. Ο πίνακας Από πού ερχόμαστε; Τι είμαστε; Πού πηγαίνουμε; του Πολ Γκογκέν απεικονίζει την έκφραση της απορίας στα μέλη ενός λαού πριν από τη χρήση γραφής.

2. Αιτιολόγηση βασικών πεποιθήσεων

Είδαμε ότι η υιοθέτηση μιας φιλοσοφικής στάσης απέναντι στα πράγματα μας κάνει να απορούμε για εκείνα που προηγουμένως θεωρούσαμε αυτονόητα. Αν

κανείς μάς έθετε το ερώτημα γιατί πρέπει στη ζωή να υπακούουμε σε ορισμένες αρχές και να μη βλάπτουμε τους συνανθρώπους μας, θα αρχίζαμε να προβληματιζόμαστε σχετικά με το εάν και το γιατί ισχύουν οι ηθικές αξίες που έχουμε διδαχτεί από τα παιδικά μας χρόνια. Αν πάλι αναρωτιόταν για την αυθεντία της επιστήμης και μας καλούσε να υποστηρίξουμε καλύτερα την πίστη μας στις μεθόδους και τις αξιωματικές αρχές της, μάλλον θα επαινούσαμε την οξυμμένη κριτική του διάθεση. Αν τώρα παρατηρούσε ότι, όσο και να έχει προοδεύσει η φυσική και η αστρονομία, δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι ο ήλιος θα ανατείλει αύριο, όπως ανέτειλε χτες και σήμερα το πρωί, πιθανότατα θα νομίζαμε ότι ανησυχεί υπερβολικά για κάτι που έχουμε συνηθίσει να δεχόμαστε ως δεδομένο. Αν όμως μας έλεγε ότι τώρα που διαβάζουμε αυτό το βιβλίο στο γραφείο μας μπορεί στην πραγματικότητα να ονειρευόμαστε και ότι, αφού ξυπνήσουμε, θα διαπιστώσουμε πως βρισκόμαστε σε έναν τελείως διαφορετικό κόσμο, ίσως να τον παίρναμε για τρελό. Οι φιλόσοφοι ωστόσο δε διστάζουν να μας υπενθυμίζουν ότι οι αισθήσεις μας, αλλά και η λογική μας, συχνά σφάλουν και ότι όσα δεχόμαστε ως προφανή στην καθημερινή μας ζωή δεν αποκλείεται να αλλάξουν, όπως πολλές φορές αλλάζουν και οι αρχές που κατευθύνουν τις επιστημονικές έρευνες. Οι φιλόσοφοι, με άλλα λόγια, μας καλούν να επιχειρήσουμε να αιτιολογήσουμε ακόμη και τις πιο βασικές μας πεποιθήσεις, αυτές που αποκτήσαμε από την εμπειρία μας ή από την οικογένειά μας, το σχολείο μας, τους δασκάλους και τους φίλους μας, αλλά και αυτές που δεχόμαστε ως προϋποθέσεις, όταν ξεκινούμε τη μελέτη της επιστήμης. Όσο παράδοξο και ακραίο κι αν ακούγεται μερικές φορές το αίτημά τους για αιτιολόγηση, οφείλουμε να προσπαθήσουμε να το ικανοποιήσουμε. Ακό-

μη κι αν αποτύχουμε, καλό είναι να ξέρουμε γιατί αποτύχαμε. Πρέπει να δούμε μέχρι πού μπορούμε να φτάσουμε και έτσι να ανιχνεύσουμε τα όρια των λογικών μας ικανοτήτων.

Η ΣΧΟΛΗ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ: η τοιχογραφία του **Ραφαήλ** στο Βατικανό είναι η εντυπωσιακή αναγεννησιακή απεικόνιση της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας. Οι μορφές σε

αυτές τις τέσσερις λεπτομέρειες είναι πιθανώς (δεξιόστροφα, από πάνω αριστερά) ο Παρμενίδης, ο Ηράκλειτος, ο Πυθαγόρας και ο Σωκράτης.

3. Διαμόρφωση μιας συνολικής θεώρησης του κόσμου και της θέσης του ανθρώπου μέσα σ' αυτόν

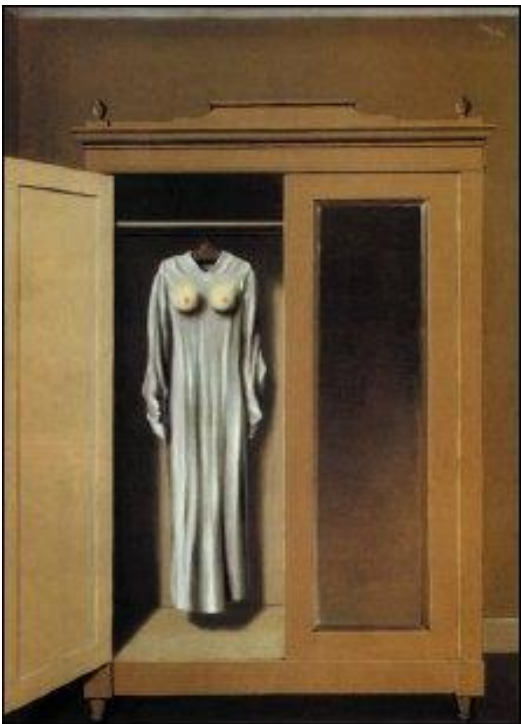
Η κοινή εμπειρία μας, η θρησκεία, οι επιστήμες, η τέχνη μάς φανερώνουν διαφορετικές όψεις του κόσμου, οι οποίες μπορεί και να συγκρούονται μεταξύ τους. Έτσι, για παράδειγμα, η φυσική διδάσκει ότι τα φαινomenικά συμπαγή τραπέζια και οι καρέκλες του δωματίου μας αποτελούνται από μικροσκοπικά, αόρατα σωματίδια και κενό, η βιολογία μάς μαθαίνει πως είμαστε φτιαγμένοι από κύτταρα, η ψυχολογία δείχνει πως τα

κίνητρά μας μπορεί να καθορίζονται από υποσυνείδητες επιθυμίες, η θρησκεία μάς εμπνέει την πίστη σε κάποια υπερφυσική, ανώτατη δύναμη, ενώ η τέχνη μάς επιτρέπει να βλέπουμε τα πράγματα με τα μάτια της δημιουργικής φαντασίας. Η φιλοσοφία είναι η πνευματική δραστηριότητα που καλείται να διαμεσολαβήσει ανάμεσα σε αυτές τις «εικόνες» και να μας βοηθήσει να τις συμφιλιώσουμε, να τις ιεραρχήσουμε ή να εξηγήσουμε πώς σχετίζονται μεταξύ τους και πώς η μία μπορεί να οδηγεί στην άλλη. Από την αρχαιότητα οι φιλόσοφοι επιδιώκουν να συνδυάσουν τις διάφορες γενικές θεωρίες και αντιλήψεις και να διαμορφώσουν μια συνολική και λογικά συνεκτική (χωρίς αντιφάσεις) θεώρηση του κόσμου και της θέσης του ανθρώπου μέσα σ' αυτόν. Τα «μεγάλα» ερωτήματα για τη ζωή, τον θάνατο και τα χαρακτηριστικά της ύπαρξής μας μπορούν να φωτιστούν –παρ' όλο που δεν είναι δυνατόν βεβαίως να απαντηθούν οριστικά– μέσα από αυτή τη συνολική θεώρηση. Οπωσδήποτε, καθώς οι επιστήμες αναπτύσσονται και οι γνώσεις μας εξειδικεύονται και επεκτείνονται με αλματώδη ρυθμό, είναι πολύ δύσκολο να έχουμε μια γενική εποπτεία όλων αυτών που ξέρουμε ή νομίζουμε πως ξέρουμε. Όσο όμως κι αν είναι δύσκολη η επίτευξη του φιλόδοξου αυτού στόχου, όσο κι αν ο στόχος δεν μπορεί να προσεγγιστεί παρά μόνο εν μέρει και σε κάποιον βαθμό, δεν παύει να αποτελεί ιδεώδες που κατευθύνει τη φιλοσοφική δραστηριότητα.

4. Καθοδήγηση της πράξης και οργάνωση του τρόπου ζωής μας

Πώς θα 'πρεπε να ζει κανείς, για να ζει καλά; Πώς θα 'πρεπε να πράττει, για να πράττει σωστά; Από την εποχή των σοφιστών και του Σωκράτη η φιλοσοφία

φαίνεται να έχει και πρακτικούς στόχους. Η ανάλυση και η διασάφηση των εννοιών, η αιτιολόγηση των πεποιθήσεων και η επεξεργασία μιας συνολικής θεώρησης του κόσμου και του ανθρώπου σκοπεύουν ακόμη και σήμερα να μας υποδείξουν αρχές και αξίες που θα ρυθμίσουν και θα νοηματοδοτήσουν τη ζωή μας. Η θεωρία –όσο σημαντική, όσο ενδιαφέρουσα και γοητευτική για το πνεύμα μας κι αν είναι– πρέπει να καθοδηγεί και τις πράξεις μας. Το πώς πρέπει να ζούμε ως άτομα, το πώς να συμπεριφερόμαστε ο ένας στον άλλον, το πώς να οργανώνουμε την κοινωνία και τους πολιτικούς μας θεσμούς αποτελούν ζητήματα που απασχολούσαν και απασχολούν και σήμερα τους φιλοσόφους. Ιδιαίτερα για την αρχαιοελληνική σκέψη, η φιλοσοφία είναι, εκτός των άλλων, και τέχνη του βίου.

Ρενέ Μαγκρίτ, Η φιλοσοφία στο μπουντουάρ, 1966. Το χιούμορ υποχωρεί μπροστά στην ένταση του ερωτικού στοιχείου.

Το νυχτικό αποκαλύπτει αυτά που, κανονικά, πρέπει να κρύβει.

ΚΕΙΜΕΝΑ

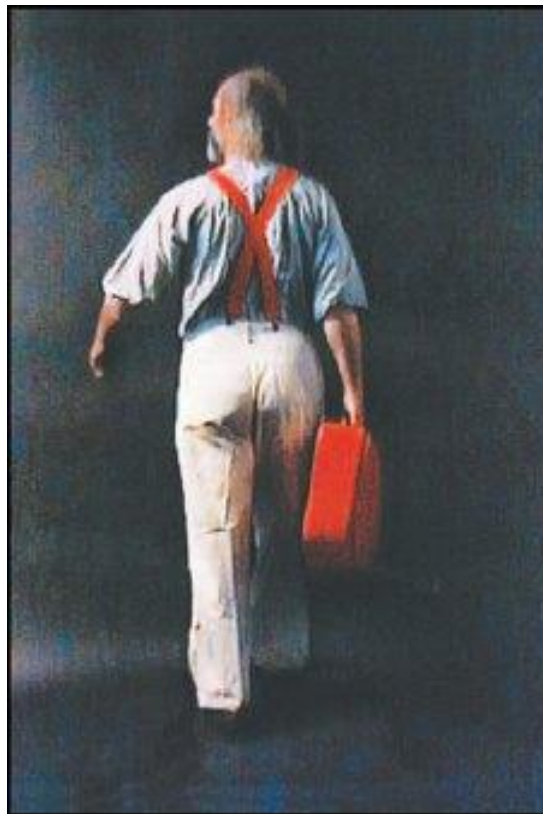
1. «ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Θα θυμάσαι λοιπόν ότι εγώ δε σου ζήτησα αυτό, δηλαδή να μου αναφέρεις ένα ή δύο από τα πολλά όσια, αλλά σου ζήτησα το συγκεκριμένο τυπικό γνώρισμα δυνάμει του οποίου όλα τα όσια είναι όσια. [...] Μάθε μου λοιπόν ποιο τέλος πάντων είναι αυτό το τυπικό γνώρισμα, ώστε κοιτάζοντάς το και έχοντάς το ως υπόδειγμα να μπορώ καθετί το οποίο κάνεις είτε εσύ είτε οποιοσδήποτε άλλος και το οποίο είναι όμοιο με αυτό να το χαρακτηρίζω όσιο και καθετί που δεν είναι σαν αυτό να μην το χαρακτηρίζω όσιο».
(Πλάτων, Ευθύφρων, 6d-e, μτφρ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος)

2. «Το κύριο μέλημα της φιλοσοφίας είναι να ελέγξει και να κατανοήσει πολύ κοινές έννοιες, που όλοι μας τις χρησιμοποιούμε καθημερινά χωρίς να τις σκεφτόμαστε. Ένας ιστορικός μπορεί να ζητήσει να μάθει τι συνέβη κάποτε στο παρελθόν, αλλά ένας φιλόσοφος θα ρωτήσει: τι είναι χρόνος; Ένας μαθηματικός μπορεί να ερευνά τις πιθανές σχέσεις μεταξύ των αριθμών, αλλά ένας φιλόσοφος θα αναρωτηθεί: τι είναι αριθμός; Ένας φυσικός θα ζητήσει να μάθει από τι συνίστανται τα άτομα ή πώς εξηγείται η βαρύτητα, αλλά ένας φιλόσοφος θα αναρωτηθεί: πώς μπορούμε να γνωρίζουμε αν υπάρχει κάτι έξω από τη νόησή μας; Ένας ψυχολόγος μπορεί να ερευνήσει πώς μαθαίνουν τα παιδιά μια γλώσσα, αλλά ένας φιλόσοφος θα ρωτήσει: τι είναι αυτό που κάνει μια λέξη να έχει κάποιο νόημα; Ο καθένας μπορεί να αναρωτιέται αν είναι κακό να τρυπώνεις στο σινεμά χωρίς εισιτήριο, αλλά ένας φιλόσοφος θα ρωτήσει: γιατί μια πράξη είναι καλή ή κακή;»

(Thomas Nagel, Θεμελιώδη φιλοσοφικά προβλήματα, μτφρ. Χριστίνα Μιχαλοπούλου-Βέικου, εκδ. Σμίλη, Αθήνα 1989)

3. «Επειδή λοιπόν η παρούσα φιλοσοφική μας ενασχόληση δεν έχει ως στόχο της, όπως οι άλλες, τη θεωρητική γνώση (η έρευνά μας δε γίνεται για να μάθουμε τι είναι η αρετή, αλλά για να γίνουμε ενάρετοι - αλλιώς δε θα είχε κανένα νόημα), είναι ανάγκη να εξετάσουμε το θέμα των πράξεων, δηλαδή το πώς πρέπει να τις πράττουμε».

(Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, 1103b26-28, (μτφρ. Δ. Λυπουρλή με τροποποιήσεις)

Κ. Τσόκλης, Οδοιπόρος, Βιντεοπροβολή σε ζωγραφικό πίνακα – ακρυλικό σε μουσαμά, 1991. Συλλογή του καλλιτέχνη

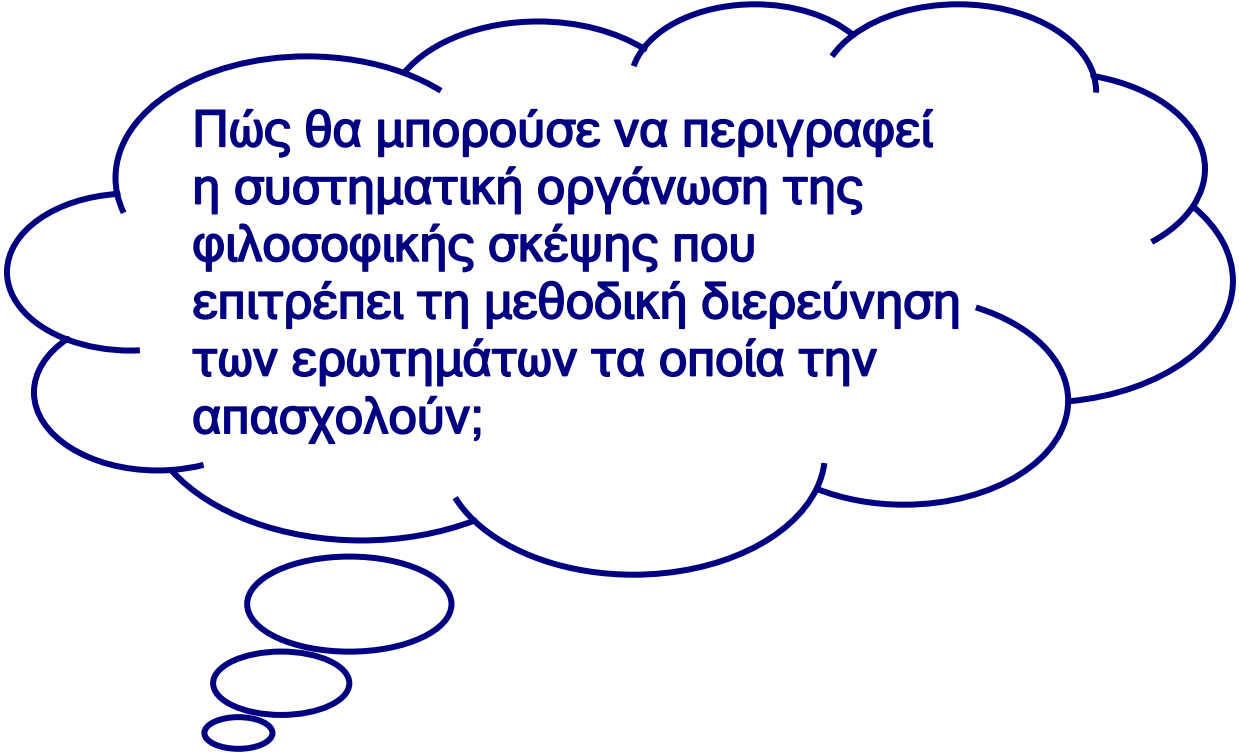
ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Αφού μελετήσετε τα παραπάνω αποσπάσματα, να διατυπώσετε ορισμένα ακόμη φιλοσοφικά ερωτήματα που μπορεί να γεννηθούν μέσα από την καθημερινή ζωή και τα οποία δεν μπορούν να διερευνηθούν και να απαντηθούν από συγκεκριμένες επιστήμες.

2. «Του ανθρώπινου βίου η διάρκεια είναι στιγμή, η ύλη ρευστή, η αίσθηση αμυδρή, όλου του σώματος η σύσταση φτιαγμένη για να σαπίσει, η ψυχή είναι σβούρα, η τύχη δεν προβλέπεται και η φήμη δεν κρίνεται. Με άλλα λόγια, του σώματος όλα ποταμός κιεπιδρομή από ξένους και η φήμη μετά θάνατον λήθη. Τι λοιπόν μπορεί να μας οδηγήσει; Ένα και μόνο, η φιλοσοφία. Και τουτο, όσο κρατούμε το εσωτερικό μας δαιμόνιο μακριά από ατιμία και βλάβη, δυνατότερο από ηδονές και πόνους, να μην κάνει τίποτε όπως τύχει, ούτε με ψευτιές και με υποκρισία, και να μη χρειάζεται άλλοι να κάνουν ή να μην κάνουν κάτι. Επίσης, τα συμβάντα και τα μοιραία να τα παραδέχεται, γιατί έρχονται απ' όπου κι αυτός ήλθε, και πάνω απ' όλα τον θάνατο με ήρεμη γνώμη να τον περιμένει, όχι ως άλλο τι παρά ως διάλυση των στοιχείων, από τα οποία κάθε ζώο συνίσταται. Αν λοιπόν για τα στοιχεία χωριστά δεν είναι τίποτε το φοβερό ακατάπαυστα να μεταβάλλονται σε κάτι άλλο, γιατί να φοβάται κανείς τη μεταβολή και τη διάλυση του συνόλου; Είναι πράγμα φυσικό και κακό δεν έρχεται από τη φύση» (Μάρκος Αυρήλιος, Τα εις εαυτόν, 2, 17, μτφρ. Σοφία Μαντά). Στο παραπάνω απόσπασμα ο Ρωμαίος φιλόσοφος Μάρκος Αυρήλιος διατυπώνει επιγραμματικά μερικές κύριες αντιλήψεις της στωικής φιλοσοφίας.

Νομίζετε ότι συμφωνούν με αυτό που στην καθημερινή ζωή χαρακτηρίζουμε «στωικότητα»;

3. Η γνωστή άποψη του σοφιστή Ιππία ότι «...από τη φύση μας είμαστε σ' όλα όμοιοι, και βάρβαροι και Έλληνες» μπορεί να λειτουργήσει ως επιχείρημα για τη στήριξη της ανεκτικότητας απέναντι σε άλλους ανθρώπους με διαφορετικές συνήθειες και αντιλήψεις από τις δικές μας;

Πώς θα μπορούσε να περιγραφεί η συστηματική οργάνωση της φιλοσοφικής σκέψης που επιτρέπει τη μεθοδική διερεύνηση των ερωτημάτων τα οποία την απασχολούν;

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ: ΚΛΑΔΟΙ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

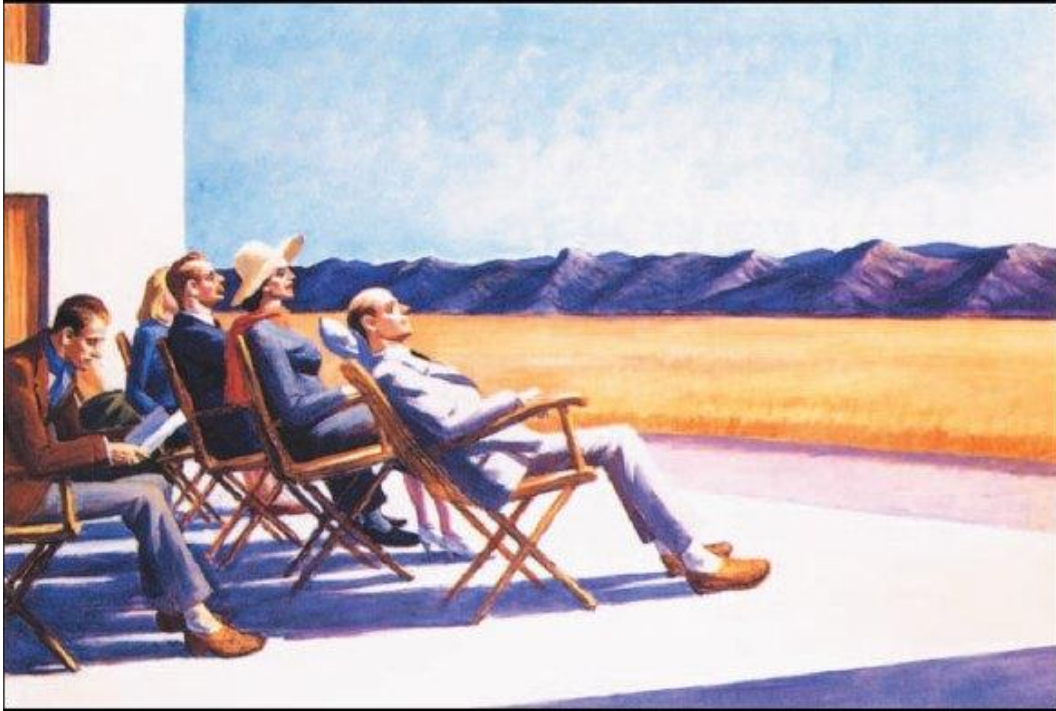
1. Βασικοί κλάδοι της φιλοσοφίας

Τα όσα είπαμε παραπάνω μας βοηθούν να κατάλαβουμε τη μεγάλη ποικιλία των φιλοσοφικών προβλημάτων – τα οποία μπορούν να διακριθούν ανάλογα με το θέμα της συζήτησης. Η διαφοροποίηση των προβλη-

μάτων μάς επιτρέπει να μιλάμε για ορισμένους βασικούς κλάδους ή περιοχές της φιλοσοφικής σκέψης.

Έτσι:

- Όταν μας απασχολεί η γνώση –οι δυνατότητες, οι πηγές, τα είδη, οι μέθοδοι απόκτησής της– στρεφόμεστε στη γνωσιολογία.
- Εφόσον αντικείμενό μας είναι η βαθύτερη υφή της πραγματικότητας, προσπαθούμε δηλαδή να καταλήξουμε σε μια γενική θεώρηση του τι υπάρχει, εστιάζουμε την έρευνά μας στον κλάδο που οι φιλόσοφοι αποκαλούν μεταφυσική ή οντολογία.
- Εάν θέλουμε να βρούμε αρχές που να ρυθμίζουν τις πράξεις μας και να μας καθοδηγούν στην οργάνωση της ζωής μας, ενδιαφερόμαστε για την πρακτική φιλοσοφία – που περιλαμβάνει την ηθική, την πολιτική φιλοσοφία, αλλά και την αισθητική. Επειδή στην πρακτική φιλοσοφία μιλάμε συνήθως για αξίες που μας κατευθύνουν και που θέλουμε να πραγματώσουμε, πολλοί ονομάζουν αυτόν τον βασικό κλάδο φιλοσοφικής αναζήτησης και αξιολογία.
- Όταν μας απασχολεί το πώς πρέπει να σκεφτόμαστε, για να σκεφτόμαστε σωστά, τότε καταφεύγουμε στη λογική. Η λογική θα μπορούσε να θεωρηθεί ξεχωριστός κλάδος της φιλοσοφίας, για τους περισσότερους όμως φιλοσόφους αποτελεί κυρίως το όργανο της ορθής νόησης, που είναι απαραίτητο όχι μόνο για κάθε μορφή φιλοσοφικής δραστηριότητας, αλλά και για όλες τις επιστήμες.

Χόπερ, Άνθρωποι στον ήλιο, 1960, Ουάσιγκτον, Εθνικό Μουσείο της Αμερικανικής Τέχνης. Ένας από τους πιο όψιμους πίνακες του καλλιτέχνη, που αντί να αφηγείται προβάλλει μια κατάσταση της ύπαρξης

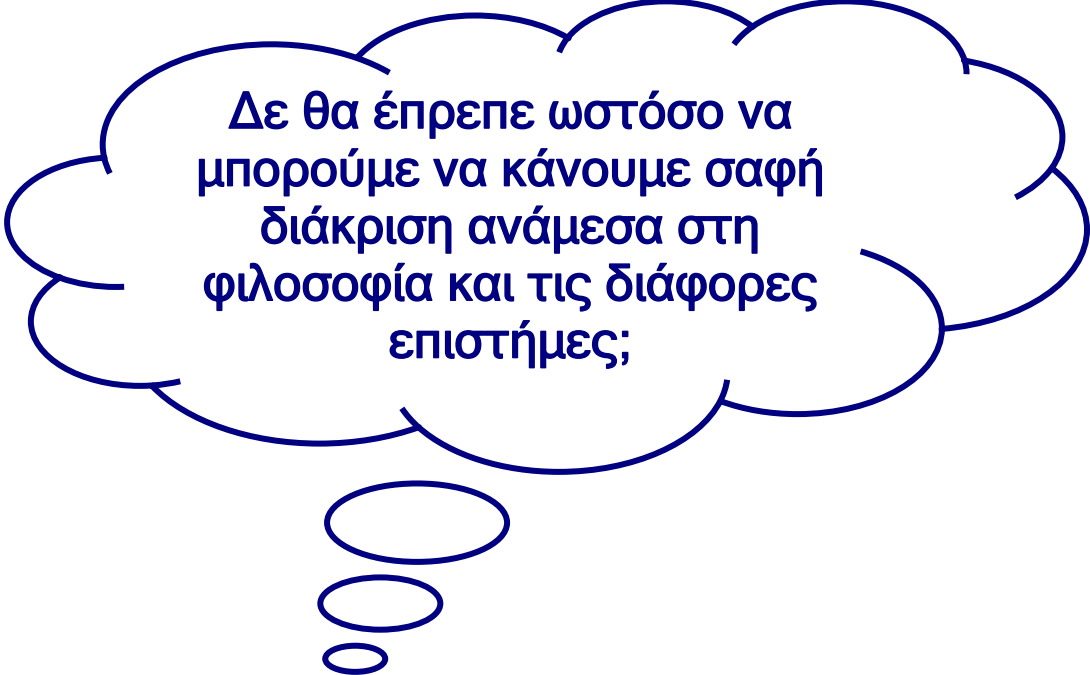
Γιατί όμως είναι τόσο σημαντική η γνώση της λογικής;

2. Επιχειρήματα

Σε επόμενο κεφάλαιο θα έχουμε την ευκαιρία να μιλήσουμε εκτενέστερα για τον συστηματικό τρόπο με τον οποίο οι επιστήμονες αναζητούν τη γνώση του κόσμου. Εδώ θα περιοριστούμε να παρατηρήσουμε ότι και στη φιλοσοφία δεν αρκεί να προβάλλει κανείς ισχυρισμούς και θέσεις ή να επικαλείται τις δαισθήσεις και

τις ιδέες του, αλλά είναι απαραίτητο να προσπαθεί να τις υποστηρίξει με επιχειρήματα. Πρέπει δηλαδή εκείνος που φιλοσοφεί να οργανώνει τη σκέψη του έτσι, ώστε να συνδέει λογικά τις πεποιθήσεις του. Θα πρέπει να ξεκινά από ορισμένες προτάσεις (τις προκείμενες) και να καταλήγει στην πρόταση την οποία θέλει να υποστηρίξει (το συμπέρασμα). Η λογική θα τον βοηθήσει να καταλάβει πότε το συμπέρασμα συνάγεται ή προκύπτει από τις προκείμενες του επιχειρήματος. Για παράδειγμα, το παραγωγικό επιχείρημα «όλοι οι άνθρωποι είναι θνητοί, ο Σωκράτης είναι άνθρωπος, άρα ο Σωκράτης είναι θνητός» είναι ένα έγκυρο επιχείρημα, με αληθείς προκείμενες, οπότε και το αληθές συμπέρασμα προκύπτει αναγκαία από αυτές. Αντίθετα, το επιχείρημα «μερικοί άνθρωποι είναι φιλόσοφοι, ο Σωκράτης είναι άνθρωπος, άρα ο Σωκράτης είναι φιλόσοφος» δεν είναι έγκυρο, γιατί, παρ' όλο που οι προκείμενες είναι αληθείς και το συμπέρασμα συμβαίνει να είναι αληθές, ωστόσο το συμπέρασμα δε συνάγεται αναγκαία από τις προκείμενες. Υπάρχουν επιχειρήματα με την ίδια μορφή στα οποία οι προκείμενες είναι αληθείς, αλλά το συμπέρασμα είναι ψευδές, όπως, για παράδειγμα, το επιχείρημα «μερικοί άνθρωποι είναι φιλόσοφοι, ο Θεμιστοκλής είναι άνθρωπος, άρα ο Θεμιστοκλής είναι φιλόσοφος». Τα επιχειρήματα αυτής της μορφής δεν μπορούν να θεωρηθούν έγκυρα.

Αξίζει ακόμα να επισημάνουμε ότι τα φιλοσοφικά επιχειρήματα δεν μπορούν να αναπτύσσονται μέσα στο αυστηρό θεωρητικό πλαίσιο των επιμέρους επιστημών, αλλά πρέπει όσοι φιλοσοφούν να αντλούν στοιχεία από τις πεποιθήσεις του κοινού νου –τις οποίες βέβαια δε θα διστάζουν να υποβάλουν σε κριτική– όπως πρέπει και να χρησιμοποιούν σε μεγάλο βαθμό την καθημερινή μας γλώσσα.

Δε θα έπρεπε ωστόσο να μπορούμε να κάνουμε σαφή διάκριση ανάμεσα στη φιλοσοφία και τις διάφορες επιστήμες;

3. Φιλοσοφία και επιστήμες

Σε παλαιότερες εποχές δε γινόταν διάκριση μεταξύ φιλοσοφίας και επιστημών. Από αυτό που αρχικά ονομαζόταν φιλοσοφία αποσπάστηκαν σιγά σιγά επιμέρους γνωστικά πεδία, τα οποία στα νεότερα χρόνια αποτέλεσαν τη φυσική, τη βιολογία, την ψυχολογία, την κοινωνιολογία κτλ. Μερικοί μάλιστα υποστηρίζουν ότι με τη γέννηση και την πρόοδο των επιστημών ο χώρος της φιλοσοφίας συρρικνώνεται προοδευτικά και μπορεί στο μέλλον η φιλοσοφία να χάσει τον λόγο της ύπαρξής της. Σύμφωνα όμως με τα όσα είπαμε παραπάνω για την ιδιαιτερότητα των φιλοσοφικών ερωτημάτων και προβλημάτων, καθώς και για τους στόχους της φιλοσοφικής δραστηριότητας, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι, παρά τη μεγάλη εξέλιξη των επιστημών, η φιλοσοφία εξακολουθεί να υφίσταται ως μια διαφορετική εκδήλωση του πνεύματος. Αυτή διακρίνεται από τις επιστήμες όχι μόνο ως προς τον βαθμό γενικότητας, αλλά και ως προς την έμφαση σε εννοιολογικές διερευνήσεις, ως προς την επιμονή στη βαθύτερη αιτιολόγη-

ση βασικών, καθημερινών και επιστημονικών πεπιοιθήσεων και ως προς τη σημασία της για τη νοηματοδότηση της ανθρώπινης ύπαρξης.

Η φιλοσοφία λοιπόν έρχεται «πριν» από τις επιστήμες –για να τις βοηθήσει να θεμελιώσουν τις αρχές τους, να προσδιορίσουν καλύτερα τις έννοιές τους και να οργανώσουν τις μεθόδους τους, ώστε να διευκολυνθεί το έργο τους –αλλά και «μετά» από αυτές – για να συνοψίσει και να ερμηνεύσει τα πορίσματα των ερευνών τους. Έτσι κι αλλιώς, στον βαθμό κατά τον οποίο η φιλοσοφία συνιστά μια «αναδίπλωση» της σκέψης πάνω στον εαυτό της, τοποθετείται σε διαφορετικό επίπεδο από τις επιστήμες, φυσικές και κοινωνικές. Παραφράζοντας τα λόγια του μεγάλου Αυστριακού φιλοσόφου Λούντβιχ Βίτγκενσταϊν (20ός αιώνας), θα μπορούσαμε να πούμε ότι η λέξη «φιλοσοφία» σημαίνει κάτι που στέκει «πάνω» ή «κάτω» από τις επιστήμες, αλλά όχι «δίπλα» σ' αυτές. Γι' αυτόν τον λόγο και η φιλοσοφική σκέψη δεν έχει τη γραμμική εξέλιξη που έχουν οι επιστήμες. Έτσι, ενώ, όταν σπουδάζουμε ιατρική, δεν είναι ανάγκη να μαθαίνουμε τις θεωρίες του Ιπποκράτη και του Ασκληπιού, όταν διδασκόμαστε φυσική, δε χρειαζόμαστε την ξεπερασμένη σήμερα φυσική του Αριστοτέλη, όταν ασχολούμαστε με την ψυχολογία, δεν έχει νόημα να χρησιμοποιούμε τις πειραματικές μεθόδους του 19ου αιώνα, όταν ωστόσο μελετούμε φιλοσοφία, είναι ουσιώδες να στρεφόμαστε στον στοχασμό του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη ή του Καντ και να διερευνούμε τη δική τους σύλληψη των προβλημάτων. Η φιλοσοφία γυρνά και ξαναγυρνά σε ερωτήματα που παραμένουν «ανοικτά» από τη φύση τους και προσπαθεί να τα φωτίσει κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Φυσικά, η φιλοσοφία δεν μπορεί να αγνοεί την εξέλιξη της επιστημονικής προσέγγισης του κόσμου, εφόσον μάλι-

στα την ενδιαφέρει πάνω απ' όλα η βαθύτερη σημασία των πορισμάτων των επιστημών για τον άνθρωπο, τις σκέψεις και τις πράξεις του.

Χόπερ, Διάλειμμα, 1963, Ιδιωτική Συλλογή. Ένα είδος σύγχρονης Νόρας, με τη μορφή μιας γραμματέως ή μιας νοικοκυράς. Ο Χόπερ δεν τη ζωγραφίζει για να αποσαφηνίσει την κατάστασή της αλλά αντίθετα για να εμπλουτίσει τη μορφή και το περιβάλλον της με κάποιο μετέωρο και μυστηριώδες νόημα.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. «Σε μια εποχή που παράγει δασκάλους σαν [...] τον ασύγκριτο κύριο Νεύτωνα [...] αρκεί η φιλοδοξία να απασχοληθεί κανείς ως εργαζόμενος υπό τις εντολές τους και να καθαρίσει λίγο το έδαφος από τα σκουπίδια που φράζουν τον δρόμο της γνώσης· αυτή θα είχε προοδεύσει πολύ περισσότερο, αν οι προσπάθειες των ευφυών και φιλόπων ανθρώπων δεν είχαν εμποδιστεί από την εμβριθή αλλά επιπόλαιη χρήση ανεπεξέργαστων, επιτηδευμένων ή ακατανόητων όρων που εισάγονται στις επιστήμες...»

(John Locke, An Essay Concerning Human Understanding [Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση], Clarendon Press, Οξφόρδη 1975, σ. 9-10)

2. «Είναι γεγονός ότι στην αρχή επιστήμη και φιλοσοφία ήταν ενωμένες και μονάχα με το πέρασμα των αιώνων η φυσική, η χημεία, η αστρονομία ή η ψυχολογία απέκτησαν σιγά σιγά την ανεξαρτησία τους από την κοινή φιλοσοφική μήτρα. Σήμερα οι επιστήμες φιλοδοξούν να μας εξηγήσουν πώς είναι φτιαγμένος ο κόσμος γύρω μας και πώς λειτουργεί, ενώ η φιλοσοφία ενδιαφέρεται κυρίως για τη σημασία που έχει ο κόσμος για μας. Η επιστήμη, για οποιοδήποτε θέμα κι αν μιλήσει, υιοθετεί την απρόσωπη οπτική γωνία (ακόμα κι όταν ερευνά τον ίδιο τον άνθρωπο!), ενώ η φιλοσοφία έχει πάντοτε υπόψη της ότι η γνώση έχει αναγκαστικά ένα υποκείμενο: τον άνθρωπο-πρωταγωνιστή. Η επιστήμη επιδιώκει να γνωρίσει αυτό που υπάρχει κι αυτό που συμβαίνει. Η φιλοσοφία μελετά το πώς μας επηρεάζει αυτό που υπάρχει κι αυτό που γνωρίζουμε ότι συμβαίνει. Η επιστήμη πολλαπλασιάζει τις προοπτικές και τις περιοχές της γνώσης, που σημαίνει ότι τεμαχίζει και εξειδικεύει τη γνώση. Η φιλοσοφία πασχίζει να συσχετίσει το καθετί με όλα τα υπόλοιπα, προσπαθεί να συγκεντρώσει το σύνολο των γνώσεων σ' ένα κοινό θεωρητικό πλαίσιο, ικανό να υπερβεί την πολυμορφία αυτής της ενιαίας και αδιαίρετης περιπέτειας που είναι η σκέψη ή, μ' άλλα λόγια, η ανθρώπινη ύπαρξη. Η επιστήμη αποσυνθέτει τις εμφανείς μορφές του πραγματικού σε αόρατα θεωρητικά στοιχεία, με κυματικό ή σωματιδιακό χαρακτήρα, που μπορούν να εκφραστούν μαθηματικά σε στοιχεία αφηρημένα και απρόσιτα. Χωρίς να αγνοεί ή να περιφρονεί

αυτή την ανάλυση, η φιλοσοφία διασώζει τη ζωτική για τον άνθρωπο εμφανή πραγματικότητα, μέσα στην οποία εκτυλίσσεται η περιπέτεια της ύπαρξής μας (π.χ. η επιστήμη μάς αποκαλύπτει ότι τα τραπέζια και τα δέντρα αποτελούνται από ηλεκτρόνια, νετρόνια κτλ., ενώ η φιλοσοφία, χωρίς να υποτιμά αυτή την αποκάλυψη, μας επαναφέρει σε μια ανθρώπινη πραγματικότητα ανάμεσα σε τραπέζια και δέντρα). Η επιστήμη αναζητεί γνώσεις και όχι απλές εικασίες. Η φιλοσοφία θέλει να μάθει τη σημασία που έχουν για μας οι γνώσεις μας στο σύνολό τους, και μάλιστα αν είναι γνώσεις πραγματικές ή μεταμφιεσμένη άγνοια! Γιατί η φιλοσοφία συνηθίζει να προβληματίζεται για ζητήματα που οι επιστήμονες (και φυσικά και ο απλός κόσμος) θεωρούν δεδομένα ή προφανή». (Φερνάντο Σαμπατέρ, Οι ερωτήσεις της ζωής, μτφρ. Κ. Φιλιππίδης, εκδ. Αίολος, Αθήνα 2003, σ. 21)

3. «Η φιλοσοφία, όπως είπε ο Βίτγκενσταϊν, «δεν είναι θεωρία, αλλά δραστηριότητα». Το αποτέλεσμα της φιλοσοφίας δεν είναι «φιλοσοφικές προτάσεις», αλλά η διασάφηση των προτάσεων». (Moritz Schlick, Μορφή και περιεχόμενο: Εισαγωγή στη φιλοσοφική σκέψη, μτφρ. Ιωάννας Γόρδου, εκδ. Εγνατία, Θεσσαλονίκη, χ.χ., σ. 257)

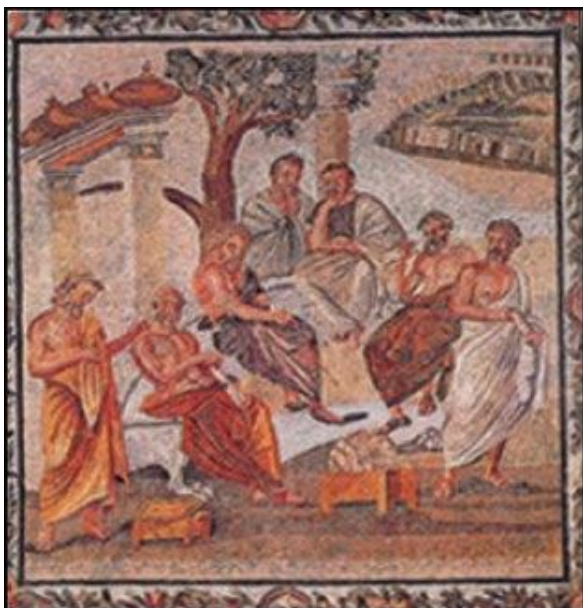
ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. α) «Μπορούν να επιβιώσουν ζωντανοί οργανισμοί στις ατμοσφαιρικές συνθήκες του πλανήτη Άρη;»
β) «Ποιο είναι το νόημα της ανθρώπινης ζωής;» Να συγκρίνετε τα δύο παραπάνω ερωτήματα. Ποιο από τα

δύο φαίνεται να διατυπώνει ένα επιστημονικό ερώτημα και ποιο μπορεί να χαρακτηριστεί ως φιλοσοφικό; Σε τι διαφέρει η αντιμετώπισή τους;

2. Αφού μελετήσετε το απόσπασμα 2, να αναρωτηθείτε αν ο στοχασμός πάνω στα προβλήματα της επιστήμης του βοηθά τον επιστήμονα να προεκτείνει τον προβληματισμό του προς την κατεύθυνση της φιλοσοφίας. Για παράδειγμα, πώς η δυνατότητα της κλωνοποίησης ζώων ή ανθρώπων μπορεί να κάνει έναν επιστήμονα να θέσει φιλοσοφικά ερωτήματα;

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ: ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Σε τι μπορεί τελικά να χρησιμεύει η φιλοσοφία;

Ακαδημία του Πλάτωνος, ψηφιδωτό.

1. Αμφισβητήσεις της αξίας της φιλοσοφίας

Ο Μπαρούχ Σπινόζα χαρακτηρίζεται από τον Μπέρτραντ Ράσελ ως ο «πιο ευγενής και αξιαγάπητος από τους μείζονες φιλοσόφους».

Επισημάνουμε ότι τα φιλοσοφικά ερωτήματα μας φαίνονται στην αρχή παράξενα και μας προκαλούν μια ιδιάζουσα αμηχανία ή και διανοητική δυσφορία. Από την άλλη μεριά, οι φιλόσοφοι επιμένουν υπερβολικά στη διασάφηση εννοιών που εκ πρώτης όψεως δεν αποτελούν πρόβλημα, όπως επίσης και στην αιτιολόγηση πεποιθήσεων που οι περισσότεροι άνθρωποι δέχονται χωρίς πολλή συζήτηση. Είναι λοιπόν φυσικό ο απλός άνθρωπος να κουράζεται ή και να ενοχλείται, όταν τον καλούμε να σκεφτεί σε βάθος για ζητήματα αφηρημένα, που δε φαίνεται να έχουν άμεση σχέση με τη ζωή του. Για τον απλό άνθρωπο η φιλοσοφική αναζήτηση μοιάζει άσκοπη, εφόσον κατά κανόνα δεν καταλήγει σε απτό αποτέλεσμα και τα ερωτήματα παραμένουν αναπάντητα. Πολλοί βέβαια εκφράζουν το δέος τους για τη φιλοσοφική σκέψη, που τους φαίνεται απρόσιτη, με τη φράση «αυτά δεν είναι για μας, είναι βαθιά φιλοσοφία», ενώ πιο συχνά οι περισσότεροι διατυπώνουν ειρωνικά σχόλια του τύπου «αυτά είναι φιλοσοφίες!», θεωρώντας ότι η φιλοσοφία είναι χάσιμο χρόνου και ότι οι σχολαστικές συζητήσεις περί φιλοσοφικών προβλημάτων είναι άχρηστες, καθυστερούν ή και εμποδίζουν την πράξη. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι και στη λογοτεχνία –από τον Αριστοφάνη και τον Λουκιανό μέχρι τον σύγχρονο

Άγγλο θεατρικό συγγραφέα Τομ Στόπαρντ– ο φιλόσοφος διακωμωδείται με διάφορους τρόπους.

Ακόμη χειρότερα, η κριτική στάση που υιοθετούν οι φιλόσοφοι απέναντι σε καίρια ζητήματα θεωρείται από αρκετούς και επικίνδυνη, εφόσον κλονίζει τις βεβαιότητές μας και ενδεχομένως υπονομεύει την πίστη μας στη θρησκεία, στις παραδόσεις αλλά και στους πολιτικούς θεσμούς της κοινωνίας μας. Από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα υπάρχουν χαρακτηριστικά παραδείγματα δίωξης ή και καταδίκης φιλοσόφων όπως, μεταξύ άλλων, του Αναξαγόρα (για αθεΐα), του Σωκράτη (για εισαγωγή στην κοινωνία «καινών δαιμονίων» και για «διαφθορά των νέων»), του Πλάτωνα (αιχμαλωσία στη Σικελία, όπου είχε προσπαθήσει να διδάξει φιλοσοφία στον τύραννο των Συρακουσών Διονύσιο Β΄), του Τζορντάνο Μπρούνο (καύση στην πυρά λόγω αιρετικής διδασκαλίας), του Σπινόζα (αφορισμός από την εβραϊκή κοινότητα του Άμστερνταμ), του Καντ (απαγόρευση του βιβλίου του για τη θρησκεία από την πρωσική λογοκρισία), του Μπέρτραντ Ράσελ (φυλάκιση λόγω της εναντίωσής του στη συμμετοχή της Βρετανίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο). Ο Πλάτων –έχοντας ίσως στον νου του την καταδίκη του δασκάλου του και τη δική του πικρή εμπειρία στη Σικελία– περιγράφει με γλαφυρό τρόπο τη μοίρα του φιλοσόφου που προσπαθεί να στρέψει και τους συνανθρώπους του, οι οποίοι, ζουν μέσα στην άγνοια, στη μελέτη της φιλοσοφίας. Τον παρομοιάζει με δεσμώτη στο βάθος ενός σπηλαίου, ο οποίος κατορθώνει να απελευθερωθεί από τα δεσμά του, να βγει από το σπήλαιο και να δει το φως του ήλιου. Όταν επιστρέφει στο σπήλαιο, για να διδάξει την αλήθεια σε όσους βρίσκονται ακόμα δεμένοι και έχουν μπροστά τους μόνο είδωλα της πραγματικότητας, εκείνοι δε θα τον πιστέψουν, θα προτιμήσουν να μείνουν στην πλάνη τους

και θα τον προπηλακίσουν, ίσως μάλιστα απειλήσουν να τον σκοτώσουν (όπως συνέβη και με τον Σωκράτη).

2. Η χρησιμότητα της φιλοσοφίας

Είναι προφανές σε όποιον σκεφτεί προσεκτικά ότι η φιλοσοφία δεν είναι ούτε άχρηστη ούτε επικίνδυνη. Μια πρώτη απάντηση στο ερώτημα για τη χρησιμότητα και τη λειτουργία της είναι πως αυτό καθαυτό το ενδιαφέρον των ανθρώπων για θεωρητικές αναζητήσεις φτάνει για να δικαιολογήσει τη φιλοσοφική τους δραστηριότητα. Η αποφυγή εννοιολογικών συγχύσεων, η ανίχνευση των δυνατών απαντήσεων στα «μεγάλα ερωτήματα» της ύπαρξής μας –ακόμη κι αν δεν μπορούμε να γνωρίσουμε την ορθή απάντηση– η συνειδητοποίηση των ορίων της γνώσης μας, η διαμόρφωση συνολικών αντιλήψεων για τον άνθρωπο και τον κόσμο μας είναι σημαντικά επιτεύγματα που μας ικανοποιούν από μόνα τους, ανεξάρτητα από άλλα πρακτικά αποτελέσματα. Εξάλλου, η χαρά της καθαρής διανοητικής έρευνας μας δίνει κάτι που δεν μπορεί να μας προσφέρει καμιά άλλη ενασχόληση· μας επιτρέπει να βγούμε από τη ρουτίνα της καθημερινότητας και να δούμε τα πράγματα από κάποια απόσταση.

Ωστόσο, για να αντικρουστούν οι απόψεις των επικριτών της φιλοσοφίας, πρέπει πάνω απ' όλα να συνειδητοποιήσει κανείς την πρακτική σημασία της μελέτης της και τη συμβολή της στην προσωπική ανάπτυξη του ατόμου και στην κοινωνική πρόοδο. Πρέπει να γίνει συνείδηση ότι η επίπονη άσκηση στην επιχειρηματολογία οξύνει την κριτική μας ικανότητα, μας προστατεύει από λογικά σφάλματα και μας δίνει τη δυνατότητα να ελέγξουμε και να διορθώσουμε πολλές προκαταλήψεις. Επιπλέον, δεν πρέπει να παραβλέψουμε ότι η φιλοσοφία,

όπως είδαμε παραπάνω, διευρύνει τον διανοητικό μας ορίζοντα και μας φανερώνει θεωρητικές και πρακτικές δυνατότητες που δεν είχαμε σκεφτεί προηγουμένως. Πολλοί επιστήμονες, όπως ο Νεύτων ή ο Αϊνστάιν, οδηγήθηκαν στη διατύπωση των θεωριών τους έχοντας προηγουμένως επιδοθεί σε ανάλυση εννοιών και σε νοητικά πειράματα φιλοσοφικού χαρακτήρα. Συγκεκριμένα, ο Νεύτων και ο Αϊνστάιν συνέλαβαν την ιδέα της βαρύτητας και της σχετικότητας, αντίστοιχα, όχι μόνο μέσα από παρατηρήσεις των φυσικών φαινομένων, αλλά κυρίως μέσα από τον αφηρημένο στοχασμό πάνω σ' αυτές τις παρατηρήσεις, ο οποίος βασιζόταν σε γενικότερες φιλοσοφικές αντιλήψεις. Και στον χώρο όμως των νομικών και των πολιτικών συζητήσεων, που συμβάλλουν στην εξέλιξη των κοινωνικών θεσμών, ο κριτικός ρόλος της φιλοσοφίας είναι πολύτιμος. Οι ιδέες των ανθρώπινων δικαιωμάτων και του κοινωνικού συμβολαίου, που κυριάρχησαν στις δυτικές κοινωνίες μετά τη Γαλλική Επανάσταση, έγιναν πρώτα αντικείμενο διεξοδικής επεξεργασίας από τους φιλοσόφους της εποχής του Διαφωτισμού, τον Ρουσό, τον Λοκ, τον Βολταίρο. Αλλά και στον 20ό αιώνα και μέχρι τις μέρες μας πολλοί φιλόσοφοι, όπως ο Ράσελ, ο Σαρτρ, ο Μαρκούζε και ο Τσόμσκι, δε δίστασαν να αντιπαρατεθούν με την πολιτική εξουσία.

Ζαν-Πολ Σαρτρ

Άλλωστε, ο καθένας από μας θα μπορούσε να βρει και από την προ-

σωπική του ζωή παραδείγματα τα οποία να αποδεικνύουν ότι η φιλοσοφική συζήτηση τον βοήθησε να καταλάβει καλύτερα κάποιο πρόβλημα που τον απασχολούσε και να πάρει ορθότερες αποφάσεις. Η κατανόηση της σημασίας της αυτονομίας, για παράδειγμα, μπορεί να μας κάνει να ενεργούμε περισσότερο υπεύθυνα ως ελεύθεροι πολίτες μιας δημοκρατικής κοινωνίας –στη ρύθμιση της οποίας συμμετέχουμε με την ψήφο μας – ενώ η εμπάθυνση στις δυσκολίες εμπέδωσης της γνώσης μπορεί να μας εμπνεύσει ταπεινοφροσύνη και σεβασμό στους συνεργάτες μας. Κάθε άνθρωπος, όσο κι αν δεν το συνειδητοποιεί πάντοτε, θα αισθανθεί κάποια στιγμή την ανάγκη να «φιλοσοφήσει», να δει τη ζωή του και τα πράγματα «από απόσταση», για να νιώσει τη βαθύτερη πνευματική ικανοποίηση της θεωρητικής κατανόησης, αλλά και για να στηρίξει κάποιες σημαντικές επιλογές του. Και πρέπει αυτό να προσπαθήσει, όσο μπορεί, να το κάνει σωστά, μεθοδικά, με σοβαρότητα και με λογική αυστηρότητα στη σκέψη του.

Στη φωτογραφία ο φιλόσοφος Ζαν-Πολ Σαρτρ παρακολουθείται στενά, όπως συνέβαινε συχνά, από έναν εκπρόσωπο των γαλλικών δυνάμεων ασφαλείας.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. «ΚΑΛΛΙΚΛΗΣ: Η φιλοσοφία, Σωκράτη, έχει τη χάρη της, αν ασχοληθείς μαζί της με μέτρο στα νιάτα σου. Ακόμη κι αν είναι κανείς πολύ προικισμένος, εφόσον συνεχίσει να φιλοσοφεί και στην ωριμότητά του, αναγκαστικά θα αποξενωθεί από όλα όσα πρέπει να γνωρίζει, προκειμένου να γίνει ένας ολοκληρωμένος άνθρωπος. [...] Με τη φιλοσοφία είναι ωραίο να ασχολείται για μορφωτικούς λόγους και δεν είναι άπρεπο να φιλοσοφεί κανείς όσο είναι νεαρός. Όταν όμως μεγαλώσει και φιλοσοφεί ακόμη, τότε η περίπτωση είναι για γέλια και εγώ τουλάχιστον νιώθω για όσους φιλοσοφούν ό,τι νιώθω για όσους δυσκολεύονται να μιλήσουν και παίζουν σαν μικρά παιδιά. Τον νέο που δε φιλοσοφεί τον θεωρώ ανελεύθερο άνθρωπο, που δεν είναι άξιος για τίποτα ωραίο και μεγάλο. Όταν όμως τον δω ηλικιωμένο να φιλοσοφεί και να μη σταματάει, μου φαίνεται πια, Σωκράτη, ότι ο άνθρωπος αυτός πρέπει να φάει ξύλο [...] δεν αξίζει να λέγεται άντρας, όταν φεύγει από το κέντρο της πόλης και από τις συγκεντρώσεις, όπου [...] οι άντρες διαπρέπουν, και βουλιάζει για την υπόλοιπη ζωή του σε μια γωνιά ψελλίζοντας με τρεις τέσσερις νεαρούς».
(Πλάτων, Γοργίας 484c-486a)

2. «Κι αν θα χρειαζόταν να παραβγεί πάλι με εκείνους που είχαν παραμείνει δεσμώτες προσπαθώντας να διακρίνει τις σκιές, ενώ η όρασή του θα είναι αδύναμη ωσότου να προσαρμοστούν τα μάτια του κι ο χρόνος της προσαρμογής όχι πολύ σύντομος, άραγε δε θα γινόταν περίγελως και δε θα έλεγαν γι' αυτόν ότι γύρισε με τα μάτια του χαλασμένα από 'κεί πάνω που ανέβηκε, και ότι δεν αξίζει τον κόπο ούτε καν να δοκιμάσει κανείς να

ανεβεί επάνω, αυτόν, αν μπορούσαν με κάποιον τρόπο να τον πιάσουν στα χέρια τους και να τον σκοτώσουν, δε θα τον σκότωναν;» (Πλάτων, Πολιτεία 517a, μτφρ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος)

3. «Αφού με δίδαξε η πείρα ότι όλα όσα συμβαίνουν συνήθως στην κοινή ζωή είναι μάταια και μηδαμινά, και βλέποντας ότι όλα όσα φοβόμουν ή γίνονταν αφορμή να δοκιμάζω φόβο δεν είχαν καθεαυτά τίποτε καλό ούτε κακό, παρά μόνο στον βαθμό που με αναστάτωναν, απόφασισα τελικά να αναζητήσω μήπως υπήρχε κάποιο πραγματικό και κοινωνήσιμο αγαθό που μόνο αυτό να ήταν η αιτία που θα επηρέαζε το μυαλό, αποκλείοντας όλα τα υπόλοιπα· ή, ακριβέστερα ακόμη, κάποιο πράγμα που η ανακάλυψη και η απόκτησή του θα μου πρόσφεραν για πάντα την ικανοποίηση μιας υπέρτατης και αδιάκοπης χαράς (Μπαρούχ Σπινόζα, Πραγματεία για τη διόρθωση του νου, μτφρ. Bernard Jacquemart, Βασιλική Γρηγοροπούλου, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2000, σ. 23)

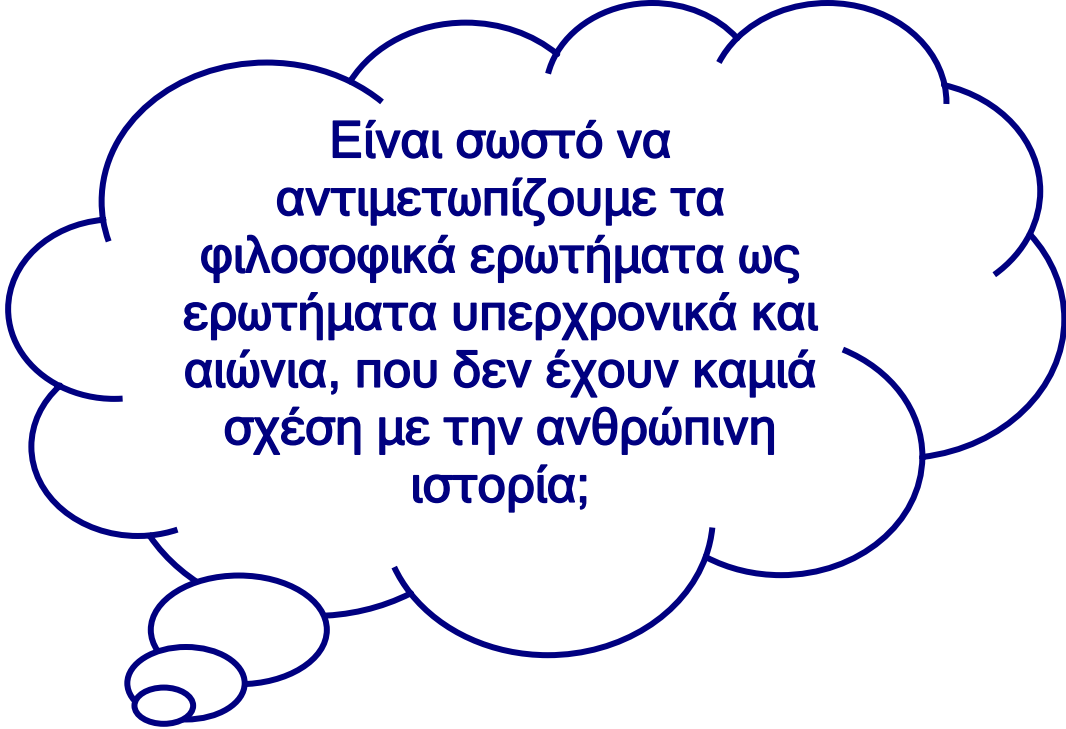
Χόπερ, Γαλάζια Βραδιά. Αυτή η μεγάλη ελαιογραφία του 1914 βρίσκεται σήμερα στη Νέα Υόρκη, στο Μουσείο Χουίτνεϊ της Αμερικανικής Τέχνης. Πρόκειται πιθανόν για ένα στοχασμό για την Ευρώπη τη χρονιά της έκρηξης του Πρώτου παγκοσμίου Πολέμου. Η όρθια γυναίκα φαίνεται σαν μια επιτηδευμένη φιγούρα που δεν συμμετέχει σ' αυτά που συμβαίνουν γύρω της και γίνεται σχεδόν σύμβολο της διάχυτης μελαγχολίας της μοντέρνας ζωής. Μέσα από τις γελοιογραφικές μορφές και τα προσωπεία, ο Χόπερ και μαζί ο παρατηρητής εισέρχεται στον εσωτερικό και περίπλοκο κόσμο των ανθρώπινων αισθημάτων.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Αναφορικά με τα αποσπάσματα 1 και 2, να εξετάσετε τους τρόπους με τους οποίους ο Πλάτων περιγράφει τη θέση του φιλοσόφου μέσα στο κοινωνικό σύνολο και ειδικότερα την αντιμετώπιση του φιλοσόφου από την κοινωνία. Πόσο πιστεύετε ότι ο κοινωνικός ρόλος του φιλοσόφου έχει αλλάξει στην εποχή μας και γιατί;

2. Μελετώντας τη βιογραφία ορισμένων φιλοσόφων, να εξετάσετε σε ποιο βαθμό αυτοί συγκρούστηκαν με τις κυρίαρχες στην εποχή τους κοινωνικές αντιλήψεις. Μπορείτε να συζητήσετε, για παράδειγμα, τη ζωή του Σπινόζα, του Ζαν Ζακ Ρουσό, καθώς και τη σύγχρονη πολιτική κριτική του Αμερικανού γλωσσολόγου και φιλοσόφου Νόαμ Τσόμσκι.

3. Όταν ρώτησαν τον Ντε Γκολ γιατί δε συλλαμβάνει τον φιλόσοφο Ζαν Πολ Σαρτρ που μετείχε στα γεγονότα του Μάη του '68, απάντησε: «Δεν μπορείς να συλλάβεις έναν Βολταίρο». Να σχολιάσετε την απάντησή του, ύστερα από μια σύντομη ιστορική εισαγωγή στα πολιτικά κινήματα της δεκαετίας του '60.

Είναι σωστό να αντιμετωπίζουμε τα φιλοσοφικά ερωτήματα ως ερωτήματα υπερχρονικά και αιώνια, που δεν έχουν καμιά σχέση με την ανθρώπινη ιστορία;

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΕΜΠΤΗ: ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

«Η φιλοσοφία είναι η εποχή της βαλμένη σε έννοιες».
(Γκέοργκ Φρίντριχ Χέγκελ,
Σχεδιάσμα φιλοσοφίας του δικαίου)

Ο Hegel ήταν ένας μεγάλος δάσκαλος.

Η ανάλυσή μας ως τώρα παρουσίασε χαρακτηριστικά γνωρίσματα της φιλοσοφικής σκέψης που δεν εντάσσονται σε κάποιο συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο. Αυτό όμως δεν πρέπει να μας κάνει να νομίσουμε ότι η φιλοσοφική δραστηριότητα βρίσκεται εκτός τόπου και χρόνου. Κάποιοι φιλόσοφοι μάλιστα έχουν υποστηρίξει ότι τα φιλοσοφικά ερωτήματα καθορίζονται εξ ολοκλήρου από την εποχή και την κοινωνία μέσα στην οποία τίθενται.

Εκείνο πάντως που θα μπορούσε να υποστηριχθεί σε κάθε περίπτωση είναι ότι, ακόμη κι αν τα ερωτήματα αυτά έχουν να κάνουν με σταθερά και υπερχρονικά δεδομένα (όπως η γέννηση και ο θάνατος του ανθρώπου ή η βαθύτερη δομή της ανθρώπινης σκέψης και της ανθρώπινης γλώσσας), εντούτοις ο τρόπος με τον οποίο διατυπώνονται και η έμφαση που τους δίνεται ποικίλλει από εποχή σε εποχή, από πολιτισμό σε πολιτισμό. Έτσι, για να περιοριστούμε μόνο στον δυτικό πολιτισμό, εφόσον το βιβλίο μας ασχολείται με τη δυτική φιλοσοφία, αξίζει να παρατηρήσουμε ότι στην εποχή των προσωκρατικών φιλοσόφων (7ος και 6ος π.Χ. αιώνας) τίθενται για πρώτη φορά μεταφυσικά ή οντολογικά ερωτήματα για την υφή και τη συγκρότηση της πραγ-

ματικότητας, ενώ από την εποχή των σοφιστών και του Σωκράτη (5ος π.Χ. αιώνας) ξεκινά μια στροφή στην πρακτική φιλοσοφία και ειδικότερα στην ηθική, εφόσον συζητείται το πρόβλημα του πώς θα έπρεπε να ζει κανείς. Κατά τον Μεσαίωνα (11ος-15ος αιώνας) κυριαρχούν θεολογικά ζητήματα και ερωτήματα σχετικά με τη σχέση γνώσης και πίστης, ενώ κατά τη νεότερη εποχή, από τον Ντεκάρτ μέχρι και τον Καντ (17ος-18ος αιώνας), συντελείται μια στροφή στη γνωσιολογία και τίθενται ερωτήματα για τη φύση του υποκειμένου που γνωρίζει τον κόσμο και για τις νοητικές του δυνάμεις. Με τον Χέγκελ (19ος αιώνας) δίνεται έμφαση στη φιλοσοφία της ιστορίας και τονίζεται η σημασία της ιστορικής εξέλιξης της φιλοσοφικής σκέψης. Ο Χέγκελ μάλιστα πιστεύει ότι μπορούμε να κατανοήσουμε την ίδια την πορεία της ανθρώπινης ιστορίας μέσα από τη μελέτη αυτής της εξέλιξης, που φανερώνει την προοδευτική ωρίμανση και αυτοσυνειδησία του πνεύματος. Στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα σημειώνεται μια νέα στροφή στις φιλοσοφικές αναζητήσεις, κυρίως στη φιλοσοφία της γλώσσας και στη λογική, ενώ παράλληλα δίνεται έμφαση και στην καλύτερη κατανόηση της ανθρώπινης ύπαρξης.

Οπωσδήποτε οι φιλόσοφοι δεν μπορούν να αγνοούν την ιστορία του ανθρώπινου στοχασμού. Η μελέτη του παρελθόντος και των κοινωνικοπολιτικών συνθηκών που επικρατούν σε διάφορες ιστορικές στιγμές τούς επιτρέπει να ερμηνεύουν καλύτερα το πώς πρωτοεμφανίστηκαν κάποια προβλήματα και να παρακολουθούν τις διαφορετικές προσπάθειες για την αντιμετώπισή τους.

Ο Χέγκελ, ο σημαντικότερος Γερμανός φιλόσοφος μετά τον Καντ.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. α) «Τα γνήσια φιλοσοφικά προβλήματα είναι πάντοτε ριζωμένα μέσα σε επείγοντα προβλήματα εκτός φιλοσοφίας και πεθαίνουν, αν οι ρίζες τους μαραθούν» (Καρλ Πόπερ) β) «Δε νομίζω πως ο κόσμος ή οι επιστήμες θα μου έθεταν ποτέ φιλοσοφικά προβλήματα. Είναι όσα οι άλλοι φιλόσοφοι είπαν για τον κόσμο και τις επιστήμες εκείνα που μου εισηγήθηκαν την ύπαρξη φιλοσοφικών προβλημάτων» (Τζορτζ Μουρ).

Ποιο είναι το κοινό ερώτημα στο οποίο απαντούν οι δύο παραπάνω απόψεις; Αν θα έπρεπε να επιλέξετε μία από αυτές τις απόψεις, με ποια επιχειρήματα θα την υποστηρίζατε;

2. «Χωρίς την ιστορία μένει κανείς ένα άπειρο παιδί. Και ιδιαίτερα χωρίς την ιστορία της φιλοσοφίας –που δεν είναι απλώς ιστορία της πλάνης και της αλήθειας– δε θα μάθει κανένας να εκτιμά τη ρώμη του ανθρώπινου νου...» (Γκότχολντ Εφράιμ Λέσινγκ).

Να αναλύσετε την άποψη του Λέσινγκ και να διατυπώσετε τη γνώμη σας. Γιατί η ιστορία της φιλοσοφίας «δεν

είναι απλώς ιστορία της πλάνης και της αλήθειας»; Τι άλλο διδασκόμαστε από τη μελέτη της ιστορικής πορείας του φιλοσοφικού στοχασμού;

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

- Η φιλοσοφία είναι η ιδιαίτερη πνευματική δραστηριότητα στην οποία επιδιδόμεστε όταν μας απασχολούν παράδοξα, οριακά ερωτήματα που αφορούν τη σκέψη και τη ζωή μας. Για να αντιμετωπίσουν αυτά τα ερωτήματα και τα προβλήματα που εκφράζουν, οι φιλόσοφοι προσπαθούν:

α) Να αποσαφηνίσουν γενικές και αφηρημένες έννοιες.

β) Να αιτιολογήσουν βασικές πεποιθήσεις.

γ) Να διαμορφώσουν μια συνολική και συνεκτική θεώρηση του κόσμου και της θέσης του ανθρώπου σ' αυτόν μέσα.

δ) Να αναδείξουν αρχές και αξίες που θα ρυθμίσουν και θα νοηματοδοτήσουν τη ζωή μας.

- Οι κυριότεροι κλάδοι της φιλοσοφίας είναι:

α) η γνωσιολογία,

β) η μεταφυσική ή οντολογία,

γ) η πρακτική φιλοσοφία ή αξιολογία.

- Ειδική σημασία έχει η λογική, η οποία μας διδάσκει τις κατάλληλες μεθόδους για τη διατύπωση έγκυρων επιχειρημάτων.

- Η φιλοσοφία διαφοροποιείται από τις επιστήμες κυρίως ως προς τη γενικότητα και τον ιδιαίτερο χαρακτήρα των «ανοικτών» ερωτημάτων της. Έρχεται «πριν»

από τις επιστήμες, για να συντελέσει στη διαμόρφωση των εννοιών και των μεθόδων τους, αλλά και «μετά» από αυτές, για να ερμηνεύσει τα πορίσματά τους.

- Το έργο των φιλοσόφων ικανοποιεί μια βαθύτερη πνευματική μας ανάγκη και συμβάλλει κατά σημαντικό τρόπο στην ανάπτυξη της ανθρώπινης σκέψης και στον συνειδητό προσανατολισμό της πράξης. Πολλοί θεωρούν –εσφαλμένα– τις συζητήσεις τους σχολαστικές και άσκοπες, και πιστεύουν ότι η έντονη κριτική τους σταση κινδυνεύει να υπονομεύσει την πίστη μας στη θρησκεία, στις παραδόσεις και στους θεσμούς.

- Παρ' όλο που τα μεγάλα φιλοσοφικά προβλήματα μας φαίνονται αναλλοίωτα και υπερχρονικά, η φιλοσοφική σκέψη εξελίσσεται μέσα στους αιώνες, ενώ η έμφαση που δίνεται σε κάποια ζητήματα ή κάποιους βασικούς κλάδους διαφέρει ανάλογα με τον πολιτισμό και την εποχή που εξετάζουμε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΚΑΤΑΝΟΩΝΤΑΣ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

Η κεντρική έννοια αυτού του κεφαλαίου είναι ο **λόγος**. Ο λόγος, όπως και η νόηση, είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα του ανθρώπου, γι' αυτό και ο Αριστοτέλης όρισε τον άνθρωπο ως **έλλογο ον**. Τι είναι όμως ο λόγος και η γλώσσα; Σχετίζονται με τη σκέψη μας; Πολλές φορές λέμε σε κάποιον: «Αυτό που λες δεν έχει νόημα». Πώς αποκτούν νόημα οι λέξεις και οι προτάσεις μας; Άλλες φορές πάλι λέμε ψέματα. Τι είναι η αλήθεια και τι το ψέμα, και πώς μπορούμε να κρίνουμε αν κάτι που ακούμε ή διαβάζουμε είναι αληθές ή ψευδές; Τι εννοούμε όταν λέμε ότι κάποιος μιλά λογικά ή παράλογα; Τι είναι η λογική και ποιοι οι νόμοι και οι κανόνες της;

Όλα αυτά είναι πολύ σημαντικά φιλοσοφικά ερωτήματα, που θα προσπαθήσουμε να τα συζητήσουμε όσο πιο απλά μπορούμε σ' αυτό το κεφάλαιο. Αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι κυρίως ο προβληματισμός και όχι τόσο οι συγκεκριμένες απαντήσεις που έχουν δοθεί.

... ΚΑΙ ΜΕΤΑ, ΤΟ ΑΣΧΗΜΟ ΠΑΠΑΚΙ
ΜΕΓΑΛΩΣΕ ΚΑΙ ΕΓΙΝΕ ΕΝΑΣ
ΩΡΑΙΟΣ ΚΥΚΝΟΣ!

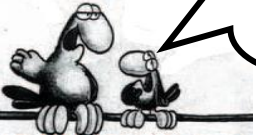
ΑΥΤΟ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΠΙΟ
ΗΛΙΘΙΟ ΠΑΡΑΜΥΘΙ
ΠΟΥ ΕΧΩ ΑΚΟΥΣΕΙ
ΣΤΗ ΖΩΗ ΜΟΥ!

ΓΙΑΤΙ;

ΓΙΑΤΙ, ΑΦΟΥ ΗΤΑΝΕ
ΠΑΠΙΑ, ΠΩΣ ΕΓΙΝΕ
ΚΥΚΝΟΣ;

ΜΑ ΔΕΝ ΗΤΑΝ
ΠΑΠΙΑ!.. ΗΤΑΝ
ΚΥΚΝΟΣ, ΑΛΛΑ
ΔΕΝ ΤΟ ΗΞΕΡΕ!

ΔΗΛΑΔΗ,
ΜΠΟΡΕΙ ΕΓΩ
ΝΑ ΕΙΜΑΙ
ΠΕΛΑΡΓΟΣ:

ΟΧΙ ΒΕΒΑΙΑ!
ΕΣΥ ΕΙΣΑΙ
ΣΠΟΥΡΓΙΤΙ!

ΚΑΙ ΠΟΥ ΤΟ
ΞΕΡΩ ΑΥΤΟ;

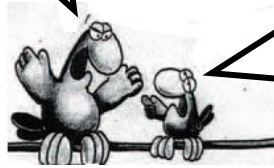

ΤΟ ΞΕΡΕΙΣ, ΓΙΑΤΙ
ΣΤΟ ΛΕΩ ΕΓΩ, Ο
ΠΑΤΕΡΑΣ ΣΟΥ!

ΚΙ ΑΥΤΟΥΝΟΥ Η
ΜΑΝΑ ΤΟΥ, ΤΟΥ
ΕΛΕΓΕ ΟΤΙ ΗΤΑΝ
ΠΑΠΙΑ.

ΜΑ ΑΥΤΗ ΔΕΝ
ΗΤΑΝ Η
ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ
ΤΟΥ ΜΑΝΑ!

ΚΑΙ ΠΟΥ
ΞΕΡΟΥΜΕ ΟΤΙ
ΕΣΥ ΕΙΣΑΙ Ο
ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΣ
ΜΟΥ ΠΑΤΕΡΑΣ;

ΜΑ ΑΥΤΟ ΤΟ ΞΕΡΟΥΜΕ ΓΙΑΤΙ...
ΕΕΕ... ΤΟ ΞΕΡΟΥΜΕ ΔΙΟΤΙ...

Ω ΘΕΕ ΜΟΥ!

ΔΕΝ ΜΟΥ
ΑΠΑΝΤΗΣΕΣ!

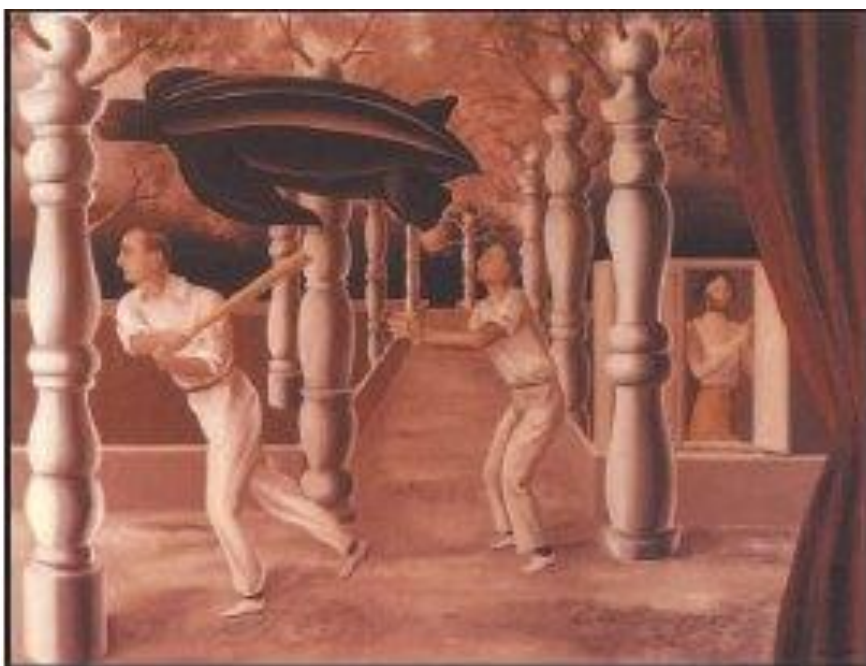
Αρκάς, Χαμηλές πτήσεις, Μπαμπά, πετάω, εκδ. γράμματα

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ: ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΛΟΓΟΣ

Οι άνθρωποι επικοινωνούν μεταξύ τους κυρίως μέσω της γλώσσας. Επομένως βασικός σκοπός της γλώσσας είναι η επικοινωνία. Υπάρχουν ωστόσο πολλές «γλώσσες». Έτσι, χρησιμοποιούμε τη λέξη «γλώσσα» όχι μόνο για να δηλώσουμε τις φυσικές γλώσσες επικοινωνίας των ανθρώπων (Ελληνικά, Αγγλικά κτλ.), αλλά και για τους κώδικες επικοινωνίας των ζώων (π.χ. η γλώσσα των δελφινιών) ή ακόμη για τα τεχνητά συστήματα σημείων, όπως είναι «η γλώσσα του υπολογιστή» κτλ. Επίσης, όταν μιλάμε για τη «γλώσσα» ενός συγγραφέα, μπορεί να εννοούμε τον ιδιαίτερο τρόπο γραφής ή ομιλίας του ή, όταν αναφερόμαστε στη «γλώσσα των γηπέδων», μπορεί να εννοούμε τις ιδιαίτερες εκφράσεις που χρησιμοποιούν ορισμένες κοινωνικές ομάδες στην ομιλία τους. Αυτό βέβαια που μας ενδιαφέρει εδώ είναι οι φυσικές γλώσσες· αυτές είναι κώδικες επικοινωνίας που χρησιμοποιούν λέξεις μέσω των οποίων μπορούμε να μεταδίδουμε και να επεξεργαζόμαστε πληροφορίες – χωρίς όμως αυτές να είναι και οι μόνες λειτουργίες των φυσικών γλωσσών. Με τη γλώσσα μπορούμε να εκφράζουμε τις σκέψεις μας και να επικοινωνούμε με τους άλλους. Είναι όμως δυνατόν να σκεφτόμαστε χωρίς να χρησιμοποιούμε τη γλώσσα; Αν κανείς προσπαθήσει λιγάκι, θα διαπιστώσει ότι αυτό είναι μάλλον αδύνατον. Κάθε σκέψη μας, κάθε εσωτερική ομιλία έχει την ανάγκη κάποιου είδους γλώσσας. Έτσι, πολλοί φιλόσοφοι πιστεύουν ότι μπορούν να αντιμετωπίσουν φιλοσοφικά προβλήματα, όπως αυτό της γνώσης ή του πνεύματος, εξετάζοντας τη χρήση των λέξεων στη γλώσσα. Ανεξάρτητα από το αν οι φιλόσοφοι αυτοί έχουν δίκιο ή άδικο, παραμένει αναμφισβήτητο το γεγονός ότι υπάρχει μια στενή σχέση

ανάμεσα στην ανθρώπινη σκέψη και στη γλώσσα. Ο μεγαλύτερος σύγχρονος γλωσσολόγος (αλλά και φιλόσοφος) Νόαμ Τσόμσκι ισχυρίζεται ότι σε όλες τις φυσικές γλώσσες υπάρχουν κάποια κοινά στοιχεία, που αποτελούν τη «βαθιά δομή» της γλώσσας και τα οποία μας δείχνουν πώς λειτουργεί ο ανθρώπινος νους.

Σε κάθε γλώσσα η σύνδεση των λέξεων στον προφορικό ή στον γραπτό λόγο δεν είναι τυχαία, αλλά ακολουθεί γραμματικούς και συντακτικούς κανόνες. Οι ίδιες οι λέξεις, ανάλογα με τη λειτουργία τους, διακρίνονται σε γενικές κατηγορίες (ουσιαστικά, ρήματα, αντωνυμίες, επίθετα, σύνδεσμοι κτλ.), που καλούνται «μέρη του λόγου». Ο λόγος λοιπόν δεν είναι ένα απλό άθροισμα λέξεων, αλλά αποτελείται από λέξεις δομημένες βάσει κανόνων, ώστε από τον συνδυασμό τους να προκύπτει κάποιο νόημα.

Ρενέ Μαγκρίτ,
Ο μυστικός
παίκτης, 1927.
Το «συμβάν»
εκτυλίσσεται σ'
έναν μη πραγ-
ματικό κόσμο,
σε μια θεατρική

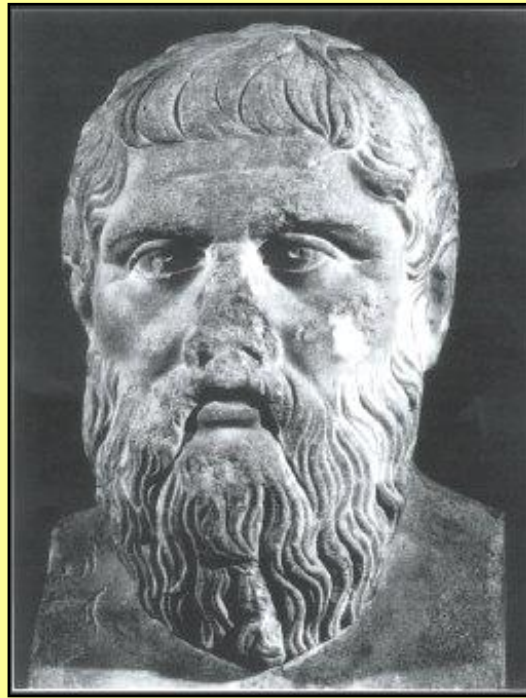
σκηνή με τις κουίντες να ορίζουν το πλαίσιο. Δυο λευκοντυμένοι άντρες παίζουν εδώ ένα μυστηριώδες και, απ' ό,τι φαίνεται σοβαρό παιχνίδι, με μυστικούς κανόνες και «γλώσσα» επικοινωνίας.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. «ΞΕΝΟΣ: Λοιπόν, σκέψη και λόγος είναι το ίδιο πράγμα. Μόνο που ο διάλογος που γίνεται χωρίς φωνή, μέσα στην ψυχή με τον εαυτό της, ονομάστηκε σκέψη. ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ: Βέβαια. ΞΕΝΟΣ: Ενώ το ρεύμα που βγαίνει από την ψυχή και περνά από το στόμα μαζί με ήχο, αυτό δεν καλείται λόγος; ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ: Αλήθεια λες. ΞΕΝΟΣ: Και ακόμα ξέρουμε ότι μέσα στους λόγους υπάρχει και αυτό. ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ: Ποιο; ΞΕΝΟΣ: Η κατάφαση και η άρνηση. ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ: Το ξέρουμε. ΞΕΝΟΣ: Όταν λοιπόν τούτο (κατάφαση και άρνηση) γίνεται μέσα στην ψυχή με τη σιωπηλή σκέψη, πώς αλλιώς παρά κρίση θα το ονόμαζες;»
(Πλάτων, Σοφιστής, 263e-264a)

2. «Προσωπικά γοητεύομαι από την πιθανότητα να μάθω κάτι απ' αυτή τη μελέτη [της γλώσσας], που θα φέρει στο φως εγγενείς ιδιότητες του ανθρώπινου νου. Προς το παρόν, δεν μπορούμε να πούμε τίποτα ιδιαίτερα διαφωτιστικό σχετικά με τη φυσική, δημιουργική χρήση της γλώσσας καθ' αυτήν. Αλλά νομίζω πως σιγά σιγά αρχίζουμε να καταλαβαίνουμε τους μηχανισμούς που κάνουν δυνατή αυτή τη δημιουργική χρήση της γλώσσας ως εργαλείου της ελεύθερης σκέψης και της έκφρασης. Μιλώντας πάλι προσωπικά, για μένα, οι πιο ενδιαφέρουσες απόψεις των σύγχρονων ερευνών στη γραμματική είναι οι προσπάθειες να διατυπωθούν οι αρχές της οργάνωσης της γλώσσας, που, όπως λέγεται, είναι παγκόσμιες αντανakλάσεις των ιδιοτήτων του νου. Κι ακόμη, με συγκινεί η προσπάθεια να δειχτεί πως, στη βάση

αυτής της υπόθεσης, μερικά γεγονότα σχετικά με τις ιδιαίτερες γλώσσες μπορούν να εξηγηθούν». (Νόαμ Τσόμσκι, *Μορφή και νόημα στις φυσικές γλώσσες*, μτφρ. Μ. Μαρκίδης Αθήνα 1977, σ. 16)

**Η ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΑ είναι άγνωστη:
σώζονται μόνο φανταστικές απεικονίσεις του.**

Ρενέ Μαγκρίτ, Η τέχνη της συζήτησης, 1950, «...σ' ένα τοπίο από τις απαρχές του κόσμου ή από την εποχή των Γιγάντων εναντίον των θεών, δυο μικροσκοπικές φιγούρες συζητούν μεταξύ τους. Μια συζήτηση που δεν μπορούμε να την ακούσουμε, ένα απλό μουρμουρητό, που αμέσως το καταπίνει η σιωπή του τείχους, οι μεγάλοι ογκόλιθοι, οι οποίοι δεσπάζουν πάνω από τους συνομιλητές» Μισέλ Φουκώ.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1. Νομίζετε ότι η σκέψη προηγείται της γλώσσας; Προσπαθήστε να σκεφθείτε τρόπους για να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.**
- 2. Υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στις φυσικές και στις τεχνητές γλώσσες, όπως για παράδειγμα η «γλώσσα» των μαθηματικών; Διατυπώστε τον προβληματισμό σας.**

ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ: ΛΕΞΕΙΣ, ΝΟΗΜΑ ΚΑΙ ΚΑΘΟΛΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Ρενέ Μαγκρίτ, Η ερμηνεία των ονείρων (η ακακία, το φεγγάρι, το χιόνι, το ταβάνι, η καταιγίδα, η έρημος), 1930. Ο συνδυασμός που κάνει ο Μαγκρίτ ανάμεσα σε αντικείμενα και ονομασίες θα μπορούσε να θεωρηθεί αναφορά στην υπάρχουσα

τάξη των πραγμάτων, η οποία μπορεί να οδηγήσει σε αρκετά αναπάντεχους συνειρμούς.

1. Λέξεις και νόημα

Η γλώσσα αποτελείται από λέξεις. Η λέξη είναι το μικρότερο τμήμα της γλώσσας που έχει νόημα. Τι σημαίνει όμως αυτό; Πώς είναι δυνατόν μια λέξη να έχει νόημα; Πώς είναι δυνατόν ένας ήχος ή μια σειρά από σημάδια στο χαρτί να σημαίνουν κάτι; Μερικές λέξεις δηλώνουν ένα συγκεκριμένο πράγμα. Έτσι, η λέξη «Όλυμπος» αναφέρεται σε ένα συγκεκριμένο ελληνικό βουνό. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η λέξη «Όλυμπος» είναι ένα είδος ταμπέλας αυτού του συγκεκριμένου πράγματος. Ένα σύνολο όμως από λέξεις-

ταμπέλες δεν μπορεί να αποτελέσει γλώσσα. Στη φυσική γλώσσα, στον λόγο, οι λέξεις δεν είναι ανεξάρτητες μεταξύ τους, αλλά με τον συνδυασμό τους δημιουργούμε προτάσεις, οι οποίες εκφράζουν σύνθετα και περίπλοκα νοήματα. Εξάλλου υπάρχουν πολλά είδη λέξεων. Σε τι αναφέρονται διάφορες λέξεις όπως «δικαιοσύνη», «όμορφος», «ίσος», «πάνω», «σχεδόν», «είναι», «και»; Πώς μια λέξη μπορεί να έχει νόημα; Πολύς φορές μια λέξη είναι δυνατόν να οριστεί από άλλες λέξεις. Έτσι, η λέξη «τετράγωνο» σημαίνει «ορθογώνιο παραλληλόγραμμο που έχει όλες τις πλευρές του ίσες». Αλλά τι σημαίνουν οι λέξεις με τις οποίες ορίσαμε τη λέξη «τετράγωνο»; Κάποιες από αυτές, με τη σειρά τους, ίσως μπορούν να οριστούν, αλλά δεν είναι δυνατόν όλες οι λέξεις να μπορούν να οριστούν. Κάποιες θα πρέπει να έχουν άμεσο νόημα και πάνω σ' αυτές θα πρέπει να βασίζονται οι άλλες. Έπειτα, το να πούμε ότι το νόημα της λέξης «τετράγωνο» είναι ο ορισμός της δε μας λέει τίποτα για το πώς αυτή η λέξη ή ο ορισμός της (ο οποίος είναι, με τη σειρά του, μια σειρά λέξεων) σχετίζεται με τα πραγματικά τετράγωνα που σχεδιάζουμε στο χαρτί. Ποια είναι λοιπόν η σχέση που υπάρχει ανάμεσα στις λέξεις και στα πράγματα, παρ' όλο που αυτά τα δύο είναι τελείως ανόμοια μεταξύ τους;

Ας πάρουμε για παράδειγμα τη λέξη «βιβλίο». Με τη λέξη αυτή δεν αναφερόμαστε μόνο στο συγκεκριμένο βιβλίο που κρατάμε στα χέρια μας, αλλά και σε όλα τα άλλα βιβλία μας, τα βιβλία των φίλων μας, ακόμα και σε όλα τα πιθανά βιβλία που υπάρχουν, είτε τα έχουμε δει είτε όχι. Εκτός αυτού, αναφέρεται και σε βιβλία που δεν υπάρχουν τη χρονική στιγμή κατά την οποία μιλάμε γι' αυτά, αλλά υπήρξαν ή θα υπάρξουν στο μέλλον. Κάποιος άλλος που λέει αυτή τη λέξη κατανοεί ό,τι ακριβώς κι εμείς, παρ' όλο που τα βιβλία από τα οποία έχει

άμεση εμπειρία μπορεί να είναι τελείως διαφορετικά από τα δικά μας. Τέλος, κάποιος που μιλάει Αγγλικά, όταν προφέρει τη λέξη «book», εννοεί ό,τι κι εμείς με τη λέξη «βιβλίο». Πώς είναι αυτό δυνατόν; Πώς μια λέξη ή ένας συγκεκριμένος ήχος έχει τέτοια καθολικότητα και εμβέλεια;

Μήπως όμως υπάρχει κάποια άλλη σχέση ανάμεσα στη λέξη και στα πράγματα; Μήπως υπάρχει κάποια ιδέα, κάποια έννοια η οποία καλύπτει όλες τις περιπτώσεις βιβλίων και εκφράζεται στις διάφορες γλώσσες με διαφορετικές λέξεις, αφού η έννοια «βιβλίο» είναι ίδια (μία και μοναδική), όποια γλώσσα κι αν μιλάμε; Φαίνεται λοιπόν ότι οι λέξεις σχετίζονται με τις έννοιες (ή είναι ονόματα για τις έννοιες), ενώ οι έννοιες αναφέρονται σε σύνολα πραγμάτων. Έτσι, είναι δυνατή η μετάφραση από μια γλώσσα σε άλλη. Αφού επομένως οι έννοιες ή οι ιδέες είναι ίδιες, μπορούμε να μεταφράζουμε από τη μια γλώσσα στην άλλη αλλάζοντας τις λέξεις που χρησιμοποιούμε για τις ίδιες έννοιες.

2. Οι καθολικές έννοιες

Εκτός από τις έννοιες που δηλώνουν ένα σύνολο ίδιων πραγμάτων (π.χ. «βιβλίο»), έχουμε και έννοιες που δηλώνουν χαρακτηριστικά πραγμάτων. Ας πάρουμε, για παράδειγμα, την έννοια «δικαιοσύνη» ή την έννοια «λευκό». Τι είναι η δικαιοσύνη; Για να δώσουμε απάντηση στην ερώτηση, μήπως πρέπει να εξετάσουμε όλες τις δίκαιες πράξεις και να βρούμε τι κοινό έχουν μεταξύ τους; Μήπως δηλαδή υπάρχει μία κοινή φύση που βρίσκεται μόνο στις δίκαιες πράξεις και πουθενά αλλού; Ωστόσο, οι πράξεις μας δεν είναι απλώς δίκαιες ή άδικες. Υπάρχουν διαβαθμίσεις· άλλες πράξεις είναι λιγότερο και άλλες είναι περισσότερο δίκαιες. Ίσως και να μην υπάρχουν απόλυτα δίκαιες πράξεις. Πολλοί

θεωρούν ότι απόλυτα δίκαιος είναι μόνο ο Θεός. Το ίδιο συμβαίνει και με την έννοια «λευκό» (όπως και με πολλές άλλες έννοιες). Μήπως υπάρχει μία καθαρή ουσία της λευκότητας, που είναι πάντα ίδια και η οποία δίνει στα πράγματα (όταν αυτά μετέχουν, λίγο ή πολύ, σ' αυτήν) το χαρακτηριστικό της λευκότητας;

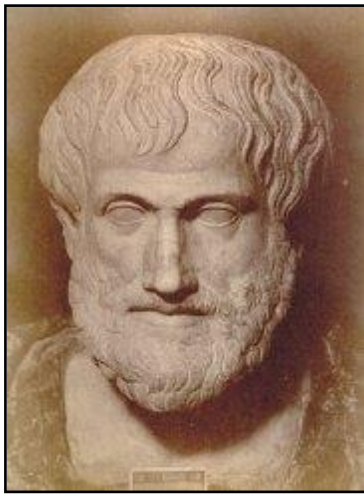
Αυτή είναι η αντίληψη του Πλάτωνα. Ο Πλάτων ονομάζει τις καθαρές αυτές ουσίες ιδέες. Οι ιδέες είναι πράγματα υπαρκτά, ανεξάρτητα από τον αισθητό κόσμο, αιώνια και αμετάβλητα, που μπορούμε να τα προσεγγίσουμε και να τα γνωρίσουμε μόνο με τον νου και όχι με τις αισθήσεις. Με αυτόν τον τρόπο ο Πλάτων οδηγείται σε έναν **δυϊσμό**. Θεωρεί ότι υπάρχουν δύο κόσμοι, ο αισθητός κόσμος της εμπειρίας μας και ο κόσμος των ιδεών, που είναι νοητός και υπεραισθητός. Ο Αριστοτέλης, από την άλλη πλευρά, αντιδρά έντονα στη θεωρία των ιδεών του Πλάτωνα. Πώς είναι δυνατόν, λέει, να υπάρχει ένας τέτοιος, ανεξάρτητος από τον αισθητό, κόσμος; Πού βρίσκονται αυτές οι ιδέες; Πώς είναι δυνατόν να σχετίζονται με τα φυσικά αντικείμενα; Ο Αριστοτέλης ονομάζει τα πράγματα ή τις ουσίες αυτές «**καθόλου**». Εμείς θα τα ονομάσουμε εδώ **καθολικές έννοιες**. Για τον Αριστοτέλη οι καθολικές έννοιες (τα «καθόλου») δεν είναι πράγματα ξεχωριστά από τα φυσικά αντικείμενα, αλλά προκύπτουν από αυτά μέσω νοητικής αφαίρεσης. Σχηματίζουμε δηλαδή στον νου μας την καθολική έννοια της λευκότητας, όταν από διάφορα λευκά αντικείμενα αφαιρέσουμε όλες τις άλλες ιδιότητες και κρατήσουμε μόνο την ιδιότητα του λευκού.

Παρόμοια θέση με αυτήν του Αριστοτέλη παίρνουν και οι εμπειριστές φιλόσοφοι (Τζον Λοκ, Ντέιβιντ Χιουμ) όσον αφορά τις καθολικές έννοιες. Γι' αυτούς τους φιλοσόφους, όταν σκεφτόμαστε ένα τρίγωνο, σχηματίζουμε στο μυαλό μας μία εικόνα για κάποιο τρίγωνο και φρο-

ντίζουμε να χρησιμοποιούμε για τον σχηματισμό αυτής της εικόνας μόνο τα χαρακτηριστικά που είναι κοινά σε όλα τα τρίγωνα. Ωστόσο, κάθε εικόνα δεν παύει να είναι κάτι το ατομικό, κάτι που αφορά το μεμονωμένο άτομο. Πώς επομένως η ατομική εικόνα μάς βοηθά να εξηγήσουμε τη γενικότητα της καθολικής έννοιας; Επιπλέον, πώς είναι δυνατόν η λευκότητα, για παράδειγμα, να είναι μέσα στο μυαλό μας; Αυτό που έχουμε στο μυαλό μας είναι η σκέψη μας για τη λευκότητα και όχι η λευκότητα ως ουσία. Αν η καθολική έννοια «λευκό» ήταν σκέψη, τότε οι καθολικές έννοιες δε θα ήταν ίδιες για όλους μας, αφού οι σκέψεις διαφέρουν από άνθρωπο σε άνθρωπο. Επανερχόμενοι στο παράδειγμα του τριγώνου, αναρωτιόμαστε πώς είναι δυνατόν η καθολική έννοια «τρίγωνο» να προέρχεται από τα αισθητά τρίγωνα, όταν κανένα τρίγωνο που αντιλαμβανόμαστε άμεσα με τις αισθήσεις μας δεν έχει απόλυτα ευθείες γραμμές. Πώς φθάνουμε επομένως στην αντίληψη της ευθείας γραμμής ή του κύκλου, όταν στη φύση δεν υπάρχει τίποτε το απόλυτα ευθύ ή κυκλικό;

Κάποιοι θεωρούν ότι οι καθολικές έννοιες δεν είναι δυνατόν να υπάρχουν με κανέναν τρόπο. Έχουμε μόνο επιμέρους ατομικά πράγματα. Υπάρχουν βέβαια γενικές λέξεις, λέξεις δηλαδή που χρησιμοποιούνται από όλους, όπως «λευκό», αλλά όχι πράγματα, όπως η «λευκότητα». Η θεωρία αυτή λέγεται ονοματοκρατία ή νομιναλισμός (από το λατινικό «nomen» = όνομα) και πρωτοδιατυπώθηκε από φιλοσόφους του Μεσαίωνα, όπως είναι ο Βοήθιος και ο Γουλιέλμος του Όκαμ. Αν όμως δεν υπάρχουν γενικές ιδιότητες όπως το «λευκό», το «ζεστό», το «σκληρό», το «στρογγυλό» κτλ., τότε πώς είναι δυνατόν να πούμε ότι κάποιο πράγμα ανήκει στην κατηγορία των «λευκών» πραγμάτων, των «ζεστών», των «σκληρών» κτλ.; Η συνήθης απάντηση των

νομιναλιστών είναι ότι ένα πράγμα ανήκει, λόγου χάριν, στην κατηγορία βιβλίο, επειδή μοιάζει με κάποιο δεδομένο βιβλίο που το παίρνουμε ως βασικό παράδειγμα. Η απάντηση όμως αυτή χρησιμοποιεί ήδη την καθολική έννοια της ομοιότητας. Χωρίς αυτή την καθολική έννοια δεν μπορούμε να κρίνουμε αν δύο πράγματα είναι όμοια. Έπειτα, αν δύο ή περισσότερα πράγματα μοιάζουν μεταξύ τους, έχουν κάτι κοινό. Αυτό το κοινό όμως είναι αναγκαστικά κάτι το γενικό ή καθολικό και όχι κάτι το ατομικό.

Αριστοτέλης

3. Μη ρωτάτε για το νόημα, ρωτήστε για τη χρήση

Στην προηγούμενη ανάλυση για το νόημα μιας λέξης διαπιστώσαμε ότι ανάμεσα στη λέξη και στα πράγματα υπάρχει μία ιδέα ή μία καθολική έννοια που καλύπτει όλα τα ίδια επιμέρους πράγματα. Προσπαθώντας να εξηγήσουμε τη σχέση ανάμεσα στη λέξη και στα πράγματα καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι πρέπει να εξηγήσουμε δύο σχέσεις: μία ανάμεσα στη λέξη και στην έννοια και μία ανάμεσα στην έννοια και στα πράγματα. Πού βρίσκεται όμως το νόημα; Στη λέξη; Στον νου; Ή σε μια έννοια ή ιδέα που πλανιέται κάπου ανάμεσα στη λέξη, στον νου και στα πράγματα; Παρ' όλα τα παραπάνω φιλοσοφικά προβλήματα, στην καθημερινή

μας ζωή χρησιμοποιούμε τη γλώσσα χωρίς κανένα πρόβλημα, κάνουμε περίπλοκες σκέψεις, επικοινωνούμε μεταξύ μας και καταλαβαίνει ο ένας τον άλλον.

Κάποιοι σύγχρονοι φιλόσοφοι (με σημαντικότερο τον Λούντβιχ Βίτγκενσταϊν) προτείνουν να σταματήσουμε να διατυπώνουμε θεωρίες για το νόημα των λέξεων ή των φράσεων και να επικεντρωθούμε μόνο στη χρήση τους στη γλώσσα. Ίσως, λένε αυτοί οι φιλόσοφοι, τις λέξεις ή τις γλωσσικές εκφράσεις πρέπει να τις χρησιμοποιούμε όπως τα εργαλεία ή όπως τα σήματα της τροχαίας. Βέβαια η γλώσσα είναι κάτι περιπλοκότερο, που χρησιμοποιείται για ευρύτερους σκοπούς. Η γλώσσα είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο. Δεν τη φτιάχνει κάποιος για τον εαυτό του – και μ' αυτή την έννοια μπορούμε να πούμε ότι δεν είναι δυνατόν να υπάρχει «προσωπική» γλώσσα. Η γλώσσα είναι μια ικανότητα που την αποκτάμε όλοι από τη χρήση της με τους συνανθρώπους μας. Θα μπορούσαμε να πούμε ακόμα ότι με τη γλώσσα δε μεταδίδουμε μόνο πληροφορίες δηλώνοντας ή περιγράφοντας καταστάσεις πραγμάτων. Με τη γλώσσα κάνουμε επίσης **διάφορα πράγματα**, όπως όταν υποσχόμαστε κάτι, όταν διατάζουμε, όταν ευχόμαστε, όταν παρακαλούμε κτλ. Όταν λέω «αφήνω την περιουσία μου εξίσου στα δύο παιδιά μου», προβαίνω μάλλον σε μια πράξη που γίνεται με λόγια παρά σε μια περιγραφή ή σε μια απλή μετάδοση πληροφορίας. Γι' αυτόν τον λόγο και κάποιοι φιλόσοφοι, όπως ο Τζον Όστιν, μιλούν για την **επιτελεστική λειτουργία της γλώσσας** και ονομάζουν τις αντίστοιχες προτάσεις **επιτελεστικές**, διότι αυτές δεν περιγράφουν, αλλά **επιτελούν** (κάνουν) κάτι.

Όταν μαθαίνουμε μια γλώσσα, «συνδεόμαστε» με ένα σύστημα που πολλοί άνθρωποι χρησιμοποιούν για να επικοινωνήσουν μεταξύ τους. Έτσι, μαθαίνουμε το

νόημα μιας λέξης παρατηρώντας το πώς χρησιμοποιούν οι άλλοι άνθρωποι αυτή τη λέξη. Επομένως η χρήση της λέξης «βιβλίο» έχει νόημα μόνο ως μέρος της ευρύτερης χρήσης της λέξης αυτής στη γλώσσα μας. Είναι όμως κάθε χρήση λέξεων ή φράσεων «νόμιμη»; Μπορούμε να πούμε ότι κάποιος δε μιλά σωστά Ελληνικά;

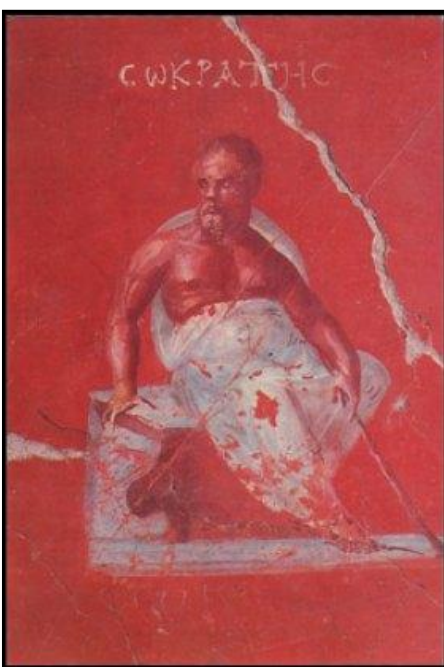

Λούντβιχ Βιτγκενστάιν

Αν, από την άλλη πλευρά, το νόημα μιας λέξης ή φράσης βρίσκεται στη χρήση της, τότε πώς εξηγείται το γεγονός ότι δύο διαφορετικές λέξεις ή φράσεις έχουν το ίδιο νόημα; Προφανώς δεν έχουν την ίδια ακριβώς χρήση, διότι, όταν χρησιμοποιούμε τη μία, δε χρησιμοποιούμε την άλλη. Ίσως θα λέγαμε ότι έχουν το ίδιο νόημα, όταν μπορούμε να χρησιμοποιούμε τη μία στη θέση της άλλης χωρίς κάποια σημαντική διαφορά. Τι σημαίνει όμως η φράση «σημαντική διαφορά» και πώς μπορούμε να κρίνουμε πόσο «σημαντική» ή πόσο «ασήμαντη» είναι αυτή η διαφορά; Επιπλέον, αν το νόημα μιας λέξης βρίσκεται στη χρήση της, τότε οι διάφορες γλώσσες θα έπρεπε να είναι συστήματα λίγο πολύ ασύμβατα μεταξύ τους. Πώς είναι λοιπόν δυνατή η μετάφραση από μια γλώσσα σε μια άλλη; Είτε θα πρέπει να είναι αδύνατη

είτε να γίνεται με μεγάλο βαθμό απροσδιοριστίας. Δεδομένου εξάλλου ότι στο πλαίσιο αυτής της θεωρίας δε γίνεται δεκτή η ύπαρξη καθολικών εννοιών, τότε πώς είναι δυνατόν η χρήση μιας λέξης από όλους τους ομιλητές της ίδιας γλώσσας να της δίνει καθολική διάσταση; Αν, τέλος, το νόημα μιας λέξης περιλαμβάνει όλες τις δυνατές χρήσεις της, τότε είναι δυνατόν να μιλάμε για λανθασμένη (ή καταχρηστική) χρήση; Μήπως έτσι το νόημα της λέξης παραμένει πάντα, λίγο ή πολύ, απροσδιόριστο;

Όπως και πολλά άλλα φιλοσοφικά ερωτήματα, έτσι και το ερώτημα για το νόημα των λέξεων παραμένει ανοικτό. Ανάλογα με τον τρόπο με τον οποίο εξετάζουμε το θέμα ή ανάλογα με άλλες φιλοσοφικές θέσεις μας, είναι δυνατόν να φθάσουμε σε διαφορετικά συμπεράσματα. Παρ' όλο που για κάθε μέθοδο προσέγγισης του ερωτήματος μπορούμε να βρούμε και τις αντίστοιχες αντιρρήσεις, εντούτοις η συνολική κατανόηση από μας του τι είναι το νόημα μιας λέξης ή μιας πρότασης αυξάνεται.

Σωκράτης

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. «Όνομα είναι ένας ήχος της φωνής που έχει κάποια σημασία κατά συνθήκη, χωρίς αναφορά σε χρόνο. Τα μέρη αυτού (δηλαδή οι ήχοι των γραμμάτων ή συλλαβών) ξεχωριστά από μόνα τους δεν έχουν καμιά σημασία».

(Αριστοτέλης, Περί ερμηνείας, 16a19-21)

2. «Αυτή η ουσία του Είναι (η ιδέα), για την οποία δίνουμε λόγο με ερωτήσεις και απαντήσεις, τι από τα δύο είναι; Είναι αιωνίως η ίδια με τον εαυτό της και σταθερή ή άλλοτε έτσι κι άλλοτε αλλιώς; Μήπως το καθαυτό Ίσο, το καθαυτό Ωραίο, το καθένα από τα καθαυτό πράγματα (ιδέες), το Ον, υφίσταται καμιά μεταβολή και ποια; Ή μήπως καθένα από αυτά τα όντα έχει καθαυτό μία και μόνη μορφή, είναι πάντα ίδιο με τον εαυτό του και ποτέ δε δέχεται καμιά αλλαγή;

- Αναγκαστικά, Σωκράτη, απάντησε ο Κέβης, πρέπει να είναι αναλλοίωτα και σταθερά.

- Τι συμβαίνει όμως με τα πολλά ωραία αντικείμενα, όπως άνθρωποι, άλογα ή φορέματα ή άλλα παρόμοια, ή με τα ίσα, τα ωραία και τα ομώνυμα μ' αυτά; Διατηρούν πάντα την ταυτότητά τους ή συμβαίνει το τελείως αντίθετο απ' ό,τι μ' εκείνα (τις ιδέες), ούτε δηλαδή είναι τα ίδια με τον εαυτό τους ούτε το ένα με το άλλο, και, για να το πούμε καθαρά, ποτέ και πουθενά δε διατηρούν την ταυτότητά τους;

- Έτσι είναι πάλι, είπε ο Κέβης, ποτέ δε μένουν τα ίδια.

- Και αυτά μεν μπορείς να τα πιάσεις, να τα δεις ή να τα αισθανθείς με τις άλλες αισθήσεις, εκείνα όμως που είναι πάντοτε τα ίδια δεν μπορείς με κανέναν άλλο τρόπο

να τα συλλάβεις παρά μόνο με τη σκέψη, γιατί αυτά είναι αόρατα και όχι ορατά.

- Λέγεις απόλυτα την αλήθεια, είπε ο Κέβης».

(Πλάτων, Φαίδων 78d-79a)

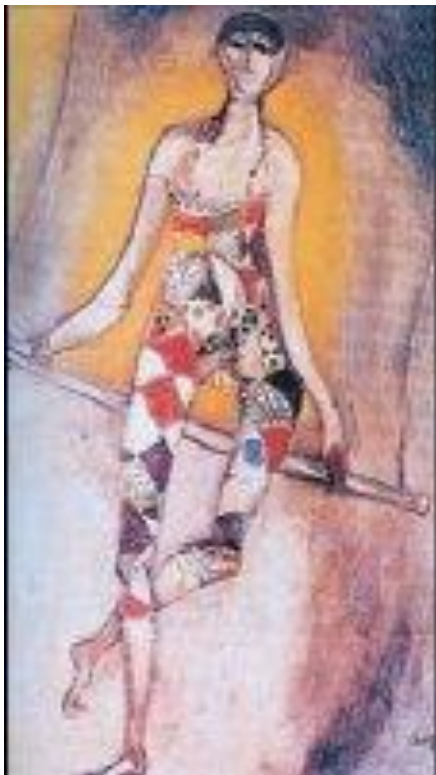
3. «Το παλιό ρόδο υπάρχει μόνο ως όνομα, κρατάμε γυμνά ονόματα». (Ουμπέρτο Έκο, Το όνομα του ρόδου, μτφρ. Έφη Καλλιφατίδη, Αθήνα 1985, σ. 657)

4. "Δεν είναι οι λέξεις που εκφέρεις εκείνο που μετράει, μήτε κι εκείνο που έχεις στο μυαλό σου την ώρα που την εκφέρεις, αλλά το πόσο αυτές διαφοροποιούν τη ζωή σου σε διάφορες στιγμές της. Πώς ξέρω εγώ ότι δύο άνθρωποι σκέφτονται το ίδιο πράγμα, όταν και οι δυο τους λένε πως πιστεύουν στον Θεό; [...] Είναι η πράξη που δίνει στις λέξεις το νόημά τους».

(Λούντβιχ Βίτγκενσταϊν, Πολιτισμός και αξίες, μτφρ. Μ. Δραγώνα-Μονάχου, Κ. Κωβαίος, Αθήνα 1986, σ. 127-128)

5. «Οι λέξεις είναι τα εργαλεία μας, και ως minimum θα έπρεπε να χρησιμοποιούμε ξεκάθαρα εργαλεία: θα έπρεπε να ξέρουμε αυτό που εννοούμε και πρέπει από πρώτα να εξοπλιστούμε ενάντια στις παγίδες που μας βάζει η γλώσσα».

(J.L. Austin, A plea for excuses, Philosophical Papers, Oxford 1970, σ. 181-182)

Σαγκάλ, Ακροβάτης, 1914-1915, Ιδιωτική Συλλογή, Παρίσι. Όπως ο σχοινοβάτης-καλλιτέχνης, έτσι και ο φιλόσοφος αποτελεί μια μορφή ενδιάμεση, μια οντότητα που ζει αιωρούμενη στα όρια δύο κόσμων: των πραγμάτων και των λέξεων-ονομάτων τους. Σ' αυτόν το απολλώνιο και το διονυσιακό στοιχείο συνυφαίνονται χωρίς να

καταστρέφεται η συνοχή.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποια από τα παρακάτω ζεύγη προτάσεων εκφράζουν το ίδιο νόημα; Αιτιολογήστε την άποψή σας.

α. Παντρεύτηκαν και απέκτησαν παιδιά.

Απέκτησαν παιδιά και παντρεύτηκαν.

β. Ο Κώστας είναι ψηλότερος από τον Γιάννη.

Ο Γιάννης είναι πιο κοντός από τον Κώστα.

γ. Είτε θα πας εσύ στη συνάντηση είτε θα πάω εγώ.

Είτε θα πάω εγώ στη συνάντηση είτε θα πας εσύ.

δ. Μου είναι ευχάριστο να βλέπω αισθηματικά φιλμ.

Δε μου είναι δυσάρεστο να βλέπω αισθηματικά φιλμ.

2. Είναι δυνατόν να αποδώσετε κάποιο νόημα στις παρακάτω φράσεις; Αν ναι, ποιο είναι αυτό;

Αιτιολογήστε την άποψή σας.

α. Γεωμετρικό μπάνιο

β. Ανθρωποφάγα τετράπλευρα

γ. Κοιμισμένοι ναοί

δ. Ωραίες εξισώσεις

ε. Βαρετοί αριθμοί

στ. Ακόλαστα τραπέζια

ζ. Τυφλή δικαιοσύνη

3. Με ποιο νόημα χρησιμοποιείται η λέξη «ξέρω» σε καθεμιά από τις επόμενες προτάσεις;

α. Ξέρω τι θέλω.

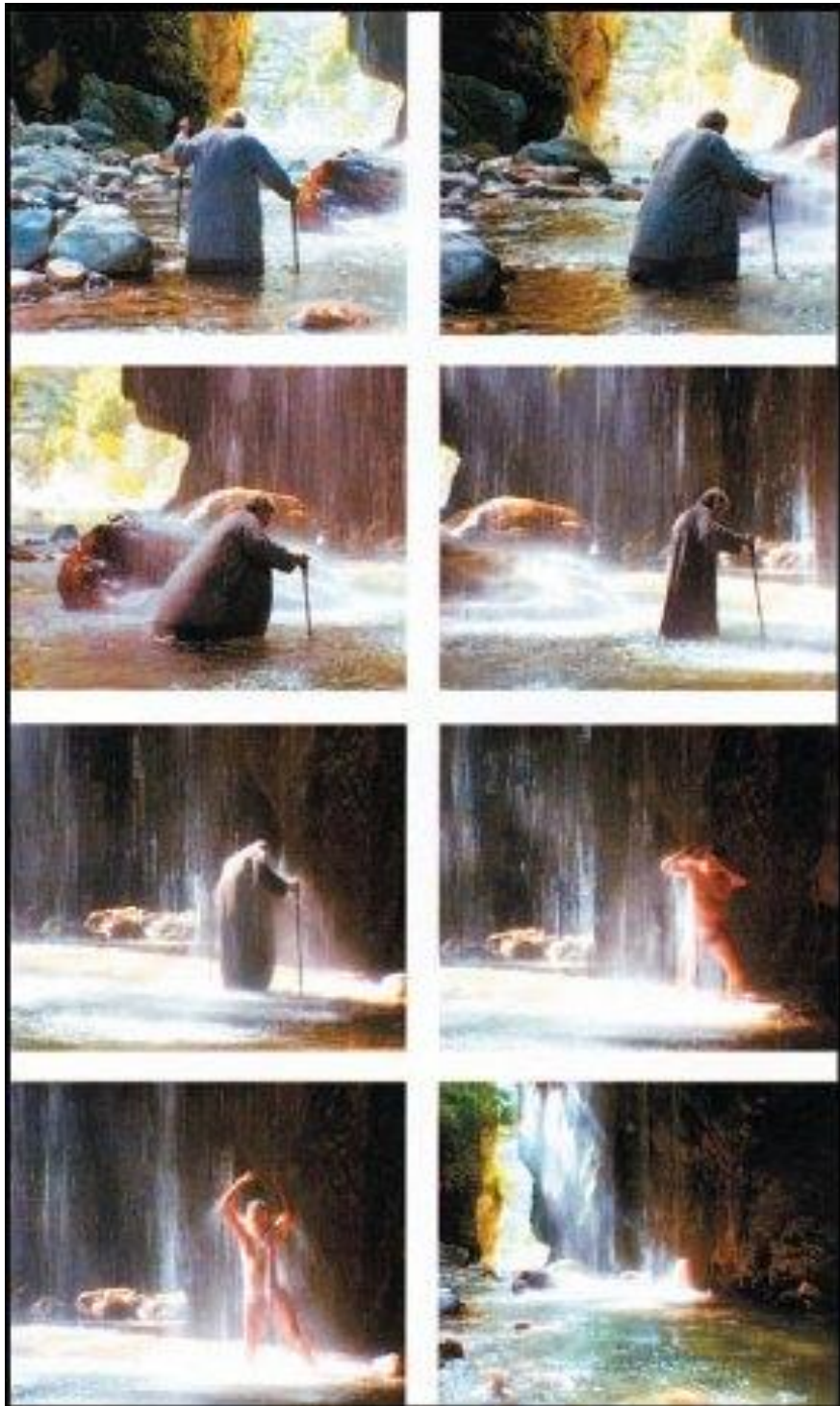
β. Μόνον αυτός ξέρει τις προθέσεις του.

γ. Ένας θεός ξέρει τι σχεδιάζει ακόμη να κάνει!

δ. Ξέρεις τι λες;

4. Αν δεχτούμε ότι το νόημα των λέξεων και των προτάσεων οφείλεται στη χρήση τους, πώς νομίζετε ότι είναι δυνατή η μετάφραση από μια γλώσσα σε άλλη;

5. «Τα όρια της γλώσσας μου σημαίνουν τα όρια του κόσμου μου», υποστηρίζει ο Βίτγκενσταϊν. Ποιο είναι το νόημα της πρότασης αυτής;

Κ. Τσόκλης, Συμπερασματικός Οιδίπους.
Βιντεογραφημένη performance προβεβλημένη πάνω σε
ζωγραφικούς πίνακες. Η στιγμή της κάθαρσης, 2005.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ: ΤΙ ΕΙΝΑΙ Η ΑΛΗΘΕΙΑ;

Όλοι μας θεωρούμε ότι η αλήθεια είναι κάτι πολύ σημαντικό. Απαιτούμε από τους πολιτικούς να μας λένε την αλήθεια. Ο δικαστής πρέπει να αναζητήσει και να αποκαλύψει την αλήθεια, για να μπορέσει να δικάσει σωστά. Εκτιμούμε αυτούς που λένε την αλήθεια και περιφρονούμε τους ψεύτες. Θεωρούμε ότι η επιστήμη ψάχνει να ανακαλύψει την αλήθεια για το πώς είναι ο κόσμος. Στην καθημερινή ζωή όλοι, λίγο ή πολύ, καταλαβαίνουμε τι είναι η αλήθεια. Ακόμα και ένα μικρό παιδί θα καταλάβει αμέσως, αν του πούμε: «πες μου την αλήθεια, εσύ έσπασες το βάζο;» Όταν όμως προσπαθήσουμε πιο συστηματικά να δούμε τι είναι αυτό που κάνει κάτι αληθές, τι κριτήρια έχουμε, για να κρίνουμε πότε κάτι είναι αληθές, ή ποια είναι η σχέση των πεπιοθησών μας με την πραγματικότητα, για να είναι αληθείς και να αποτελούν γνώση, τότε τα πράγματα γίνονται πιο πολύπλοκα.

1. Τι εννοούμε με τη λέξη «αλήθεια»;

Από τα παραπάνω παραδείγματα γίνεται φανερό ότι χρησιμοποιούμε τη λέξη «αλήθεια», όταν αναφερόμαστε σε γνώμες, πεπιοθησεις, θεωρίες, περιγραφές κτλ. Όλα αυτά όμως (γνώμες, πεπιοθησεις κτλ.) εκφράζονται στη γλώσσα με προτάσεις. Μπορούμε επομένως να πούμε ότι τελικά η αλήθεια ή το ψέμα αναφέρονται σε προτάσεις, είναι χαρακτηριστικά προτάσεων. Εντούτοις, δεν μπορούν όλες οι προτάσεις να χαρακτηριζτούν αληθείς ή ψευδείς. Έτσι, προσταγές, ευχές, ερωτήσεις, παρακλήσεις κτλ. δεν επιδέχονται τον χαρακτηρισμό αληθείς ή ψευδείς. Ας το σκεφτούμε ωστόσο καλύτερα. Νομίζετε ότι μπορούμε να πούμε ότι είναι αληθείς ή ψευδείς οι προτάσεις: «Κώστα, έλα εδώ γρή-

γορα!» ή «άραγε πήγε η Μαρία στον κινηματογράφο χθες;»; Παραμένουμε λοιπόν σε προτάσεις που δηλώνουν κάτι, δηλαδή προτάσεις που μας λένε πώς είναι μια κατάσταση πραγμάτων, όπως λόγου χάριν η πρόταση «πάνω σ' αυτό το τραπέζι βρίσκεται ένα ανθοδοχείο».

Υπάρχουν όμως περιπτώσεις που χρησιμοποιούμε τη λέξη «αλήθεια» ή πιο συχνά το επίθετο «αληθινός» όχι για προτάσεις αλλά για πράγματα. Λέμε, για παράδειγμα, «αυτός είναι ένας αληθινός πίνακας του Πικάσο» ή «θα σου μαγειρέψω τον αληθινό μουσακά» ή «αυτό που σου περιέγραφα ήταν ένα αληθινό πλοίο». Στις περιπτώσεις αυτές η λέξη «αληθινός» χρησιμοποιείται με πολλά νοήματα. Έτσι, όταν λέμε ότι ο πίνακας είναι «αληθινός», εννοούμε ότι είναι «αυθεντικός» και «όχι πλαστός»· όταν λέμε ότι ο μουσακάς είναι «αληθινός», εννοούμε ότι είναι ο «παραδοσιακός» μουσακάς και «όχι παραλλαγή του»· όταν λέμε ότι το πλοίο είναι «αληθινό», εννοούμε ότι είναι «πραγματικό» και «όχι της φαντασίας μας». Τα πράγματα δηλαδή είναι αυτά που είναι, ούτε αληθινά ούτε ψεύτικα. Οι σκέψεις μας ή οι προτάσεις μας για τα πράγματα είναι αληθείς ή ψευδείς. Οι άνθρωποι μόνο λένε αλήθεια ή ψέμα.

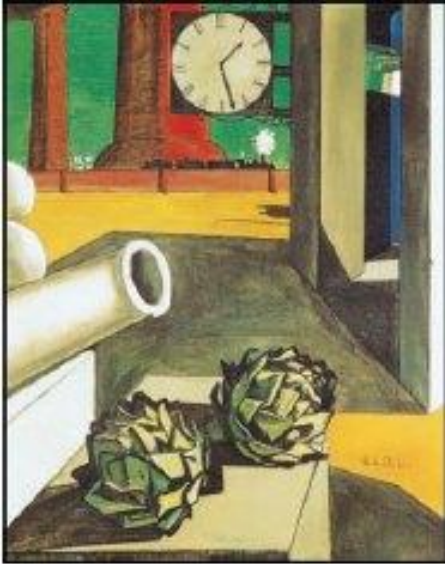
Πολλές φορές πάλι ταυτίζουμε την αλήθεια με τη γνώση. Πράγματι, αυτές οι δύο έννοιες είναι συγγενείς μεταξύ τους. Αν γνωρίζω κάτι, τότε αυτή η γνώση μου είναι πάντοτε αληθής. Αν μια πεποίθησή μου είναι ψευδής, τότε αυτή δεν είναι γνώση. Υπάρχουν όμως πεποιθήσεις ή προτάσεις που, ενώ είναι αληθείς, δεν τις γνωρίζουμε ή δεν είναι δυνατόν να τις γνωρίσουμε. Για παράδειγμα, η πρόταση «ο Όλυμπος είναι το ψηλότερο βουνό της Ελλάδας» είναι μια αληθής πρόταση. Εγώ όμως μπορεί να μην το γνωρίζω και να νομίζω ότι το ψηλότερο βουνό της Ελλάδας είναι ο Παρνασσός. Α-

ρα η έννοια της αλήθειας είναι ευρύτερη από αυτήν της γνώσης. Ενώ όλες οι γνώσεις είναι αληθείς, υπάρχουν αλήθειες που δεν είναι γνώσεις.

Όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, υπάρχουν διαδικασίες μέσω των οποίων μπορούμε να αποκτήσουμε γνώσεις. Ωστόσο, οι διαδικασίες ή τα κριτήρια για την απόκτηση της γνώσης δεν μπορεί να είναι τα ίδια με αυτά για την εύρεση της αλήθειας, διότι τότε πάρα πολλές αλήθειες που δεν είναι γνώσεις θα έμεναν απέξω. Πολλές φορές λέμε: «Είμαι βέβαιος ότι αυτή είναι η αλήθεια, αλλά δεν μπορώ να στο αποδείξω». Μηπως λοιπόν η απόλυτη βεβαιότητα ή το προφανές είναι αυτό που μας λέει ότι κάτι είναι αλήθεια; Μια παρόμοια απάντηση έδωσε ο Ρενέ Ντεκάρτ, υποστηρίζοντας ότι η μόνη απόλυτα βέβαιη πρόταση –και άρα αληθής– για την οποία είναι αδύνατον κανείς να αμφιβάλλει είναι: «σκέφτομαι, άρα υπάρχω» (*cogito ergo sum*). Ακολούθως ο Ντεκάρτ έθεσε τον εξής κανόνα: αυτά που συλλαμβάνουμε με τη σκέψη μας κατά τρόπο σαφή και ξεχωριστά το ένα από το άλλο είναι αληθή. Με παρόμοιο τρόπο πολλοί στο παρελθόν θεώρησαν ότι τα αξιώματα των μαθηματικών είναι προφανή και αυτόπρόδικτα.

Ωστόσο, η αναγνώριση του προφανούς και του αυταπόδεικτου ως κριτηρίου της αλήθειας προκαλεί εύλογη απορία σχετικά με το πώς πρέπει να εννοούμε αυτό το προφανές, βέβαιο ή αυταπόδεικτο. Είναι δυνατόν να έχει κανείς την απόλυτη βεβαιότητα ότι μια πεποίθησή του είναι αληθής και συγχρόνως να «πλανάται πλάνην οικτράν»; Η απάντηση είναι καταφατική και τα παραδείγματα άφθονα. Για χιλιάδες χρόνια οι άνθρωποι ήταν βέβαιοι ότι η Γη είναι επίπεδη· όταν δύο λαοί βρίσκονται σε πόλεμο, οι άνθρωποι και από τις δύο πλευρές είναι βέβαιοι για την «αλήθεια και το δί-

καιο» του αγώνα τους· οι περισσότεροι πολιτικοί πιστεύουν ακράδαντα ότι το συμφέρον του κόμματός τους είναι και συμφέρον του έθνους. Συχνά οι προκαταλήψεις, τα πάθη, τα συμφέροντα και οι συνήθειές μας προκαλούν την εντύπωση ότι κάτι είναι απόλυτα βέβαιο και αληθές, με συνέπεια να παρασυρόμαστε σε λάθη.

Τζιόρτζιο ντε Κίρικο, Η κατάκτηση του φιλοσόφου, 1914, Σικάγο, Ινστιτούτο Τέχνης.

Ο Σωκράτης υπήρξε το παράδειγμα του φιλοσόφου που προσπάθησε, με την ελεγκτική του μέθοδο, να αποκαλύψει τέτοιες πλάνες, πεπιοθήσεις δηλαδή που οι άλλοι θεωρούσαν βέβαιες αλήθειες. Στην Απολογία του αναφέρει ότι, για να ελέγξει τον χρησμό του μαντείου, που έλεγε ότι δεν υπάρχει άνθρωπος σοφότερος από αυτόν, πήγε σε κάποιον πολιτικό τον οποίο θεωρούσαν όλοι σοφό. Ενώ λοιπόν τον εξέταζε με τις ερωτήσεις του, διαπίστωσε με έκπληξη ότι ο άνθρωπος αυτός, παρ' όλο που θεωρούνταν από τους άλλους, αλλά και από τον εαυτό του, ότι ήταν σοφός, εντούτοις δεν ήταν. Όταν μάλιστα προσπάθησε να του το πει, το μόνο που κατάφερε ήταν να κάνει τον άλλον και αρκετούς από το ακροατήριο να τον μισήσουν. «Επιστρέφοντας σκεφτόμουν μόνος μου κι έλεγα: «απ' αυτόν τον άνθρωπο είμαι σοφότερος, διότι, παρ' όλο που κανείς μας δεν ξέρει

σχεδόν τίποτα, αυτός νομίζει ότι ξέρει πολλά και σπουδαία, εγώ όμως δεν ξέρω, αλλά και δε νομίζω ότι ξέρω» [...] Έπειτα πήγα και σε άλλον απ' αυτούς που θεωρούνταν σοφοί. Έφυγα με την ίδια εντύπωση και απέκτησα το μίσος αυτού και πολλών άλλων.»

Επιπλέον, αν δεχτούμε τη βεβαιότητα και το προφανές ως κριτήριο αλήθειας, τότε τι είναι το ψέμα; Όλες οι μη «απόλυτα βέβαιες προτάσεις» θα πρέπει να θεωρηθούν ψευδείς; Ή μήπως μόνο οι καθόλου βέβαιες; Και αν είναι έτσι, αυτές οι προτάσεις που είναι «λίγο βέβαιες» θα είναι «λίγο αληθείς» και «λίγο ψευδείς»; Αυτό όμως είναι αδύνατον. Γίνεται φανερό ότι η βεβαιότητα και το προφανές δεν μπορούν –τουλάχιστον από μόνα τους– να αποτελέσουν κριτήρια αλήθειας. Ένα κριτήριο για την αλήθεια θα πρέπει πρώτα να αφορά όλες τις προτάσεις και όχι μερικές, θα πρέπει επίσης να επιτρέπει το ψεύδος ως άρνηση της αλήθειας και, τέλος, θα πρέπει να βρίσκεται έξω από την πρόταση ή την πεποίθηση που κρίνουμε ως αληθή ή ψευδή με άλλα λόγια, η αλήθεια ή το ψέμα μιας πρότασης θα πρέπει να εξαρτώνται από κάτι που βρίσκεται έξω από την πεποίθηση. Επειδή λοιπόν το πρόβλημα είναι πιο περίπλοκο, είναι καλύτερα να μιλήσουμε για θεωρίες και όχι για κριτήρια αλήθειας.

2. Θεωρίες για την αλήθεια

Για την αλήθεια και τα κριτήρια της αλήθειας έχουν διατυπωθεί αρκετές θεωρίες. Οι σημαντικότερες όμως είναι δύο: η θεωρία της αντιστοιχίας και η θεωρία της συνοχής. Και οι δύο θεωρίες έχουν τις ρίζες τους στην εποχή του Πλάτωνα. Το ζήτημα όμως της αλήθειας αποτέλεσε αντικείμενο έντονου προβληματισμού στη φιλοσοφία του 20ού αιώνα τόσο σε σχέση με τη φυσική

γλώσσα όσο και σε σχέση με τις τυπικές γλώσσες, όπως αυτή των μαθηματικών ή της λογικής.

A. Θεωρία της αντιστοιχίας

Η θεωρία αυτή ξεκινά από τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, την επεξεργάστηκαν πιο συστηματικά όμως οι σχολαστικοί του Μεσαίωνα. Σύμφωνα με αυτούς, αν το περιεχόμενο μιας πρότασης που εκφράζει κάποια πεποίθησή μας, αντιστοιχεί πλήρως στη φύση των πραγμάτων και στις μεταξύ τους σχέσεις, τότε η πρόταση είναι αληθής, διαφορετικά είναι ψευδής. Μια τέτοια άποψη δέχεται ότι στον νου μας σχηματίζεται, κατά κάποιον τρόπο, ένα αντίγραφο των αντικειμενικών δεδομένων του κόσμου, οπότε η πρόταση που αντιστοιχεί σ' αυτά τα δεδομένα είναι αληθής. Για παράδειγμα, αν πιστεύουμε ότι «ο Γιάννης είναι στο δωμάτιό του και διαβάζει» και πράγματι ο Γιάννης είναι στο δωμάτιό του και διαβάζει, τότε η πεποίθησή μας είναι αληθής. Η άποψη αυτή συμφωνεί με ρεαλιστικές αντιλήψεις που δέχονται την αυθυπαρξία της πραγματικότητας και την καθοριστική συμβολή της στη γνωστική διαδικασία. Η θεωρία της αντιστοιχίας στηρίζεται σε δύο προϋποθέσεις: α) ότι κάθε γνώση είναι γνώση της πραγματικότητας και β) ότι η πραγματικότητα δεν αναπλάθεται αυθαίρετα από την ανθρώπινη νόηση, αλλά επιβάλλει σ' αυτήν τους κανόνες της. Όπως λέει και ο Αριστοτέλης, «δεν είσαι λευκός επειδή εμείς νομίζουμε ότι στ' αλήθεια είσαι λευκός, αλλά, αντίθετα, επειδή εσύ είσαι λευκός, εμείς που το λέμε αυτό λέμε την αλήθεια» (Μεταφυσικά, 1051b7).

Υπάρχουν όμως σοβαρές επιφυλάξεις για την εικόνα ή το αντίγραφο της πραγματικότητας που σχηματίζεται στον νου μας. Η αλήθεια δεν είναι η αλήθεια της πραγματικότητας αλλά των δικών μας σκέψεων και πεποιθήσεων. Είναι όμως δυνατή η πρόσβασή μας σε μια

πραγματικότητα ανεξάρτητη από τον νου και τη γλώσσα; Η αλήθεια προϋποθέτει τη διατύπωση μιας κρίσης ή ενός συστήματος κρίσεων σχετικά με την πραγματικότητα, δηλαδή προϋποθέτει την ανακατασκευή της πραγματικότητας σύμφωνα με μια σειρά πνευματικών διεργασιών.

Ρενέ Μαγκρίτ, Οι εικόνες απατούν, 1928/29. Η περίφημη πίπα... Με έχουν κατηγορήσει πολύ για αυτή! Και όμως ... μπορείτε να τη γεμίσετε με καπνό; Όχι, γιατί είναι απλώς μια εικόνα, και τίποτα περισσότερο. Εάν είχα γράψει «Αυτή είναι μια πίπα», θα έλεγα ψέματα!" Ρενέ Μαγκρίτ.

Έτσι, φτάνουμε στο κεντρικό σημείο του προβλήματος. Αν το κριτήριο της αλήθειας των προτάσεων ή των κρίσεων που διατυπώνουμε είναι η «αντιστοιχία πράγματος και νου», αυτή η αντιστοιχία, με τη σειρά της, χρειάζεται κάποιες προϋποθέσεις, ώστε να είναι έγκυρη και αποδεκτή επιστημολογικά. Οι προϋποθέσεις αυτές είναι:

- Η σκέψη πρέπει να συμφωνεί διαρκώς με τον εαυτό της, να σέβεται τις αρχές της και να μην παρασύρεται σε άλματα, κενά ή αντιφάσεις.

- Η σκέψη πρέπει να μελετά συστηματικά και επίμονα τα φαινόμενα, που αποτελούν τη μόνη γνήσια αφετηρία κάθε ορθής γνωστικής διαδικασίας.
- Το εμπειρικό υλικό που προέρχεται από τη μελέτη των φαινομένων πρέπει να υποβάλλεται σε πνευματικό έλεγχο και να αξιοποιείται. Με άλλα λόγια, το πρώτο αυτό υλικό δεν μπορεί να είναι το τέρμα της επιστημονικής αναζήτησης. Η υπέρμετρη προσκόλληση στα φαινόμενα μπορεί να αποδειχτεί επιφανειακή και να μην οδηγεί στην ερμηνεία των φυσικών φαινομένων και των νόμων που τα διέπουν.
- Η όποια ερμηνεία της πραγματικότητας πρέπει να έχει δυναμικό –και όχι στατικό– χαρακτήρα· να μπορεί διαρκώς να εμπλουτίζεται, να διορθώνεται και, αν χρειάζεται, να αναθεωρείται.

Αυτό δεν είναι ένα μήλο, 1964. Το μήλο, ακόμη και όταν ζωγραφίζεται με τόσο πειστικό τρόπο, δεν παύει να είναι παρά μόνο χρώματα σε ομοιόμορφο φόντο. Ούτε η λέξη «μήλο» είναι το ίδιο φρούτο, αλλά απλώς μια αναφορά σε αυτό, που τελικά παραμένει πάντα συμβατική. ΟΙ ΤΡΟΠΟΙ ΤΟΥ ΠΑΡΑΔΟΞΟΥ. Οι φιλόσοφοι δίνουν ακριβές νόημα

στην έννοια του παράδοξου: το παράδοξο προκύπτει όταν, για την καθεμία από δύο αντιφατικές προτάσεις, υπάρχει εξίσου καλή απόδειξη. Τα παράδοξα αποκαλύπτουν ελλείψεις στον συμβολισμό μας, και συχνά αντανakλούν τη σύγκρουση μεταξύ δύο συμβάσεων που δείχνουν προς διαφορετικές κατευθύνσεις. Στον πίνακα του Μαγκρίτ, η οπτική και η γραπτή αναπαράσταση εκπέμπουν αντιφατικά σήματα.

Εντούτοις, και παρ' όλα όσα είπαμε, τίθεται το ερώτημα: μπορούμε να κατανοήσουμε τι είναι αυτή η υποτιθέμενη «αντιστοιχία νου και πραγματικότητας» και, πολύ περισσότερο, μπορούμε να ελέγξουμε με ποιον τρόπο αυτή επιτυγχάνεται σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, ακόμη κι όταν εκπληρώνονται οι προϋποθέσεις που αναφέραμε; Πολλοί σύγχρονοι φιλόσοφοι αρνούνται τη δυνατότητα τέτοιας αντιστοιχίας και είτε προτείνουν άλλες θεωρίες είτε εγκαταλείπουν τελείως την έννοια της αλήθειας.

B. Η θεωρία της συνοχής

Η θεωρία αυτή φαίνεται να ανάγεται στον Χέγκελ και ίσως –σε κάποια προδρομική μορφή της– στον Μπέρκλεϋ και στον Σπινόζα ή ακόμα και στην ελεγκτική διαλεκτική του Σωκράτη. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, εφόσον για ένα συγκεκριμένο θέμα διατυπώνεται ένα σύστημα ερμηνευτικών προτάσεων που δεν παρουσιάζουν αποκλίσεις ή αντιφάσεις μεταξύ τους, αλλά, αντίθετα, χαρακτηρίζονται από αυστηρή λογική συνοχή και συνάφεια, τότε αυτές οι προτάσεις αληθεύουν.

Όσον αφορά το κριτήριο της συνοχής, υπάρχουν κάποιες σημαντικές δυσκολίες. Κατ' αρχάς τι σημαίνει η ίδια η λέξη «συνοχή»; Χρησιμοποιείται για να δηλώσει ότι ένα σύνολο προτάσεων δεν περιέχει αντιφάσεις; Σ' αυτή την περίπτωση θα μπορούσε ένα σύστημα προτάσεων να είναι συνεκτικό (απαλλαγμένο από αντιφάσεις), αλλά οι προτάσεις του να μη σχετίζονται μεταξύ τους, όπως για παράδειγμα οι προτάσεις «το χιόνι είναι άσπρο» και «δύο και δύο ίσον τέσσερα». Μήπως οι προτάσεις ενός συνεκτικού συστήματος θα πρέπει να σχετίζονται κατά κάποιον τρόπο μεταξύ τους ή να αλληλοϋποστηρίζονται; Σ' αυτή την περίπτωση όμως θα πρέπει να καθοριστεί σαφώς τι είδους συσχετισμούς ή

αλληλοϋποστηρίξεις προτάσεων επιτρέπουμε. Ακόμα, θα ήταν δυνατόν κάποιο αποδεδειγμένο ψεύδος, με βάση τη θεωρία της αντιστοιχίας, να μην προκαλεί εσωτερικές αντιφάσεις και έτσι να διεκδικεί τον χαρακτηρισμό της αλήθειας. Επιπλέον, το κριτήριο της συνοχής, παρ' όλο που δεν είναι εσωτερικό κριτήριο για καθεμιά πρόταση ξεχωριστά, είναι εντούτοις εσωτερικό κριτήριο για το σύνολο των συνεκτικά δομημένων προτάσεων. Άρα, υπό μία έννοια, το κριτήριο της συνοχής δεν είναι αντικειμενικό, αφού θα ήταν δυνατόν να έχουμε δύο εξίσου συνεκτικά συστήματα όπου οι προτάσεις (ή κάποιες προτάσεις) του ενός να αντιφάσκουν με τις προτάσεις του άλλου. Μια τέτοια περίπτωση έχουμε με τις μη ευκλείδειες γεωμετρίες. Αν θέλουμε να κρίνουμε δύο τέτοια συστήματα, θα πρέπει αναγκαστικά να ανατρέξουμε σε άλλο κριτήριο πέραν της συνοχής.

Φαίνεται λοιπόν ότι το κριτήριο της συνοχής δεν είναι από μόνο του επαρκές. Η θεωρία της συνοχής, δίνοντας έμφαση στις σχέσεις μεταξύ των προτάσεων, ταιριάζει περισσότερο σε ιδεαλιστικά συστήματα, όπου η αλήθεια έχει να κάνει με τον νου, παρά σε προτάσεις που έχουν να κάνουν με την εμπειρία και τον εξωτερικό κόσμο. Είναι βέβαια δυνατόν να διατυπωθούν μικτές θεωρίες περί αλήθειας που να συνδυάζουν το κριτήριο της αντιστοιχίας με αυτό της συνοχής.

Γ. Άλλες θεωρήσεις

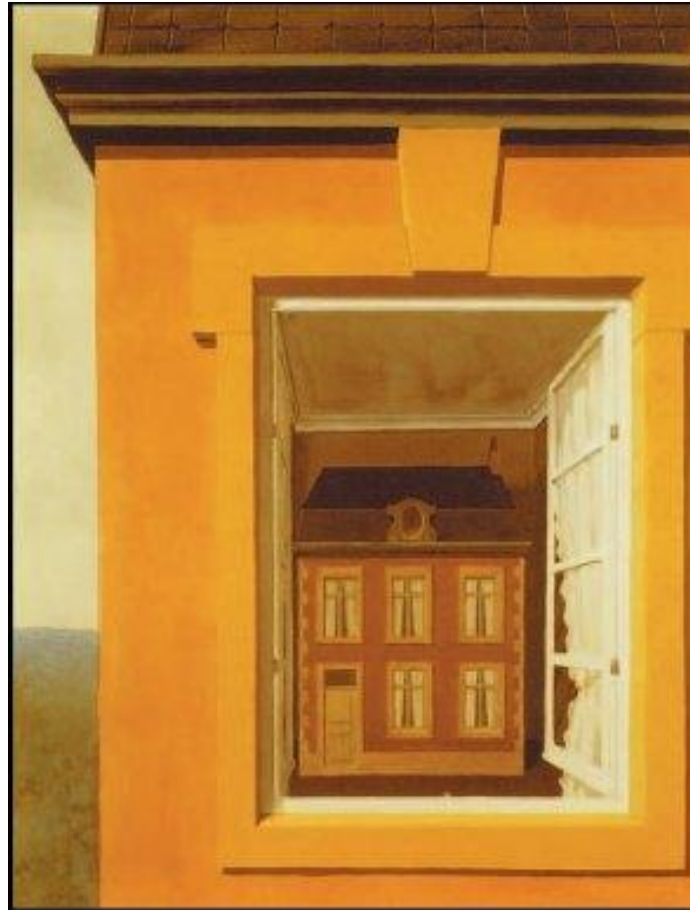
Ένα άλλο κριτήριο αλήθειας υποστηρίχτηκε από τους πραγματιστές φιλοσόφους. Σύμφωνα με αυτούς, κριτήριο της αλήθειας είναι η πρακτική ωφέλεια, ενώ αληθές είναι ό,τι προάγει τον άνθρωπο εξυπηρετώντας τα καλώς εννοούμενα συμφέροντά του. Είναι δύσκολο βέβαια να κατανοήσουμε πώς αυτό το κριτήριο μπορεί να εφαρμοστεί στη φυσική ή στα μαθηματικά. Επιπλέ-

ον, το κριτήριο αυτό προϋποθέτει ότι συμφωνούμε όλοι ως προς το τι είναι ωφέλιμο και συμφέρον για τους ανθρώπους. Το συμφέρον όμως του ενός μπορεί να μην ταυτίζεται με αυτό του άλλου. Θα έχουμε τότε προτάσεις που για άλλους θα είναι αληθείς και για άλλους ψευδείς; Μια άποψη, ακόμα κι αν μας ευχαριστεί, μας παρηγορεί ή μας βολεύει, δεν είναι υποχρεωτικά και αληθής. Αντίθετα, επιβάλλεται να υποβληθεί στην αποδεικτική διαδικασία, και μάλιστα με ιδιαίτερη προσοχή.

Λόγω των προβλημάτων που διαπιστώσαμε στις διάφορες θεωρίες για την αλήθεια, πολλοί σύγχρονοι φιλόσοφοι θεωρούν ότι πρέπει να εγκαταλείψουμε τελείως την έννοια της αλήθειας. Σύμφωνα με αυτούς, η αλήθεια δεν εκφράζει ούτε κάποια υπαρκτή ιδιότητα μιας πεποίθησης ή μιας πρότασης ούτε τη σχέση των πεποιθήσεων ή των προτάσεων με τον κόσμο. Δηλώνει απλώς ότι εγκρίνουμε ή αποδεχόμαστε μια πρόταση ή μια πεποίθηση. Το να ισχυριστούμε, για παράδειγμα, ότι η πρόταση «η Αθήνα είναι η πρωτεύουσα της Ελλάδας» αληθεύει αποτελεί πλεονασμό, πράγμα που ισοδυναμεί με το να βεβαιώσουμε απλώς αυτή την πρόταση.

Είδαμε ότι δεν είναι δυνατόν να έχουμε μια καθολική θεωρία για την αλήθεια, που να μας δίνει ικανοποιητικά κριτήρια για όλες τις περιπτώσεις προτάσεων. Παρ' όλα αυτά όμως τα διάφορα κριτήρια δεν αποκλείουν το ένα το άλλο. Μπορούμε να φθάσουμε σε πολύ καλύτερα αποτελέσματα εφαρμόζοντας δύο ή και περισσότερα κριτήρια μαζί. Έτσι, για παράδειγμα, θα ήταν δυνατόν να χρησιμοποιήσουμε το κριτήριο της αντιστοιχίας για εμπειρικές προτάσεις, που στηρίζονται στα δεδομένα των αισθήσεων και στην παρατήρηση, και το κριτήριο της συνοχής για άλλες, πρόσθετες προτάσεις,

που παράγονται από τις εμπειρικές ή που μπορεί να ερμηνεύουν ή να δίνουν εξηγήσεις.

Ρενέ Μαγκρίτ, Διαλεκτικής εγκώμιον, 1936. «Ένα εσωτερικό χωρίς εξωτερικό δύσκολα μπορεί να αποτελέσει εσωτερικό» Γκ. Φ. Χέγκελ. Η πιο συχνή έγνοια του Μαγκρίτ, όταν διάλεγε μοτίβα, ήταν η αντιστροφή ή η σύμφυση των εσωτερικών και των εξωτερικών όψεων, ή και γενικότερα των αντίθετων πόλων.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. «Το να λέει κανείς ότι αυτό που είναι δεν είναι ή ότι αυτό που δεν είναι ότι είναι, αυτό είναι ψευδές, και [το να λέει] ότι αυτό που είναι είναι, και ότι αυτό που δεν είναι δεν είναι [είναι] αληθές, έτσι ώστε αυτός που λέει πως κάτι είναι ή πως κάτι δεν είναι μπορεί να αληθεύει ή να ψεύδεται».

(Αριστοτέλης, Μεταφυσικά, 1011b25-28)

2. «Ένα σύμπλεγμα λοιπόν καμωμένο από ονόματα και ρήματα που θα έλεγε για σένα διαφορετικά από αυτά που ισχύουν και τα «μη όντα» για «όντα», ένα τέτοιο σύμπλεγμα φαίνεται ολοκάθαρα ότι πραγματικά είναι ένας λόγος ψευδής (Πλάτων, Σοφιστής 263d)

3. «Μια πρόταση είναι αληθής εάν και μόνο είναι μέλος ενός συνεκτικού συνόλου. [...] Για έναν οπαδό της θεωρίας της συνοχής η αλήθεια και το σύστημα ταυτίζονται, και η συνοχή ορίζεται ως η αμοιβαία εξηγησιμότητα. Καθώς αυξάνεται η συνοχή του συστήματος, οι σχέσεις μεταξύ των μερών του γίνονται όλο και σφιχτότερες. Η εξηγητική ισχύς του συστήματος γίνεται τόσο μεγάλη, ώστε δε βλέπουμε πια με ποια έννοια αυτό ή εκείνο το μέρος απλώς συμβαίνει να είναι αληθές. Αντίθετα, αρχίζουμε να θεωρούμε κάθε μέρος ως αναγκαίο για το όλον και έτσι αναγνωρίζουμε πως αυτό που σε ένα προγενέστερο στάδιο ήταν «ενδεχομενική» αλήθεια έχει μεταβληθεί σε αναγκαία αλήθεια». (J. Dancy, *An Introduction to Contemporary Epistemology*, Oxford 1985, σ. 113)

4. «Η σημασία για την ανθρώπινη ζωή να έχει κανείς αληθείς πεποιθήσεις σχετικά με γεγονότα είναι κάτι αξιοσημείωτο. Ζούμε σε έναν κόσμο πραγματικοτήτων, οι οποίες μπορεί να είναι απείρως χρήσιμες ή απείρως επιβλαβείς. Παραστάσεις που μας διευκρινίζουν ποιες από αυτές μπορούμε να προσδοκούμε ότι θεωρούνται αληθείς σε αυτή την πρωταρχική σφαίρα της επαλήθευσης. Και η επιδίωξη τέτοιων παραστάσεων είναι ένα πρώτιστο ανθρώπινο καθήκον. Η κατοχή της αλήθειας πόρρω απέχει από το να είναι αυτοσκοπός, αποτελεί μόνο ένα προκαταρκτικό μέσο σε σχέση με άλλες ζωτικές ικανοποιήσεις. [...] Μπορείτε να

πείτε επομένως σχετικά με αυτήν ή ότι «είναι χρήσιμη επειδή είναι αληθής» ή ότι «είναι αληθής επειδή είναι χρήσιμη»! Και οι δύο αυτές φράσεις σημαίνουν ακριβώς το ίδιο πράγμα, συγκεκριμένα ότι εδώ υπάρχει μια παράσταση που μπορεί να εκπληρωθεί και να επαληθευτεί. «Αλήθεια» είναι το όνομα για οποιαδήποτε παράσταση θέτει τη διαδικασία επαλήθευσης σε κίνηση «χρήσιμη» είναι το όνομα για την ολοκληρωμένη λειτουργία της στην εμπειρία. Οι αληθείς παραστάσεις δε θα πρέπει ποτέ να θεωρούνται απομονωμένες ή να αποκτούν ένα γενικό όνομα, και ιδιαίτερα ένα όνομα που να υποδηλώνει αξία, εκτός εάν έχουν υπάρξει χρήσιμες εξαρχής.»
(Ουίλιαμ Τζέιμς, Πραγματισμός, μτφρ. Χ. Σταματέλος, Αθήνα 2006, σ. 196-197)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποια είναι η σημασία των λέξεων «αλήθεια» και «αληθινός» στις παρακάτω προτάσεις;
 - α. Είναι ένας αληθινός φίλος.
 - β. Είναι ένας αληθινός ηθοποιός.
 - γ. Δεν μπορείς να ζωγραφίσεις έναν αληθινό κύκλο.
 - δ. Η αληθινή σημασία της λέξης «δημοκρατία» είναι...
 - ε. Η αλήθεια πληγώνει.
2. Για ποιον λόγο κατά τη γνώμη σας μια προσαγή, ερώτηση ή ευχή δεν μπορεί να χαρακτηριστεί αληθής ή ψευδής; Σκεφτείτε διάφορα παραδείγματα.
3. Ποια είναι η διαφορά ανάμεσα στην αλήθεια και στην πραγματικότητα;
4. Ποια είναι κατά τη γνώμη σας τα αδύνατα σημεία της θεωρίας της συνοχής;
5. Είναι αλήθεια ότι ο ήλιος θα ανατείλει αύριο; Αιτιολογήστε την απάντησή σας.

6. Ποια μειονεκτήματα μπορεί να έχει κατά τη γνώμη σας η θέση που πρεσβεύει ότι δεν πρέπει να μιλάμε για αλήθεια;

7. Κρίνετε τις παρακάτω θέσεις:

α. Αυτό είναι αλήθεια γι' αυτόν αλλά όχι για μένα.

β. Αυτή είναι η αλήθεια του αλλά όχι η δική μου.

γ. Μια πρόταση δεν είναι ούτε αληθής ούτε ψευδής, έως ότου κάποιος βρει επιχειρήματα υπέρ ή εναντίον της.

δ. Μια πρόταση δεν είναι ούτε αληθής ούτε ψευδής, έως ότου κάποιος τη σκεφτεί.

ε. Μια πρόταση μπορεί να είναι αληθής σήμερα αλλά ψευδής στο μέλλον (π.χ. «ο πληθυσμός της Ελλάδας είναι 11 εκατομμύρια»).

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ: ΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

1. Λόγος και λογική

Η λέξη “λόγος” ήδη από την αρχαία εποχή είχε ένα πλήθος διαφορετικών σημασιών. Σημαίνει “ομιλία”, “συζήτηση”, “λέξη”, “διήγηση”, “λόγος” (με την έννοια του βγάζω λόγο), αλλά και τη “δύναμη της διάνοιας”, τη “λογική σκέψη”, την “αιτιολόγηση”, την “επιχειρηματολογία”, τον “λογισμό”, τον “λογαριασμό” κτλ. Η λέξη “λογικός” σημαίνει “ο έχων ορθό λόγο ή κρίση”, “ο ικανός στη λογική σκέψη”, “ο εύλογος” κτλ. Από το επίθετο “λογικός” προέρχεται η λέξη “λογική” (ή “λογική τέχνη” σύμφωνα με τους αρχαίους).

Ας αφήσουμε όμως κατά μέρος την ετυμολογία της λέξης και ας δούμε πώς μπορούμε να ορίσουμε σήμερα τη λογική. Μέχρι πρόσφατα όλα σχεδόν τα βιβλία όριζαν, λίγο-πολύ, τη λογική ως την επιστήμη της ανθρώπινης σκέψης ή την επιστήμη που μελετά τους νόμους

της σκέψης. Όλοι βέβαια γνωρίζουμε καλά ότι πολύ συχνά παραλογιζόμαστε και άρα το να μιλάμε για νόμους της σκέψης είναι κάτι πολύ προβληματικό. Θα μπορούσαμε όμως να πούμε ότι η λογική ασχολείται με τους νόμους της ορθής σκέψης. Πώς όμως ξεχωρίζουμε την ορθή από τη μη ορθή σκέψη; Δεν μπορούμε φυσικά να πούμε ότι η ορθή σκέψη είναι η λογική σκέψη, διότι τότε θα πρέπει η λογική να ασχολείται με τους νόμους της λογικής σκέψης, και έτσι δε λέμε τίποτα. Οι άνθρωποι σκέπτονται ορθά κάτω από ορισμένες συνθήκες, που μπορεί να είναι ψυχολογικές, ηθικές, μορφωτικές, πνευματικής υγείας κτλ. Κανείς όμως πάλι δεν περιμένει να εξετάζει η λογική τέτοιους παράγοντες.

Οι σύγχρονοι θεωρητικοί της λογικής είναι πιο μετριοφρονες και προτιμούν να δέχονται ότι η λογική ασχολείται με τη μελέτη των έγκυρων επιχειρημάτων, δηλαδή με ποιους τρόπους οδηγούμαστε αναγκαστικά σε κάποια συμπεράσματα, αν δεχτούμε κάποιες υποθέσεις. Εξάλλου αυτή είναι και η ουσία της λογικής του Αριστοτέλη, όπως αυτή αναπτύσσεται στο έργο του Αναλυτικά Πρότερα.

2. Σύντομη ιστορική αναδρομή

Παρ' όλο που προβληματισμούς πάνω σε θέματα λογικής βρίσκουμε σε κάποιους από τους προσωκρατικούς φιλοσόφους, στους σοφιστές και κυρίως στον Πλάτωνα, θεμελιωτής της λογικής θεωρείται ο Αριστοτέλης. Στις αρχαίες δημοκρατικές πόλεις η ικανότητα κάποιου να πείθει τους άλλους είτε με τη ρητορική τέχνη του είτε με τα επιχειρήματά του ήταν πολύ σημαντική για την πολιτική. Οι σοφιστές δίδασκαν αυτή την τέχνη της πειθούς, ήταν όμως ικανοί να υποστηρίξουν εξίσου καλά αντίθετες μεταξύ τους απόψεις. Σ' αυτή την προσπάθειά τους χρησιμοποιούσαν επιχειρήματα τα

οποία πολλές φορές δεν ήταν έγκυρα, αλλά ήταν αληθοφανή και μπορούσαν να μπερδέψουν τους συνομιλητές ή τους ακροατές τους. Τέτοια λανθασμένα επιχειρήματα ονομάστηκαν σοφίσματα από τον Αριστοτέλη. Ο Αριστοτέλης είναι ο πρώτος που πραγματοποίησε μια συστηματική μελέτη των λογικών θεμάτων, ταξινομώντας τις διάφορες μορφές προτάσεων και έγκυρων επιχειρημάτων. Τα λογικά έργα του Αριστοτέλη είναι έξι, στα οποία δόθηκε συλλογικά το όνομα "Όργανον". Η λογική του Αριστοτέλη παρέμεινε σχεδόν αναλλοίωτη (με μερικές μόνο βελτιώσεις, κυρίως από τους δυτικούς σχολαστικούς του ύστερου Μεσαίωνα) μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα.

Στην αρχαιότητα, εκτός από τον Αριστοτέλη και τη σχολή του, σημαντικό ρόλο στη λογική έρευνα έπαιξαν και οι στωικοί και κυρίως ο Χρύσιππος. Δυστυχώς σώθηκαν μόνο αποσπάσματα από το έργο τους στη λογική. Πάντως η βασικότερη διαφορά της στωικής από την αριστοτελική λογική είναι ότι, ενώ η λογική του Αριστοτέλη είναι λογική κατηγορημάτων, η στωική λογική είναι λογική προτάσεων. Πιο συγκεκριμένα, ενώ στην αριστοτελική λογική το βασικό κύτταρο είναι η έννοια και σε έναν συλλογισμό το συμπέρασμα βγαίνει λόγω του κατάλληλου συνδυασμού των όρων στις τρεις προτάσεις, στη στωική λογική το βασικό κύτταρο είναι η απλή πρόταση, η οποία δεν αναλύεται πιο πέρα σε υποκείμενο και κατηγορημα, και το συμπέρασμα βγαίνει λόγω της σχέσης που έχουν οι προτάσεις μεταξύ τους. Στην προτασιακή λογική των στωικών η μία προκειμένη πρόταση ενός επιχειρήματος είναι υποθετική πρόταση. Ας δούμε όμως ένα παράδειγμα: Αν βρέχει, τότε υπάρχουν στον ουρανό σύννεφα.
Βρέχει.

Άρα: Υπάρχουν στον ουρανό σύννεφα.

Στην αρχαιότητα υπήρξε αντιπαράθεση των δύο σχολών, και οι δύο αυτές λογικές θεωρήθηκαν ασύμβατες μεταξύ τους. Αργότερα όμως θεωρήθηκαν από μερικούς έως και συμπληρωματικές θεωρίες.

Ρενέ Μαγκρίτ, Οι διακοπές του Χέγκελ, 1958. Ο Χέγκελ, ο μεγάλος δάσκαλος της διαλεκτικής, είναι η έμπνευση γι' αυτόν τον πίνακα. Ο

Μαγκρίτ γράφει: “...σκέφτηκα ότι ο Χέγκελ... θα ήταν πολύ ευαίσθητος σε αυτό το αντικείμενο που έχει δυο

αντιθετικές λειτουργίες: από τη μια δεν αποδέχεται καθόλου το νερό (προστατεύει από αυτό), ενώ από την άλλη το περιέχει. Θα ήταν πολύ

χαρούμενος πιστεύω, ή θα διασκέδαζε (σαν να ήταν σε διακοπές) γι' αυτό και ονομάζω τον πίνακα **Οι Διακοπές του Χέγκελ**.

Οι Άραβες, αλλά και οι χριστιανοί φιλόσοφοι του Μεσαίωνα ασχολήθηκαν διεξοδικά με τον σχολιασμό έργων του Αριστοτέλη και με τη λογική. Πραγματοποιήθηκαν τότε σημαντικές λογικές μελέτες, που βελτίωσαν και ολοκλήρωσαν σε πολλά σημεία τη λογική του Αριστοτέλη. Από τον 16ο αιώνα και μετά παρατηρείται μια

ύφεση στη λογική έρευνα, με μερικές βέβαια εξαιρέσεις, όπως είναι αυτή του Λάιμπνιτς.

Από τα μέσα όμως του 19ου αιώνα αναζωπυρώνεται το ενδιαφέρον για τη λογική, τη φορά αυτή όχι μόνο από φιλοσόφους αλλά (κυρίως) και από μαθηματικούς. Έτσι, προκύπτει η νεότερη συμβολική ή “μαθηματική” λογική, που ξεκινά κυρίως με τα έργα του Ντε Μόργκαν, του Μπουλ και του Μπολζάνο. Ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα έχουν διαμορφωθεί τρεις σχολές: η **αλγεβρική**, με σημαντικούς εκπροσώπους τον Περς και τον Βεν, η **λογικιστική**, με κύριους εκπροσώπους τον Φρέγκε και τον Ράσελ, και η **φορμαλιστική**, με κυριότερο εκπρόσωπο τον Χίλμπερτ. Η ανάπτυξη της λογικής συνεχίστηκε αμείωτη και κατά το μεγαλύτερο μέρος του 20ού αιώνα. Από τους πιο σύγχρονους θεωρητικούς της λογικής αξίζει να αναφέρουμε τον Γκέντελ. Τέλος, αξίζει να σημειώσουμε ότι η συμβολική λογική επηρέασε σημαντικά τη σύγχρονη αναλυτική φιλοσοφία και αποτέλεσε βασικό εργαλείο γι’ αυτήν.

Ήδη από την εποχή του Αριστοτέλη υπήρξε προβληματισμός για το αν η λογική είναι μέρος της φιλοσοφίας (όπως η ηθική, η φυσική φιλοσοφία κτλ.) ή αποτελεί απαραίτητο εργαλείο (“όργανον”) για τη φιλοσοφία. Παρ’ ότι η διένεξη αυτή κράτησε για πολλούς αιώνες, τίποτε δε μας εμποδίζει να δεχτούμε ότι η λογική είναι και τα δύο. Το βέβαιο είναι ότι η λογική έρευνα γινόταν σχεδόν αποκλειστικά από φιλοσόφους μέχρι και τον 19ο αιώνα. Με την εμφάνιση όμως της σύγχρονης μαθηματικής ή συμβολικής λογικής στις αρχές του 20ου αιώνα, η λογική έχει περάσει σε μεγάλο βαθμό στα χέρια των μαθηματικών. Σήμερα η λογική θεωρείται από πολλούς ανεξάρτητη επιστήμη, που διδάσκεται ως ανεξάρτητο μάθημα, ενώ πολλά εγχειρίδια φιλοσοφίας δεν την περιλαμβάνουν στην ύλη τους.

Ο Μπέρτραντ Ράσελ συνέγραψε το μείζον έργο του στη φιλοσοφία στη δεκαετία του '30. Έζησε μέχρι τα 98 του χρόνια και έγινε περισσότερο γνωστός στο ευρύ κοινό στα γηρατειά του. Το 1950 κέρδισε το Νόμπελ και στις δεκαετίες του 1950 και 1960 το όνομά του συνδέθηκε με τον αγώνα του κατά του πυρηνικού εξοπλισμού.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. “Σε σχέση με αυτή την επιστήμη, δε θα ήταν αλήθεια να πούμε ότι κατά ένα μέρος είχε πραγματοποιηθεί προηγουμένως και κατά ένα μέρος όχι. Τέτοια έρευνα δεν υπήρξε καθόλου (στο παρελθόν). Γιατί η διδασκαλία αυτών που με πληρωμή δίδασκαν εριστικά επιχειρήματα ήταν παρόμοια με το σύστημα του Γοργία. Γιατί άλλοι απ’ αυτούς μάθαιναν στους μαθητές τους ρητορικούς λόγους από μνήμης και άλλοι λόγους με ερωτήσεις και απαντήσεις. Έτσι, η διδασκαλία που έδιναν στους μαθητές τους ήταν γρήγορη και όχι συστηματική. Γιατί νόμιζαν ότι τους εκπαιδεύουν χωρίς να τους μαθαίνουν μια τέχνη αλλά το προϊόν μιας τέχνης, όπως αν κάποιος ισχυριζόταν ότι μεταδίδει γνώση για την πρόληψη του πόνου των ποδιών με το να δίνει διάφορα είδη υποδημάτων, χωρίς να μπορεί να διδάξει την τέχνη κατασκευής υποδημάτων και τους κατάλληλους τρόπους με τους οποίους τα παράγουμε. Γιατί αυτός που έκανε τούτο βοήθησε μεν την ανάγκη κάποιου, αλλά δεν του μετέδωσε καμιά τέχνη. Σε σχέση με τη ρητορική, πολλά έχουν ειπωθεί από παλιά, αλλά σε σχέση με τη συλλογιστική δεν είχαμε απολύτως τίποτε

προηγούμενο στο οποίο να αναφερθούμε, αλλά έπρεπε να εργαστούμε για πολύ χρόνο δοκιμάζοντας πολλούς τρόπους στην έρευνά μας. Αν λοιπόν, βλέποντας την έρευνά μας, σας φανεί ότι έχει σωστά διατυπωθεί (έχοντας υπ' όψιν ότι ξεκίνησε από το μηδέν), όταν τη συγκρίνετε με άλλες επιστήμες που αναπτύχθηκαν κατά την παράδοση του παρελθόντος, τότε το μόνο που μένει για όλους εσάς που ακούσατε τη διδασκαλία μας είναι να μας συγχωρήσετε για τις ελλείψεις της έρευνάς μας και να είσαστε ευγνώμονες γι' αυτά που ανακαλύψαμε”.

(**Αριστοτέλης, Περί σοφιστικών ελέγχων, 183b34-184b8**)

2.“Περίπου στις αρχές του αιώνα εκδηλώθηκαν ορισμένα περίεργα “παράδοξα” στη νέα επιστήμη των μαθηματικών, τη θεωρία συνόλων. Μια πιο ακριβής έρευνα φανέρωσε γρήγορα ότι αυτά τα παράδοξα δεν ήταν ειδικά μαθηματικά αλλά, γενικά, λογικού χαρακτήρα. Επρόκειτο για τις λεγόμενες “λογικές αντινομίες”. Αυτό ήταν ένα μειονέκτημα που συνδεόταν με την παλιά λογική και παρείχε μια επιπλέον αιτία για την ανοικοδόμηση εκ θεμελίων του συστήματος της λογικής. Ο Ράσελ κατάφερε να εξαλείψει τα παράδοξα διαμέσου της “θεωρίας των τύπων”. Κι έτσι το ρήγμα ανάμεσα στη νέα και την παλιά λογική έγινε ακόμα πιο ευρύ. Η παλιά λογική δεν είναι πια υπολογίσιμη, όχι μόνο γιατί είναι αξιοσημείωτα πιο φτωχή σε περιεχόμενο από τη νέα, αλλά και για το γεγονός ότι δεν κατόρθωσε να εξαλείψει τα παράδοξα”.

(**P. Κάρναπ, “Η παλιά και η νέα λογική ”, μτφρ. Β. Καρασμάνης, στο Signum, 1978, σ. 1-2**)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Γιατί νομίζετε ότι τα λογικά έργα του Αριστοτέλη ονομάστηκαν “Όργανον”
2. Εξετάστε γιατί δεν είναι έγκυρο το παρακάτω σόφισμα που αναφέρει ο Πλάτων στον διάλογο Ευθύδημος: “Αυτός ο σκύλος είναι δικός σου; Ναι. Βλέπω ότι έχει κουταβάκια, άρα είναι πατέρας. Ναι, είναι πατέρας.
Άρα, αφού είναι πατέρας και είναι δικός σου, τότε ο σκύλος είναι ο πατέρας σου”.
3. Ποια είναι η διαφορά ανάμεσα στις τεχνικές του λόγου που συνήθιζαν να χρησιμοποιούν οι σοφιστές και στη λογική του Αριστοτέλη;
4. Ποια είναι η διαφορά ανάμεσα στην αριστοτελική και τη στωική λογική;

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΕΜΠΤΗ: ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗ ΛΟΓΙΚΗ

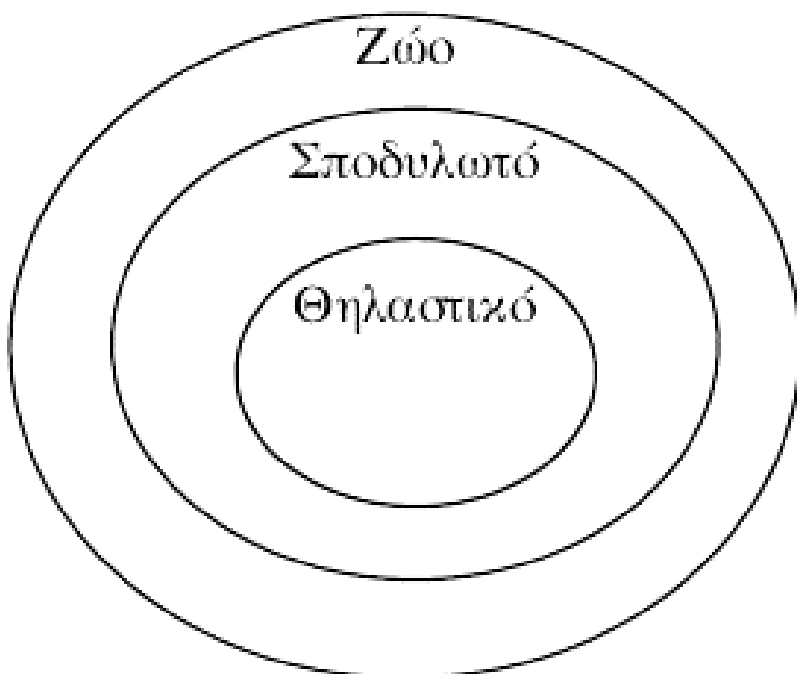
Παρακάτω θα ασχοληθούμε με μερικά βασικά στοιχεία της κλασικής αριστοτελικής λογικής.

1. Έννοιες

Πλάτος μιας έννοιας καλούμε το σύνολο των ομοειδών αντικειμένων που υπάγονται σ’ αυτή την έννοια. Για παράδειγμα, το πλάτος της έννοιας “ελληνικό πανεπιστήμιο” απαρτίζεται από το σύνολο των πανεπιστημίων της χώρας μας (Πανεπιστήμιο Αθηνών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης κτλ.). Τα ομοειδή αντικείμενα που υπάγονται σε μια έννοια έχουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά. Το σύνολο αυτών των κοινών χαρακτηριστικών όλων των αντικειμένων που υπάγονται σε μια έννοια το ονομάζουμε **βάθος** της έννοιας. Όσο περισσότερα είναι τα χαρακτη-

ριστικά γνωρίσματα που απαρτίζουν το βάθος μιας έννοιας, τόσο μεγαλύτερο είναι το βάθος της και τόσο στενότερο είναι το πλάτος της. Έτσι, η έννοια “ζώο” έχει μικρότερο βάθος και μεγαλύτερο πλάτος από την έννοια “θηλαστικό”.

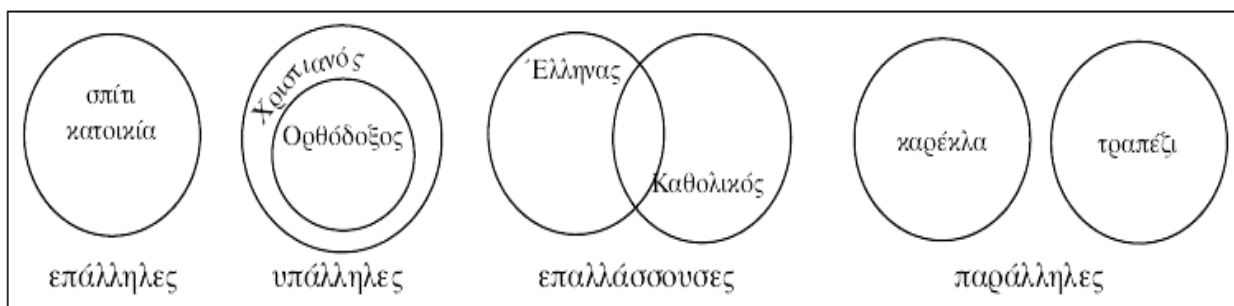
Η ευρύτερη έννοια που περιλαμβάνει μέσα στο πλάτος της μία ή περισσότερες στενότερες έννοιες λέγεται γένος, ενώ η στενότερη έννοια λέγεται είδος (π.χ. από τις έννοιες “ζώο” και “θηλαστικό” η πρώτη είναι γένος και η δεύτερη είδος).

Το αμέσως ευρύτερο γένος μιας έννοιας το λέμε προσεχές γένος, ενώ το αμέσως στενότερο είδος προσεχές είδος. Το βάθος μιας έννοιας είναι ίδιο με αυτό του προσεχούς γένους, με την προσθήκη ενός χαρακτηριστικού γνωρίσματος που διαφοροποιεί τη στενότερη έννοια από την ευρύτερη. Το γνώρισμα αυτό λέγεται ειδοποιός διαφορά. Έτσι, η ειδοποιός διαφορά της έννοιας “ρόμβος” από την έννοια “παραλληλόγραμμο” (προσεχές γένος) έγκειται στο ότι το χαρακτηριστικό γνώρισμα του “ρόμβου” είναι ότι αυτός έχει ίσες πλευρές. Ο ακριβέστερος και συντομότερος τρό-

πος για να ορίσουμε μια έννοια είναι με το προσεχές γένος και την ειδοποιό διαφορά.

Αν συγκρίνουμε δύο έννοιες κατά το πλάτος τους, τότε διαπιστώνουμε ότι είναι δυνατόν να έχουν μεταξύ τους μία από τις παρακάτω τέσσερις σχέσεις: α) Οι δύο έννοιες (Α και Β) έχουν το ίδιο πλάτος, οπότε λέγονται **επάλληλες** (π.χ. “σπίτι” και “κατοικία”). β) Η έννοια Α είναι γένος της έννοιας Β (οπότε η έννοια Β είναι είδος της έννοιας Α). Σ’ αυτή την περίπτωση όλα τα Β είναι Α, ενώ υπάρχουν Α που δεν είναι Β. Οι έννοιες αυτές λέγονται **υπάλληλες** (π.χ. “χριστιανός” και “ορθόδοξος”). γ) Οι έννοιες Α και Β συμπίπτουν κατά ένα μέρος ως προς το πλάτος τους, δηλαδή μερικά Α είναι Β και μερικά Β είναι Α (π.χ. “Έλληνας” και “καθολικός”). Οι έννοιες αυτές λέγονται **επαλλάσσουσες**. δ) Οι δύο έννοιες (Α και Β) έχουν τελείως διαφορετικό πλάτος, παρ’ όλο που υπάγονται σε μια ευρύτερη έννοια (π.χ. “καρέκλα” και “τραπέζι”, οι οποίες υπάγονται στην έννοια “έπιπλο”). Οι έννοιες αυτές λέγονται **παράλληλες**.

Όσον αφορά το βάθος, μπορούμε να έχουμε διάφορες σχέσεις εννοιών. Ιδιαίτερο όμως ενδιαφέρον για τη λογική παρουσιάζουν οι **αντίθετες** και οι **αντιφατικές** έννοιες. Αντίθετες είναι δύο έννοιες, όταν βρίσκονται στα άκρα μιας κλίμακας εννοιών, όπως λόγου χάριν “άσπρο” και “μαύρο” ή “μεγαλοφυΐα” και “βλακεία”, ανάμεσα στις οποίες υπάρχουν άλλες ενδιάμεσες έννοιες (π.χ. γκρίζο, πράσινο ή εξυπνάδα, νοητική

νωθρότητα κτλ.). Αντιφατικές είναι δύο έννοιες, όταν η μία είναι η άρνηση της άλλης, χωρίς να υπάρχει τίποτε ενδιάμεσο ανάμεσά τους. Για παράδειγμα, αντιφατικές είναι οι έννοιες “αλήθεια” και “ψεύδος” ή “ωραίο” και “όχι ωραίο”, ανάμεσα στις οποίες δεν υπάρχει κάτι ενδιάμεσο.

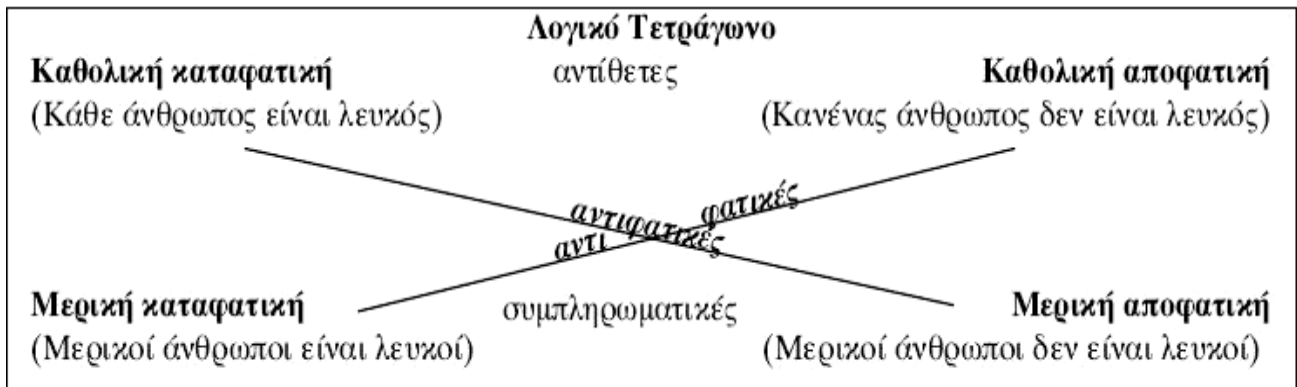
2. Προτάσεις

Η λογική δεν ασχολείται με όλων των ειδών τις προτάσεις παρά μόνο μ’ αυτές που αποκαλούμε **αποφαντικές** ή **δηλωτικές** (π.χ. “το βιβλίο είναι πράσινο”). Οι αποφαντικές είναι προτάσεις που δηλώνουν γνώμες ή πεποιθήσεις και οι οποίες είναι δυνατόν να χαρακτηριστούν **αληθείς** ή **ψευδείς**.

Στην απλή δηλωτική πρόταση αποδίδουμε σε μία έννοια (το υποκείμενο: Υ) μία άλλη έννοια (το κατηγορημα: Κ). Οι δύο έννοιες συνδέονται μεταξύ τους με το **συνδετικό ρήμα** “είναι”. Επομένως μια απλή δηλωτική πρόταση έχει τη μορφή: “Υ είναι Κ” (ή “Υ-Κ”) (π.χ. “η δικαιοσύνη είναι αγαθή”).

Οι απλές δηλωτικές προτάσεις της μορφής “Υ-Κ” διακρίνονται σε **καταφατικές** και **αποφατικές**, ανάλογα με το αν το κατηγορημα αποδίδεται με θετικό ή αρνητικό τρόπο στο υποκείμενο (π.χ. “το τραπέζι είναι άσπρο”, “το τραπέζι δεν είναι άσπρο”), και σε **καθολικές** και **μερικές**, ανάλογα με το αν η πρόταση αναφέρεται σε όλο το πλάτος του υποκειμένου (π.χ. “όλοι οι Έλληνες είναι Ευρωπαίοι”) ή σε μερικά αντικείμενα της έννοιας του υποκειμένου (π.χ. “μερικοί Έλληνες είναι νησιώτες”). Οι προτάσεις των οποίων το υποκείμενο είναι ένα συγκεκριμένο άτομο ή αντικείμενο (π.χ. “ο Σωκράτης είναι δίκαιος”) λέγονται **ατομικές** και θεωρούνται ειδική περίπτωση των καθολικών προτάσεων.

Έτσι, έχουμε τέσσερα είδη απλών προτάσεων, που μπορούν να τοποθετηθούν στις τέσσερις γωνίες ενός τετραγώνου, ώστε να φανούν οι μεταξύ τους λογικές σχέσεις.

Οι αντιφατικές προτάσεις δεν μπορεί να είναι συγχρόνως και αληθείς και ψευδείς. Οι αντίθετες προτάσεις δεν μπορεί να είναι συγχρόνως αληθείς, αλλά μπορεί να είναι συγχρόνως ψευδείς. Οι συμπληρωματικές προτάσεις είναι δυνατόν να είναι συγχρόνως είτε αληθείς είτε ψευδείς.

3.Συλλογισμοί

Οι συλλογισμοί αποτελούν μια συγκεκριμένη μορφή επιχειρημάτων. Τα χαρακτηριστικά των συλλογισμών είναι τρία: α) ότι το συμπέρασμα προκύπτει από δύο μόνο προκείμενες προτάσεις, β) ότι όλες οι προτάσεις είναι απλές της μορφής “Υ-Κ” και γ) ότι σ’ αυτές εμπλέκονται μόνο τρεις έννοιες. Το υποκείμενο (Υ) του συμπεράσματος καλείται “ελάσσων όρος”, το κατηγορημα (Κ) του συμπεράσματος καλείται “μείζων όρος”, ενώ ο τρίτος όρος, που εμφανίζεται μόνο στις προκείμενες, καλείται “μέσος όρος” (Μ). Ας δούμε ένα παράδειγμα:

M-K Όλοι οι άνθρωποι είναι θνητοί.

Y-M Ο Σωκράτης είναι άνθρωπος.

Y-K Άρα: Ο Σωκράτης είναι θνητός.

Παρατηρούμε ότι ο μέσος όρος (M = άνθρωπος) συνδέεται στις δύο προκειμένες με το κατηγορημα (K = θνητός) και το υποκείμενο (Y = Σωκράτης). Στο παράδειγμά μας όλες οι προτάσεις του συλλογισμού είναι καθολικές καταφατικές, είναι όμως δυνατόν να έχουμε και προτάσεις που να ανήκουν στα άλλα είδη (καθολικές αποφατικές, μερικές καταφατικές, μερικές αποφατικές). Επίσης, ενώ το συμπέρασμα έχει πάντοτε τη μορφή “Y-K”, στις δύο προκειμένες τα M, K και Y, M είναι δυνατόν να παρουσιάζονται αντίστροφα. Έτσι προκύπτουν τα τέσσερα παρακάτω σχήματα συλλογισμών:

(α) M-K
Y-M

(β) K-M
Y-M

(γ) M-K
M-Y

δ) K-M
M-Y

Άρα: Y-K Άρα: Y-K Άρα: Y-K Άρα: Y-K

Ας δούμε δύο παραδείγματα από τα σχήματα (β) και (γ):

Σχήμα (β)

K-M Τα ψάρια δεν είναι θηλαστικά.

Y-K Τα δελφίνια είναι θηλαστικά.

Y-K Τα δελφίνια δεν είναι ψάρια.

Σχήμα (γ)

M-K Οι γύπες είναι πουλιά.

M-Y Οι γύπες είναι σαρκοβόρα.

Y-K Μερικά σαρκοβόρα είναι πουλιά.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. “Όρο ονομάζω αυτό στο οποίο αναλύεται η πρόταση, δηλαδή το κατηγορούμενο και το υποκείμενο με την πρόσθεση ή την αφαίρεση του ρήματος είναι ή δεν είναι”. (Αριστοτέλης, Αναλυτικά πρότερα, 24b16-18)

2. “Κατ’ αρχάς πρέπει να σημειώσουμε τους περιορισμούς του αριστοτελικού επιτεύγματος. Ο σκοπός της συλλογιστικής του είναι αρκετά περιορισμένος. Χειρίζεται μόνο κατηγορικές προτάσεις [δηλαδή της μορφής “Υ-Κ”] και μάλιστα μόνο των τεσσάρων περιπτώσεων. [...] Πιο σοβαρό όμως από αυτούς τους περιορισμούς είναι το γεγονός ότι η λογική του είναι αποκλειστικά λογική όρων. Μια πλήρης τυπική λογική απαιτεί τόσο τη λογική όρων όσο και τη λογική προτάσεων. Μάλιστα η δεύτερη είναι πιο σημαντική από την πρώτη. Είναι πιο γενική, γιατί χειρίζεται λογικές σχέσεις σε προτάσεις κάθε είδους. [...]

Δεδομένων όμως αυτών των περιορισμών, το επίτευγμα του Αριστοτέλη είναι αξιοθαύμαστο. Με μία λέξη σκοπεύει και πραγματοποιεί στον χώρο που ερευνά έναν υψηλό βαθμό συστηματικότητας και ακρίβειας, αφαίρεσης και αυστηρότητας. Η ίδια η ιδέα μιας τέτοιας επιστήμης της λογικής, που σήμερα μας φαίνεται προφανής, ήταν κάτι ιδιοφυές. Ο Πλάτων, εξίσου μεγάλος φιλόσοφος και στοχαστής με τον Αριστοτέλη και με μεγάλο ενδιαφέρον για τα μαθηματικά και την αποδεικτική τους αυστηρότητα, δεν έδειξε ενδιαφέρον να τυποποιήσει τα επιχειρήματα της κοινής γλώσσας και της επιστήμης. [...]

Τρία σημεία αξίζουν ιδιαίτερη έμφαση: 1) Χρησιμοποιεί γράμματα για τους όρους των προτάσεων, προχωρώντας έτσι σε μια απόλυτη αφαίρεση από το περιεχόμενο των όρων στην τυπική έκθεση των συλλογισμών. 2) Υιοθετεί ένα συνεπές τεχνικό λεξιλόγιο στην έρευνά του. Έτσι, απομακρύνεται από την ποικιλία της κοινής γλώσσας προς έναν περιορισμένο, αλλά ακριβή και αυστηρό τύπο

εκφράσεων. [...] 3) Ο Αριστοτέλης προσπαθεί σκληρά να εκπληρώσει το ιδεώδες του της λογικής ως ένα αξιωματικό σύστημα όπως η γεωμετρία. Είναι εφευρετικότατος, όταν εξάγει τους περισσότερους από τους έγκυρους τρόπους συλλογισμών από μερικούς βασικούς. [...]

Σήμερα αναγνωρίζουμε την τυπική λογική ως σύμμαχο των μαθηματικών και όχι της ψυχολογίας, και το γεγονός ότι ο Αριστοτέλης δεν “ψυχολογίζει”, αλλά “μαθηματικίζει” στη λογική του είναι κάτι αξιοθαύμαστο”.

(J.L. Ackrill, Aristotle the Philosopher, Oxford 1981, σ. 88-89)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Να βρεθεί το βάθος των παρακάτω εννοιών (αρκούν μερικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα): κεραυνός, αυτοκίνητο, ασθένεια, δημοκρατία.
2. Να βρεθεί το πλάτος των παρακάτω εννοιών (αρκούν μερικά μόνο αντιπροσωπευτικά αντικείμενα): θηλαστικό, πλοίο, πολίτευμα, ασθένεια.
3. Να γράψετε τρία ζεύγη αντίθετων εννοιών και τρία ζεύγη αντιφατικών εννοιών.
4. Σε ποιο από τα τέσσερα είδη προτάσεων (καθολική καταφατική, καθολική αποφατική κτλ.) ανήκουν οι παρακάτω προτάσεις;
 - α. Ο Κώστας δε λέει ποτέ ψέματα.
 - β. Κάποια θηλαστικά ζώα ζουν στη θάλασσα.
 - γ. Πολλές φορές οι αθλητές τραυματίζονται.
 - δ. Τα ψυγεία είναι οικιακές συσκευές.

ε. Υπάρχουν πάντοτε πολιτικοί που δεν προωθούν το δημόσιο συμφέρον.

5. Ποιοι από τους παρακάτω συλλογισμούς είναι έγκυροι και ποιοι όχι; Διατυπώστε τους μη έγκυρους συλλογισμούς με τέτοιο τρόπο, ώστε να γίνουν έγκυροι.

α) Οι επιστήμονες είναι μορφωμένοι.

Ο Γιάννης είναι μορφωμένος.

Ο Γιάννης είναι επιστήμονας.

β) Κανένας επιστήμονας δεν είναι κακοποιός.

Μερικοί κακοποιοί είναι μορφωμένοι.

Μερικοί επιστήμονες δεν είναι μορφωμένοι.

γ) Κανένα τετράποδο δεν είναι πτηνό.

Η γάτα είναι τετράποδο.

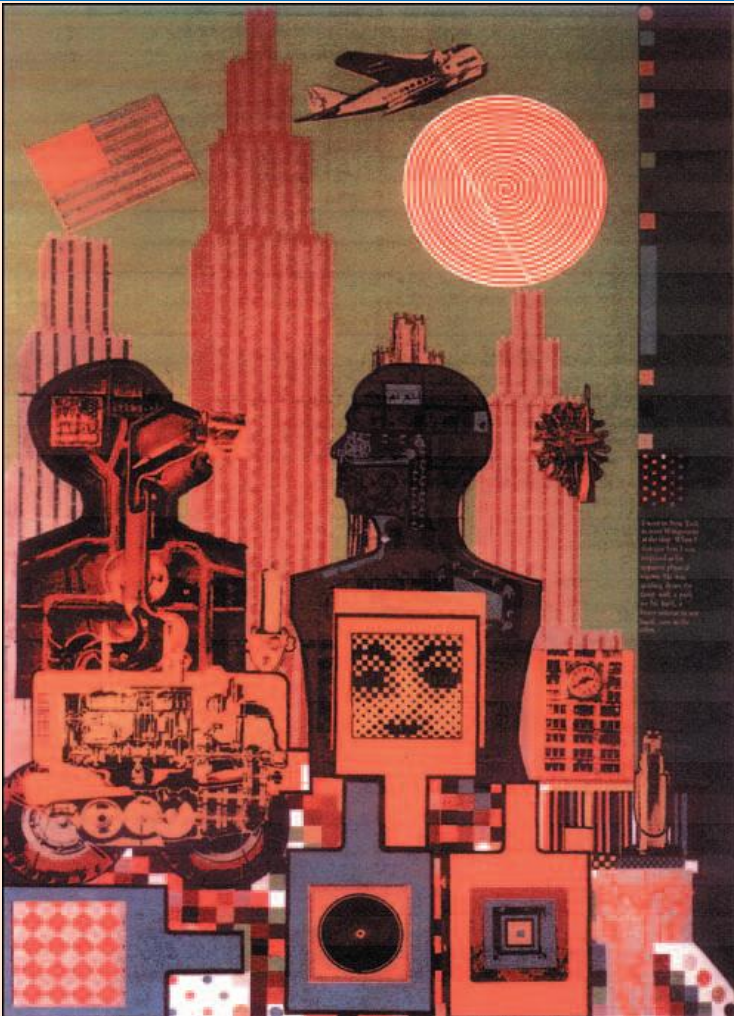
Η γάτα δεν είναι πτηνό.

δ) Κανένας Ιταλός δεν είναι Γάλλος.

Μερικοί Λονδρέζοι είναι Γάλλοι.

Μερικοί Λονδρέζοι είναι Ιταλοί.

6. Να διατυπώσετε δύο συλλογισμούς οι οποίοι να ανήκουν σε διαφορετικά σχήματα.

Ο ΒΙΤΓΚΕΝΣΤΑΙΝ ΣΤΗ ΝΕΑ ΥΟΡΚΗ του Eduardo Paolozzi.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

- Με τη γλώσσα εκφράζουμε τις σκέψεις μας και επικοινωνούμε με τους άλλους ανθρώπους. Υπάρχει ουσιαστική σχέση ανάμεσα στον νου και τη γλώσσα.**
- Οι λέξεις που χρησιμοποιούμε στον λόγο μας έχουν νόημα. Οι λέξεις αναφέρονται σε έννοιες και αυτές σε σύνολα πραγμάτων, γι' αυτό και παρουσιάζουν μια καθολικότητα. Από τον Πλάτωνα έως τις μέρες μας πολλές θεωρίες έχουν διατυπωθεί για το θέμα των**

καθολικών εννοιών. Σημαντικοί σύγχρονοι φιλόσοφοι δέχονται ότι οι λέξεις και οι προτάσεις μας αποκτούν νόημα μέσα από τη χρήση της γλώσσας και έτσι αποφεύγουν το πρόβλημα των καθολικών εννοιών.

- Η αλήθεια δεν υπάρχει στα πράγματα αλλά στις προτάσεις που οι άνθρωποι διατυπώνουν για τα πράγματα. Η αλήθεια δεν ταυτίζεται με τη βεβαιότητα. Οι δύο σημαντικότερες θεωρίες περί αλήθειας είναι η θεωρία της αντιστοιχίας και η θεωρία της συνοχής.

- Η λογική ασχολείται με τη μελέτη των έγκυρων επιχειρημάτων. "Πατέρας" της επιστήμης της λογικής είναι ο Αριστοτέλης. Στις αρχές του περασμένου αιώνα συντελέστηκε μια επανάσταση στον τομέα της λογικής και αναπτύχθηκε η σύγχρονη μαθηματική ή συμβολική λογική.

- Η κλασική αριστοτελική λογική ασχολείται κυρίως με το θέμα των έγκυρων συλλογισμών. Γι' αυτόν τον λόγο εξετάζει επιπλέον τα διάφορα είδη εννοιών και προτάσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΠΩΣ ΤΗΝ ΑΠΟΚΤΟΥΜΕ;

Στην καθημερινή μας ζωή έχουμε την πεποίθηση πως γνωρίζουμε πολλά πράγματα. Λέμε, για παράδειγμα, ότι γνωρίζουμε ποια είναι η πρωτεύουσα της Γαλλίας, πότε έγινε η μάχη του Μαραθώνα, πόσο κάνουν δύο και δύο, αν βρέχει ή δε βρέχει τη στιγμή που διαβάζουμε αυτές τις γραμμές, ότι ξέρουμε να κολυμπάμε ή να οδηγούμε αυτοκίνητο. Οι φιλόσοφοι, από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, δεν έπαψαν να αναρωτιούνται πόσο βέβαιες και ασφαλείς είναι οι περισσότερες από αυτές τις γνώσεις. Ορισμένοι από αυτούς δε δίστασαν να αμφισβητήσουν τη σιγουριά μας ακόμη και για τους πιο απλούς γνωστικούς ισχυρισμούς, όπως ότι μπορούμε κάθε φορά που σκεφτόμαστε να ξέρουμε πως δεν ονειρευόμαστε ή ότι ο ήλιος θα ανατείλει αύριο, όπως και χτες. Έτσι, προσπάθησαν, με διαφορετικούς τρόπους ο καθένας, να αντιμετωπίσουν ακόμη και τις πιο ακραίες αμφιβολίες και αμφισβητήσεις για τη δυνατότητα οποιασδήποτε γνώσης. Αναζήτησαν κατ' αρχάς κάποιον σταθερό και κοινό ορισμό των κυριότερων μορφών γνώσης. Τους απασχόλησαν ερωτήματα που αφορούν την πηγή της γνώσης, τα είδη και τις μεθόδους απόκτησής της. Τέλος, ο προβληματισμός τους για το αντικείμενο της γνώσης τούς οδήγησε στο πεδίο της μεταφυσικής και της οντολογίας. Το αν και το πώς γνωρίζουμε έχουν άμεση σχέση με το τι γνωρίζουμε.

Τα σημαντικότερα από αυτά τα ερωτήματα, καθώς και τις κυριότερες από τις απαντήσεις που έχουν προταθεί από διάφορους φιλοσόφους θα επιχειρήσουμε να πραγματευθούμε στη συνέχεια.

**ΚΟΙΤΑ ΠΟΣΟ ΟΜΟΡΦΑ
ΦΑΙΝΟΝΤΑΙ Τ'ΑΣΤΕΡΙΑ ΑΠΟΨΕ!**

**ΚΑΘΕ ΦΟΡΑ ΠΟΥ ΚΟΙΤΑΖΩ Τ'ΑΣΤΕΡΙΑ
ΣΚΕΠΤΟΜΑΙ ΠΟΣΟ ΑΠΕΛΠΙΣΤΙΚΑ ΜΙΚΡΟΙ ΚΑΙ
ΑΣΗΜΑΝΤΟΙ ΕΙΜΑΣΤΕ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ
ΑΣΥΛΛΗΠΤΗ ΑΠΕΡΑΝΤΟΣΥΝΗ ΤΟΥ
ΣΥΜΠΑΝΤΟΣ!..**

ΜΕΤΑ ΟΜΩΣ ΣΚΕΠΤΟΜΑΙ ΟΤΙ ΕΙΜΑΣΤΕ ΚΙ ΕΜΕΙΣ
ΚΟΜΜΑΤΙΑ ΑΥΤΟΥ ΤΟΥ ΣΥΜΠΑΝΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΤΕ
ΒΛΕΠΩ ΚΑΤΙ ΑΠ'ΤΟ ΜΕΓΑΛΕΙΟ ΤΟΥ ΑΠΕΙΡΟΥ ΝΑ
ΠΕΡΝΑΕΙ ΚΑΙ Σ'ΕΜΑΣ, ΒΛΕΠΩ ΚΑΤΙ ΑΠ'ΤΗΝ
ΑΙΩΝΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΝΑ ΜΑΣ ΑΓΓΙΖΕΙ!

...ΔΕΝ ΤΟ ΒΛΕΠΕΙΣ ΚΙ ΕΣΥ
ΑΥΤΟ;

**ΑΠΟ΄ΔΩ ΠΟΥ ΚΑΘΟΜΑΙ,
ΟΧΙ!**

**Αρκάς, Χαμηλές πτήσεις, Μπαμπά, πετάω, εκδ.
γράμματα.**

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ:ΤΟ ΕΡΩΤΗΜΑ ΓΙΑ ΤΗ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

Ρενέ Μαγκρίτ, Η αυτοκρατορία των φώτων, 1967. Ο πίνακας αυτός αποτυπώνει με έντονο τρόπο το μυστήριο των πραγμάτων. Το φως που αναδύεται από το εσωτερικό του σπιτιού κρατάει για πάντα το μυστικό του.

1. Η σκεπτικιστική πρόκληση - Διαφορετικά είδη σκεπτικισμού

Οι φιλόσοφοι ξεκινούν συνήθως τις συζητήσεις τους στον χώρο της γνωσιολογίας με το ερώτημα αν η γνώση για τα πράγματα που δεχόμαστε πως υπάρχουν είναι δυνατή. Παρατηρούν πως η ικανότητά μας να συλλάβουμε με τον νου μας την πραγματικότητα υπόκειται σε σοβαρούς περιορισμούς. Οι αισθήσεις μας συχνά μας εξαπατούν, όπως, για παράδειγμα, όταν ένα σχήμα μας φαίνεται διαφορετικό από μεγάλη απόσταση ή κάτω από ορισμένες συνθήκες φωτισμού. Σε κάποιες περιπτώσεις κάνουμε λάθος στους συλλογισμούς μας και προβληματιζόμαστε για τους κανόνες που διέπουν

τη σκέψη μας, ενώ άλλοτε εκφράζουμε διαφορετικές απόψεις για πολλά σημαντικά ζητήματα και δεν μπορούμε να καταλήξουμε σε συμφωνία.

Έτσι, ορισμένοι φιλόσοφοι εκφράζουν αμφιβολίες για το αν μπορούμε ποτέ να είμαστε βέβαιοι ότι γνωρίζουμε πραγματικά πώς είναι ο κόσμος που μας περιβάλλει και ότι δεν παρασυρόμαστε να σχηματίσουμε κάποια ψευδή αντίληψη γι' αυτόν από το πώς μας φαίνεται να είναι. Υποστηρίζουν ότι δε διαθέτουμε ασφαλή κριτήρια για να αποφασίσουμε αν και πότε γνωρίζουμε κάτι στ' αλήθεια, δεν μπορούμε, με άλλα λόγια, να κρίνουμε ποιες εντυπώσεις και ποιες κρίσεις μας θα έπρεπε τελικά να εμπιστευόμαστε. Τους φιλοσόφους αυτούς τους ονομάζουμε σκεπτικούς ή σκεπτικιστές και τη στάση τους απέναντι στη γνώση σκεπτικισμό. Η στάση αυτή παίρνει διαφορετικές μορφές και οδηγεί σε μια ποικιλία τοποθετήσεων από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Παράλληλα όμως αναπτύσσονται και πολλές διαφορετικές προσπάθειες για την αντιμετώπισή της. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε μερικές από τις πιο χαρακτηριστικές μορφές σκεπτικισμού και από τις προσπάθειες αντίκρουσής τους.

α) Αμφισβήτηση της δυνατότητας γνώσης και επιδίωξη της αταραξίας (αρχαίος σκεπτικισμός)

Στην αρχαιότητα σκεπτικιστικές αμφιβολίες για τη γνώση είχαν αντιμετωπιστεί ήδη από την εποχή των προσωκρατικών, των σοφιστών και του ίδιου του Σωκράτη. Ωστόσο ο σκεπτικισμός, ως συστηματική φιλοσοφική στάση, εκφράστηκε κυρίως από τους “πυρρώνειους” σκεπτικούς- δηλαδή από τους οπαδούς

του Πύρρωνα από την Ηλεία (3ος αιώνας π.Χ.)- και είχε πρακτικό χαρακτήρα.

Ρενέ Μαγκρίτ, Ξεπατίκωμα 1966. Η αριστερή μορφή μοιάζει να έχει κοπεί από την κουρτίνα, αφήνοντάς μας να δούμε την αμμουδιά και τη θάλασσα. Αυτό, όμως, δεν είναι σωστό, το περίγραμμα στο κόψιμο δεν συμπίπτει απόλυτα με τη μορφή. Όλα είναι απλώς ζωγραφική, δείχνοντάς μας ότι αυτό που βλέπουμε από το οποίο κάθε πίνακας επιλέγει ένα τμήμα, αποτελείται από ένα πυκνό πλέγμα από άπειρα πέπλα.

Απέβλεπε στην επίτευξη της αταραξίας, της ψυχικής γαλήνης που θα μπορούσε να νιώσει κανείς, εφόσον δεχτεί ότι η γνώση την οποία αναζητούν οι επιστημονικές και φιλοσοφικές θεωρίες είναι ανέφικτη. Ο σκεπτικός επιχειρεί να δείξει ότι για κάθε θέμα υπάρχουν δύο αντίθετες αλλά ισοδύναμες (ισοσθενείς) απόψεις και ότι, σε τελευταία ανάλυση, δεν μπορούμε να αποφασίσουμε ποια να προτιμήσουμε. Γι' αυτόν τον

λόγο οφείλουμε να “επέχουμε” απέναντι σε κάθε θεωρητική πεποίθηση που υποτίθεται ότι μας μιλάει για τη φύση της πραγματικότητας πέρα από τα φαινόμενα που παρουσιάζονται στις αισθήσεις μας· οφείλουμε δηλαδή να μην παίρνουμε θέση, να τηρούμε στάση ουδετερότητας απέναντι σε τέτοιες πεποιθήσεις.

Τα επιχειρήματα τα οποία χρησιμοποιούν οι αρχαίοι σκεπτικοί και τα οποία αποκαλούν “τρόπους”, όπως διατυπώθηκαν από τον **Αινησίδημο** (1ος αιώνας μ.Χ.) και τον **Αγρίππα** και μας παραδόθηκαν από τον **Σέξτο Εμπειρικό** (1ος-2ος αιώνας μ.Χ.), συνοψίζουν μια σειρά από τέτοιες ισοδύναμες απόψεις, ανάμεσα στις οποίες φαίνεται να μην μπορούμε να επιλέξουμε. Σ’ αυτές περιλαμβάνονται, για παράδειγμα, περιπτώσεις κατά τις οποίες το ίδιο πρόσωπο έχει διαφορετικές εντυπώσεις για το ίδιο πράγμα ανάλογα με τη συναισθηματική κατάσταση στην οποία βρίσκεται (χαρούμενο ή λυπημένο)· η απόσταση από την οποία παρατηρούμε ένα φαινόμενο επηρεάζει τη ζωηρότητα και την ευκρίνεια σύλληψης των αντικειμένων που μας παρουσιάζονται (π.χ. δεν μπορούμε να υπολογίσουμε σωστά το μέγεθος των ουράνιων σωμάτων που βρίσκονται σε μεγάλη απόσταση)· οι άνθρωποι που ανήκουν σε διαφορετικές κοινωνίες έχουν συχνά αντίθετες πεποιθήσεις και ασύμβατα μεταξύ τους ήθη και έθιμα.

Ορισμένοι από τους αρχαίους σκεπτικούς, όπως ο **Καρνεάδης**, τους οποίους αποκαλούμε ακαδημαϊκούς, γιατί δίδαξαν στην Ακαδημία που είχε ιδρύσει ο **Πλάτων**, υποστήριξαν τη μετριοπαθέστερη άποψη ότι μπορούμε να δεχτούμε μόνο πως οι πεποιθήσεις μας έχουν κάποιον βαθμό πιθανότητας να είναι αληθείς και δε μας παρέχουν καμιά βεβαιότητα.

β) Νεότερες μορφές σκεπτικισμού

1) Ακραία μεθοδολογική αμφιβολία: υπάρχει κάτι για το οποίο δεν μπορώ να αμφιβάλλω;

Ο Γάλλος φιλόσοφος Ρενέ Ντεκάρτ ή Καρτέσιος (17ος αιώνας) αναφέρεται συχνά ως εκείνος που συνέλαβε την πιο ακραία μορφή σκεπτικισμού. Ζώντας σε μια εποχή ραγδαίας ανάπτυξης της επιστήμης, αλλά και έντονων θρησκευτικών ερίδων μεταξύ καθολικών και προτεσταντών, ο Ντεκάρτ θεώρησε αναγκαίο να αναζητήσει στέρεα θεμέλια για τη γνώση. Έτσι, γενικεύοντας τη διαπίστωση ότι συχνά μας εξαπατούν οι αισθήσεις μας, διατύπωσε κάποιες υπερβολικές σκεπτικιστικές υποθέσεις, προκειμένου να εξετάσει αν υπάρχουν βέβαιες πεποιθήσεις που θα μείνουν απρόσβλητες ακόμη και από αυτές. Παρατηρώντας ότι, όταν ονειρευόμαστε, δεν καταλαβαίνουμε πολλές φορές ότι ονειρευόμαστε και το συνειδητοποιούμε μόνον αργότερα, αφού πια έχουμε ξυπνήσει, υποστήριξε ότι δεν μπορούμε να ξεχωρίσουμε με βεβαιότητα την κατάσταση του ονείρου από εκείνη της εμπειρίας μας, όταν είμαστε ξύπνιοι. Αναρωτήθηκε επίσης αν μπορούμε να δεχτούμε με ασφάλεια ακόμη και λογικές και μαθηματικές αλήθειες - όπως, για παράδειγμα, ότι ένα τετράγωνο έχει τέσσερις πλευρές και ότι το άθροισμα του δύο και του τρία είναι πέντε-που φαίνεται να μην αλλάζουν ακόμη και όταν κοιμόμαστε, υποθέτοντας ότι αυτές οι αλήθειες θα μπορούσαν να μην ισχύουν στην πραγματικότητα, αλλά κάποιος “μοχθηρός δαίμονας” να μας κάνει να τις πιστεύουμε. Η υπόθεση μάλιστα αυτή του “μοχθηρού δαίμονα” έχει αναβιώσει στις μέρες μας σε μυθιστορήματα επιστημονικής φαντασίας, στα οποία τον ρόλο του πανούργου και πανίσχυρου

δαίμονα παίζει τώρα κάποιος τρελός επιστήμονας που μας εξαπατά, χωρίς να το γνωρίζουμε, αφού, για παράδειγμα, συντηρεί τον εγκέφαλό μας -χωριστά από το υπόλοιπο σώμα μας- μέσα σε ένα δοχείο στο εργαστήριό του, όπου με ηλεκτρόδια μας παρέχει τις (λανθασμένες) πληροφορίες τις οποίες θέλει να μας κάνει να πιστέψουμε.

Ρενέ Ντεκάρτ: Πολλοί ήταν εκείνοι που ζωγράφισαν το πορτρέτο του Ντεκάρτ όσο ο ίδιος ζούσε. Το πιο γνωστό είναι 1) (Πάνω -αριστερά) ζωγραφισμένο απ τον Frans Hals και εκτίθεται στο Λούβρο, 2) (Πάνω-δεξιά) αυτό το λιγότερο γνωστό πορτρέτο του Ντεκάρτ από τον Bourdin δείχνει ένα πιο γερασμένο, με λιγότερη ίσως αυτοπεποίθηση μοντέλο.

Ωστόσο, όπως επισήμανε ο Ντεκάρτ, μπορεί να είναι κανείς βέβαιος για ένα πράγμα: ότι τη στιγμή που αμφιβάλλει για την αλήθεια οποιασδήποτε πεποίθησης, αφού μπορεί να ονειρεύεται ή και να τον εξαπατά

κάποιος “κακός δαίμονας”, πρέπει να υπάρχει ο ίδιος για να αμφιβάλλει, να ονειρεύεται ή να εξαπατάται. Όλες αυτές είναι μορφές σκέψης και το υποκείμενο, καθώς σκέφτεται, κατανοεί ότι πρέπει να υπάρχει, για να μπορεί να σκέφτεται. Αυτό είναι το νόημα του περίφημου επιχειρήματος του Ντεκάρτ “σκέφτομαι, [άρα] υπάρχω” (“cogito, ergo sum”).

Ο Ντεκάρτ όμως πίστευε εσφαλμένα ότι το επιχείρημά του επέτρεπε στο υποκείμενο της σκέψης να γνωρίζει με σιγουριά όχι μόνο ότι υπάρχει τη στιγμή που σκέφτεται, αλλά και ότι αποτελεί μια άυλη, σταθερή οντότητα, μια ψυχή, η οποία είναι τελείως ξεχωριστή από το ανθρώπινο σώμα και μπορεί να υφίσταται ανεξάρτητα από αυτό (βλ. παρακάτω κεφάλαιο 5.11.2). Στη συνέχεια, για να πάψει να αμφιβάλλει και για την ύπαρξη του σώματός του και όλων των υλικών αντικειμένων του εξωτερικού κόσμου, ο Ντεκάρτ προσπάθησε να αποδείξει την ύπαρξη του Θεού. Τα κυριότερα επιχειρήματα τα οποία αναπτύσσει γι’ αυτό το θέμα είναι τα εξής: α) Εμείς οι άνθρωποι, ως όντα ατελή, δε θα μπορούσαμε να είμαστε η αιτία της ίδιας της ιδέας της τελειότητας που υπάρχει στον νου μας και που πρέπει να αποδώσουμε στο υπέρτατο ον. Κατ’ ανάγκην λοιπόν η αιτία αυτή υπάρχει ανεξάρτητα από τον ανθρώπινο νου – μόνο η “πραγματικότητα” του “τέλειου Θεού” θα μπορούσε να είναι η αιτία της ιδέας του “τέλειου” που έχει ο άνθρωπος. β) Όπως είχε υποστηρίξει και ο Άγιος Άνσελμος του Καντέρμπουρου, και μόνο με το να συλλάβουμε με το νου μας κάποιο τέλειο ον θα καταλάβουμε ότι αυτό πρέπει να υπάρχει, γιατί αναγκαστικά η τελειότητα κρύβει μέσα της ύπαρξη (εφόσον η ανυπαρξία είναι ένα είδος ατέλειας).

Η πριγκίπισσα Ελισάβετ, ανιψιά του Καρόλου Α' της Αγγλίας με στολή κυνηγιού. Η αλληλογραφία της με τον Ντεκάρτ δείχνει την ικανότητά της να εντοπίζει με ακρίβεια τις αδυναμίες του συστήματός του.

Αν οι συγκεκριμένες προσπάθειες απόδειξης της ύπαρξης του Θεού είναι επιτυχημένες, ο μεθοδολογικός και προσωρινός σκεπτικισμός του Ντεκάρτ έχει κατανικηθεί. Ο πανάγαθος και παντοδύναμος δημιουργός αποτελεί εγγύηση πως οι σαφείς και ευκρινείς ιδέες μας για τη φύση της πραγματικότητας δε μας παραπλανούν. Ωστόσο, οι περισσότεροι φιλόσοφοι δεν πείθονται από τα παραπάνω επιχειρήματα. Όσον αφορά την προτεινόμενη από τον Ντεκάρτ εξήγηση για την προέλευση της ιδέας της τελειότητας που υπάρχει στον νου μας, οι μεταγενέστεροι φιλόσοφοι παρατηρούν πως μπορεί να την έχουμε σχηματίσει με τη σκέψη μας, χωρίς να χρειάζεται να υπάρχει Θεός που να την έχει βάλει εκεί. Επισημαίνουν ακόμη ότι η ύπαρξη είναι κάτι διαφορετικό από τις έννοιές μας και δεν μπορούμε να τη συμπεράνουμε από μια ιδέα που φανταζόμαστε,

ακόμη κι αν αυτή είναι η ιδέα ενός απόλυτα τέλειου όντος.

Έτσι, οι υπερβολικές σκεπτικιστικές αμφιβολίες τις οποίες επινόησε ο Ντεκάρτ, προκειμένου να οδηγηθεί σε ακλόνητες αλήθειες που θα θεμελίωναν τη γνώση στο σύνολό της, παραμένουν αναπάντητες: Υπάρχουν άραγε άλλα υλικά αντικείμενα και πρόσωπα πέρα από τον νου του υποκειμένου που γνωρίζει πως υπάρχει εφόσον σκέφτεται; Πώς μπορεί κάποιος να σιγουρευτεί ότι οι πεπιοθήσεις του για τον κόσμο δεν είναι απλώς προϊόντα ονείρου ή παραίσθησης; Πώς μπορεί να είναι βέβαιος ότι οι άνθρωποι, των οποίων βλέπει μόνο τα σώματα, έχουν εσωτερικές εμπειρίες και αισθήματα ίδια με τα δικά του;

2) Ο σκεπτικισμός ως αποτέλεσμα μιας ορισμένης θεώρησης των βασικών στοιχείων της γνώσης

Μια διαφορετική προσέγγιση του προβλήματος της δυνατότητας της γνώσης, η οποία οδηγεί στη ριζική αμφισβήτησή της, απαντά στο έργο του Σκωτσέζου φιλοσόφου Ντέιβιντ Χιουμ (18ος αιώνας).

Σύμφωνα με τον Χιουμ, η γνώση μας για τον κόσμο προέρχεται αποκλειστικά από τις αισθήσεις μας. Τα βασικά στοιχεία αυτής της γνώσης είναι τα δεδομένα των αισθήσεων, όπως η εντύπωση ενός χρώματος, ενός ήχου, μιας μυρωδιάς. Το πρόβλημα είναι ότι από αυτές τις επιμέρους, ατομικές παραστάσεις στον νου μας δεν μπορούμε να συμπεράνουμε με σιγουριά πως υπάρχουν συνεχή και συμπαγή υλικά αντικείμενα που τις προκαλούν. Επιπλέον, αν εξετάσουμε προσεκτικά το εσωτερικό της πνευματικής μας δραστηριότητας, που μοιάζει με ένα “θέατρο” χωριστών παραστάσεων,

δε θα βρούμε κάποια ενιαία ψυχή, όπως πίστευε ο Ντεκάρτ. Σε κάθε περίπτωση, η παρατήρηση της κανονικής διαδοχής των φαινομένων μέσα στον χρόνο δε μας φανερώνει κάποια αιτία η οποία συνδέει αυτά τα φαινόμενα, ούτε κάποιον φυσικό νόμο που ρυθμίζει αυτή τη διαδοχή - και θα συνεχίσει αναγκαστικά να τη ρυθμίζει και στο μέλλον. Έτσι, δεν είναι λογικά αδύνατον να πάψει η γη να έλκει τα σώματα που βρίσκονται στην επιφάνειά της και ο ήλιος να μην ανατείλει το επόμενο πρωί, όπως συνέβαινε μέχρι σήμερα.

Ο ΝΤΕΙΒΙΝΤ ΧΙΟΥΜ

ζωγραφισμένος από τον Allan Ramsay.

Ο Χιουμ υποστηρίζει ότι οι σκεπτικιστικές αμφιβολίες για τη δυνατότητά μας να συλλάβουμε κάποια σταθερή υφή της πραγματικότητας, πίσω από το χάος των εντυπώσεων που μας παρέχουν οι αισθήσεις και στις οποίες στηρίζονται αποκλειστικά οι ιδέες που σχηματίζουμε για το τι υπάρχει, δεν πρέπει

να μας οδηγήσουν σε αδιέξοδο όσον αφορά τις πρακτικές μας ασχολίες. Πιστεύει ότι τελικά είναι αναπόφευκτο να εμπιστευθούμε τις προδιαθέσεις με τις οποίες μας έχει προικίσει η φύση. Στην πράξη, είμαστε υποχρεωμένοι να ζήσουμε προβάλλοντας στον κόσμο γύρω μας την ενότητα και την ομοιομορφία που δεχόμαστε πως έχει, βασισμένοι στα ένστικτα και στις συνήθειες μας και όχι σε κάποια λογικά ασφαλή γνώση. Ωστόσο, για ορισμένους από τους σημαντικότερους επικριτές του Χιουμ, όπως ο Καντ, η λύση την οποία υιοθετεί ισοδυναμεί με πλήρη παραίτηση του ορθού λόγου από τους γνωστικούς του στόχους και δεν μπορεί να θεωρηθεί ικανοποιητική.

2. Στρατηγικές αντιμετώπισης του σκεπτικισμού

Στις διάφορες μορφές σκεπτικισμού οι φιλόσοφοι έχουν αντιδράσει με ποικίλους τρόπους. Θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για διαφορετικές στρατηγικές αντιμετώπισης αυτών των μορφών, δηλαδή για την επεξεργασία συνδυασμών επιχειρημάτων που προσπαθούν να τις αντικρούσουν συνολικά. Εδώ δεν μπορούμε να ασχοληθούμε διεξοδικά με αυτά τα επιχειρήματα. Αξίζει όμως να αναφέρουμε ανάμεσα σ' αυτά την επίκληση του κοινού νου, την υπεράσπιση της άποψης πως ο σκεπτικισμός μπορεί να ξεπεραστεί, εφόσον το ανθρώπινο πνεύμα προοδεύσει και "ωριμάσει" μέσα από την ιστορική του εξέλιξη, καθώς και την προσπάθεια κατάδειξης της αδυναμίας των σκεπτικών να υποστηρίξουν με συνέπεια τις αμφιβολίες τους, γιατί θα έπρεπε να διαθέτουν κάποια στοιχειώδη γνώση, για να μπορούν να διατυπώνουν και να κατανοούν οι ίδιοι αυτές τις αμφιβολίες. Ορισμένοι μάλιστα σύγχρονοι φιλόσοφοι

έχουν υποστηρίξει πως οι σκεπτικιστικές ανησυχίες είναι ανόητες, επειδή θέτουν ερωτήματα που είναι αδύνατον να απαντηθούν.

Ο ΤΖ. Ε. ΜΟΥΡ (1873-1958): Γνωστότερα είναι τα κείμενα του που αφορούν την Ηθική και τη σχέση μεταξύ σκεπτικισμού και κοινού νου.

Η πειστικότερη ίσως πρακτική αντίρρηση για τις πιο ακραίες μορφές σκεπτικισμού είναι πως αυτός αναζητεί υπερβολικά και άχρηστα κριτήρια βεβαιότητας για τους γνωστικούς μας ισχυρισμούς. Η κίνηση αυτή είναι μια τακτική υποχώρηση σε ένα ασφαλές έδαφος, όπου μπορούμε να διαφυλάξουμε τις περισσότερες γνώσεις μας, δηλαδή να θεωρήσουμε ότι είναι δυνατόν να γνωρίζουμε ό, τι μας είναι χρήσιμο να γνωρίζουμε. Και είναι σαφές ότι δεν υπάρχει δυνατότητα χρήσιμης γνώσης κατά τη διάρκεια εμπλοκής μας σε φανταστικές

καταστάσεις πλήρους αδυναμίας σωστής σύνδεσης της σκέψης μας με την πραγματικότητα, όπως είναι αυτή του ονείρου, από το οποίο δεν μπορούμε να βγούμε, ή όπως αυτή κατά την οποία μας εξαπατά ο “μοχθηρός δαίμονας” της υπόθεσης του Ντεκάρτ ή ένας “τρελός επιστήμονας”.

Ωστόσο, ο εφησυχασμός κατά την αναζήτηση μιας τέτοιας χρήσιμης και λειτουργικής γνώσης δεν αρκεί για όποιον θέλει να φιλοσοφήσει σε βάθος. Πρέπει να κατανοήσουμε τι μπορεί να σημαίνει αυτή η γνώση και ποια είναι τα χαρακτηριστικά της. Γι’ αυτόν τον λόγο θα χρειαστεί να διερευνήσουμε τη σημασία της, αφού εξετάσουμε αν μπορεί να διατυπωθεί ένας γενικός ορισμός της γνώσης.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Παραθέτουμε στη συνέχεια κάποιους από τους δέκα “τρόπους” των σκεπτικών:

α. Τα ίδια πράγματα γίνονται αντιληπτά με διαφορετικό τρόπο από τα διάφορα ζώα. Το θαλασσινό νερό, για παράδειγμα, δεν το πίνει ο άνθρωπος, ενώ για τα ψάρια είναι πόσιμο και πολύ ευχάριστο.

β. Το ίδιο πρόσωπο σχηματίζει διαφορετικές εντυπώσεις για τα ίδια πράγματα, ανάλογα με το αν είναι άρρωστο ή υγιές, μεθυσμένο ή νηφάλιο, λυπημένο ή χαρούμενο κτλ. Όσοι κοιμούνται, για παράδειγμα, βλέπουν όνειρα που βέβαια δεν τα βλέπουν όσοι βρίσκονται σε εγρήγορση. Και οι πεινασμένοι βρίσκουν νόστιμα ορισμένα φαγητά, που στους χορτάτους προκαλούν αποστροφή.

γ. Τα πράγματα μας φαίνονται διαφορετικά ανάλογα με την απόσταση από την οποία τα παρατηρούμε και με τον τόπο στον οποίο βρίσκονται. Από μακριά, για παράδειγμα, ένα πλοίο φαίνεται μικρό και ακίνητο, ενώ από κοντά φαίνεται

μεγάλο και κινούμενο. Και το κουπί της βάρκας, όταν είναι έξω από το νερό, είναι ίσιο, ενώ μέσα στο νερό φαίνεται "σπασμένο".

δ. Ποτέ δεν αντιλαμβανόμαστε ένα αντικείμενο ως κάτι ξεχωριστό και απομονωμένο, αλλά πάντοτε σε συνδυασμό με άλλα αντικείμενα, πράγμα που μας εμποδίζει να σχηματίσουμε σαφή εικόνα για τη φύση και τις ιδιότητές του. Ένα σώμα, για παράδειγμα, μέσα στο νερό φαίνεται ελαφρύτερο από ό, τι έξω από αυτό.

ε. Οι εντυπώσεις μας εξαρτώνται από τη συχνότητα εμφάνισης των αντίστοιχων αντικειμένων. Όσο πιο σπάνια είναι η εμφάνιση ενός πράγματος, τόσο πιο ζωηρή είναι η εντύπωση που αυτό μας προκαλεί. Ο ήλιος, για παράδειγμα, παρά το εκτυφλωτικό φως του, δεν αποτελεί αντικείμενο θαυμασμού, γιατί εμφανίζεται καθημερινά, ενώ δε συμβαίνει το ίδιο με έναν κομήτη που συγκριτικά είναι ασήμαντος.

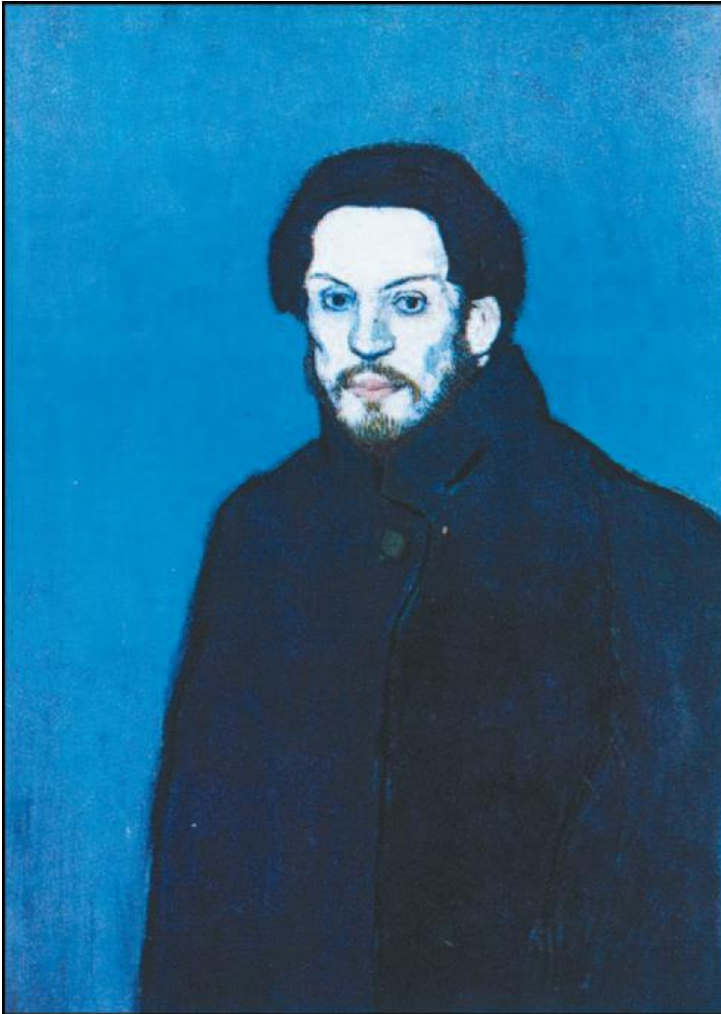
στ. Οι αντιλήψεις και τα ήθη, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις και οι κάθε είδους δοξασίες διαφέρουν από τόπο σε τόπο και από εποχή σε εποχή. Ενώ ορισμένοι πρωτόγονοι, για παράδειγμα, θεωρούν τις ανθρωποθυσίες κάτι το φυσικό και το αυτονόητο, για τους πολιτισμένους είναι κάτι το αποτρόπαιο και το αδιανόητο".

(Σέξτος Εμπειρικός, Πυρρώνειαι Υποτυπώσεις, βιβλίο Ι, κεφ. 14)

2. "Σύμφωνα με τον Τίμωνα, ο Πύρρων διακήρυξε ότι είναι εξίσου αδύνατο να διακρίνουμε, να μετρήσουμε και να κρίνουμε τα πράγματα (αδιάφορα, αστάθμητα, ανεπίκριτα). Γι' αυτόν τον λόγο, ούτε τα δεδομένα των αισθήσεών μας ούτε οι κρίσεις μας είναι ψευδείς ή αληθείς. Δεν πρέπει συνεπώς να στηριζόμαστε σ' αυτές, αλλά πρέπει να απόφεύγουμε να διατυπώνουμε κρίσεις, να μην κλίνουμε προς τη μία ή την άλλη άποψη, και να είμαστε κατηγορηματικοί,

λέγοντας για κάθε επιμέρους πράγμα ότι είναι όχι περισσότερο από ότι δεν είναι, ή ότι και είναι και δεν είναι, ή ότι ούτε είναι ούτε δεν είναι. Για όσους υιοθετούν αυτή τη στάση η συνέπεια θα είναι να φτάσουν πρώτα στην άρνηση να διατυπώνουν ισχυρισμούς (αφασία) και κατόπιν στην ψυχική ηρεμία (αταραξία). [...] Ο Πύρρων καταφέρεται εναντίον όλων των θεωριών της γνώσης που ζητούσαν οι Στωικοί και οι Επικούρειοι, για να δείξουν ότι ορισμένες αντιληπτικές εμπειρίες μάς δίνουν απόλυτα ακριβή πληροφόρηση για την αληθινή φύση των (εξωτερικών) αντικειμένων. Η βάση της κριτικής του είναι ότι δεν μπορούμε να φτάσουμε στα αντικείμενα ανεξάρτητα από την αισθητηριακή αντίληψη, και ότι η αισθητηριακή αντίληψη δεν μας παρέχει εγγύηση ότι συλλαμβάνουμε τα πράγματα όπως πραγματικά είναι. Συνεπώς, τα αντικείμενα καθαυτά δεν προσφέρονται για έλεγχο της αισθητηριακής μας αντίληψης. Η αισθητηριακή αντίληψη αποκαλύπτει στο υποκείμενο της αντίληψης "αυτό που φαίνεται" (το φαινόμενο), ωστόσο, "αυτό που φαίνεται" δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως έγκυρη μαρτυρία από την οποία να συνάγουμε "αυτό που είναι" (το ον)".

(A. Long, Η ελληνιστική φιλοσοφία, Στωικοί, Επικούρειοι, Σκεπτικοί, μτφρ. Σ. Δημόπουλος, Μ. Δραγώνα -Μονάχου, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 1987, σ. 137 και 139)

Πικάσο, Αυτοπροσωπογραφία με παλτό. Αυτή η αυτοπροσωπογραφία που ζωγραφίστηκε στα τέλη του 1901, μας προσφέρει μια συμβολική εικόνα της δύναμης που απέδιδε ο καλλιτέχνης στο διεισδυτικό του βλέμμα. Σήμερα το έργο φιλοξενείται στο Μουσείο Πικάσο, στο Παρίσι. Η Γερτρούδη Στάνιν μιλά για τη διεισδυτικότητα αυτού του βλέμματος: "Ο Πικάσο ανέλυε την όρασή του: "δεν ήθελε να ζωγραφίζει πράγματα που δεν έβλεπε, οι άλλοι ικανοποιούνταν με την εξωτερική εμφάνιση, η οποία δεν αποτελούσε καθόλου αυτό που μπορούσαν να δουν, αλλά αυτό που γνώριζαν ότι υπήρχε. Είναι πολύ διαφορετικό."

3. “Επειδή τότε επιθυμούσα να ασχοληθώ μόνο με την αναζήτηση της αλήθειας, σκέφτηκα ότι έπρεπε να κάνω εντελώς το αντίθετο και να απορρίψω ως απόλυτα ψευδές καθετί στο οποίο θα μπορούσα να φανταστώ την παραμικρή αμφιβολία, για να δω αν θα έμενε καθόλου ύστερα από αυτά κάτι που να πιστεύω και που να είναι τελείως αδιαμφισβήτητο. Έτσι, επειδή οι αισθήσεις μάς απατούν καμιά φορά, θέλησα να υποθέσω ότι δεν υπήρχε τίποτε που να είναι έτσι όπως μας κάνουν να το φανταζόμαστε, και επειδή υπάρχουν άνθρωποι που κάνουν λάθη καθώς συλλογίζονται, έστω κι όταν εγγίζουν τα απλούστερα θέματα της γεωμετρίας, και κάνουν σε αυτά παραλογισμούς, απέρριψα ως ψευδείς όλους τους λόγους που είχα χρησιμοποιήσει προηγουμένως ως αποδείξεις και, τέλος, σκεπτόμενος ότι όλες αυτές οι ίδιες σκέψεις που κά-νουμε ξύπνιοι μπορούν να μας έλθουν όταν κοιμόμαστε, χωρίς όμως και να είναι καμιά τους αληθινή, αποφάσισα να υποθέσω ότι δέχομαι πως όλα τα πράγματα που είχαν ποτέ μπει στο πνεύμα μου δεν ήταν περισσότερο αληθινά από τις ψευδαισθήσεις των ονείρων μου. Αμέσως όμως κατόπιν πρόσεξα ότι, ενώ εγώ ήθελα να σκεφτώ έτσι, πως όλα ήταν ψεύτικα, έπρεπε αναγκαστικά εγώ που το σκεφτόμουν να ήμουν κάτι. Και παρατηρώντας πως αυτή η αλήθεια: σκέφτομαι, άρα υπάρχω ήταν τόσο γερή και τόσο σίγουρη, ώστε όλες μαζί οι εξωφρενικές υποθέσεις των σκεπτικών φιλοσόφων δεν ήταν ικανές να την κλονίσουν, έκρινα πως μπορούσα να την παραδεχτώ δίχως ενδοιασμούς σαν την πρώτη αρχή της φιλοσοφίας που αναζητούσα”.

(Rene Descartes, Λόγος περί μεθόδου, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Χριστόφορος Χρηστίδης, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1976 σ. 31-32)

Πικάσο, Προσωπογραφία του Βολάρ, 1910, φυλάσσεται στη Μόσχα στο Μουσείο Πούσκιν. Ο Μαλρό το τοποθέτησε στο Φανταστικό Μουσείο (1965), λόγω της σημασίας του για την

τέχνη του 20ου αιώνα.

Λεονάρντο, Μουσικός, περ. 1490, Αμβροσιανή Πινακοθήκη, Μιλάνο. Το έργο που δημιουργήθηκε στην καρδιά της Αναγέννησης εκφράζει την μεγάλη εκτίμηση που έτρεφε ο ουμανισμός για τον άνθρωπο ως δάσκαλο της γνώσης και κύριο του σύμπαντος. Στον πίνακα του Πικάσο, αντιθέτως, τα μάτια είναι κλειστά σχεδόν σα να θέλουν να υπογραμμίσουν το γεγονός ότι ο Βολάρ δεν είχε καμιά σχέση με το μυστήριο της δημιουργίας· πρωταγωνιστής της κυβιστικής εικόνας δεν είναι η προσωπικότητα του ανθρώπου αλλά η οργάνωση του πίνακα.

4. “Η ενάργεια και η βεβαιότητα με την οποία ονειρευόμαστε πρέπει να μας γεννά την αμφιβολία που δεν είναι ποτέ δυνατόν να εξαφανιστεί εντελώς, μήπως ονειρευόμαστε ακόμη και όταν έχουμε την εντύπωση ότι είμαστε σε εγρήγορση και ότι αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις. [...] Καμιά άλλη δραστηριότητά μας, εκτός από τη συνειδησιακή, δεν περιέχει τη βεβαιότητα του είναι. Το ότι λ.χ. περπατώ μπορεί να είναι κάτι που το φαντάζομαι στο όνειρό μου, το ότι όμως είμαι ένα ον που έχει συνείδηση δεν είναι δυνατόν να αποτελεί απλώς και μόνο αποκύημα της φαντασίας μου, γιατί και η φαντασία είναι ένα είδος συνείδησης. [...] Θα υποθέσω ότι δεν υπάρχει ένας άριστος Θεός, πηγή της αλήθειας, αλλά κάποιος κακόβουλος δαίμονας, παντοδύναμος και παμπόνηρος, που χρησιμοποιεί όλη την πανουργία του για να με ξεγελά. Θα θέσω ότι ο ουρανός, ο αέρας, η γη, τα χρώματα, τα σχήματα, οι ήχοι και όλα τα εξωτερικά πράγματα δεν είναι τίποτα άλλο από ονειρικοί εμπαιγμοί διά των οποίων εκείνος στήνει παγίδες στην ευπιστία μου. Θα θεωρήσω τον εαυτό μου σαν να μην έχω χέρια, μάτια, σάρκα, αίμα ή αισθήσεις, αλλά να νομίζω εσφαλμένα ότι τα έχω αυτά. [...] Αν όμως με ξεγελά είναι αναμφίβολο ότι υπάρχω· και ας με ξεγελά όσο θέλει, αφού δε θα με κάνει ποτέ να μην είμαι τίποτα όσο θα σκέφτομαι ότι είμαι κάτι. Όστε [...] πρέπει εντέλει να καταλήξω ότι η απόφαση, Εγώ είμαι, εγώ υπάρχω, αληθεύει αναγκαία όποτε την προφέρω ή τη συλλαμβάνω στο πνεύμα μου. [...] Αλλά τι είμαι λοιπόν; Σκεπτόμενο πράγμα. Τι είναι αυτό; Είναι ένα πράγμα που αμφιβάλλει, νοεί, βεβαιώνει, αρνείται, θέλει, δε θέλει, φαντάζεται επίσης και αισθάνεται...”
(Ρενέ Ντεκάρτ, Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας, μτφρ. Ευάγγελος Βανταράκης, εκδ. Εκκρεμές, Αθήνα 2003, σ. 68, 71, 77)

5. “Απομένουν οι κρίσεις στις οποίες πρέπει να φροντίσω να μη σφάλω. Όμως η κυριότερη και συχνότερη πλάνη που μπορεί να βρεθεί σε αυτές έγκειται στο ότι κρίνω ότι οι ιδέες που είναι μέσα μου είναι όμοιες ή σύμμορφες με κάποια πράγματα που βρίσκονται έξω από μένα. [...] Τώρα όμως έχω αντιληφθεί ότι υπάρχει Θεός και έχω κατανοήσει συγχρόνως ότι όλα τα άλλα εξαρτώνται από αυτόν, ότι δεν είναι πλανερός και ότι από αυτό συνάγεται ότι όλα όσα αντιλαμβάνομαι σαφώς και διακριτώς αληθεύουν αναγκαία”. (Ρενέ Ντεκάρτ, Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας, μτφρ. Ευάγγελος Βανταράκης, εκδ. Εκκρεμές, Αθήνα 2003, σ. 82, 155)

6. “Η πιο ακραία εκδοχή του σκεπτικισμού για τον εξωτερικό κόσμο και τη σχέση μου μαζί του είναι το να φανταστώ ότι δεν έχω καν σώμα. Δεν είμαι παρά ένας εγκέφαλος που επιπλέει μέσα σ’ ένα δοχείο με χημικές ουσίες. Ένας σατανικός επιστήμονας έχει συνδέσει με καλώδια τον εγκέφαλό μου κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να έχω την ψευδαίσθηση της αισθητηριακής εμπειρίας. Ο επιστήμονας έχει κατάσκευάσει κάτι σαν μηχανή εμπειριών. Μπορώ να σηκωθώ και να πάω στα μαγαζιά για ν’ αγοράσω εφημερίδα. Ωστόσο, όταν το κάνω αυτό, το μόνο που συμβαίνει στην ουσία είναι ότι ο επιστήμονας ενεργοποιεί ορισμένα νεύρα στον εγκέφαλό μου, έτσι ώστε να έχω την ψευδαίσθηση ότι το κάνω. Όλες οι εμπειρίες που νομίζω ότι βιώνω μέσα από τις πέντε αισθήσεις μου είναι στην πραγματικότητα αποτέλεσμα της διέγερσης του ασώματου εγκεφάλου μου απ’ αυτόν τον σατανικό επιστήμονα. [...] Αυτή η κατάσταση δεν είναι τόσο τραβηγμένη όσο ίσως ακούγεται. Οι επιστήμονες κάνουν ήδη πειράματα με προσομοίωση της πραγματικότητας σε ηλεκτρονικούς υπολογιστές, που ονομάζεται “εικονική πραγματικότητα”.

(Nigel Warburton, Φιλοσοφία. Τα βασικά ζητήματα, εκδ. Περίπλους, Αθήνα 1999, σ. 150-151)

7. “Η υπόθεση ότι το μέλλον μοιάζει με το παρελθόν δε θεμελιώνεται σε επιχειρήματα οποιουδήποτε είδους, αλλά στηρίζεται εξ ολοκλήρου στο έθος, που μας καθορίζει να περιμένουμε και στο μέλλον την ίδια ακολουθία αντικειμένων την οποία έχουμε συνηθίσει να παρατηρούμε στο παρελθόν...” (Ντέιβιντ Χιουμ, Πραγματεία για την ανθρώπινη φύση, βιβλίο Ι, μέρος ΙΙΙ, κεφάλαιο ΧΙΙ, μτφρ. Μαρία Πουρνάρη, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2005)

8. “Εφόσον ο λόγος δεν μπορεί να διαλύσει τα σύννεφα, είναι μεγάλη τύχη που η φύση φροντίζει γι’ αυτό από μόνη της να με θεραπεύσει από τη φιλοσοφική μελαγχολία και από το παραλήρημα στο οποίο έχω πέσει. Και το πετυχαίνει αυτό είτε μέσω της χαλάρωσης του νου μου είτε μέσω της απασχόλησης με μια έντονη εντύπωση των αισθήσεών μου, που διώχνει όλες αυτές τις χίμαιρες. Γευματίζω, παίζω μια παρτίδα τάβλι και διασκεδάζω με τους φίλους μου και, όταν έπειτα από ψυχαγωγία τριών ή τεσσάρων ωρών επιστρέψω σε αυτούς τους διαλογισμούς, μου φαίνονται τόσο ψυχροί και βεβιασμένοι και γελοίοι, ώστε δεν έχω την παραμικρή διάθεση να εμβαθύνω περισσότερο”.

(Ντέιβιντ Χιούμ, Πραγματεία για την ανθρώπινη φύση, βιβλίο Ι, μέρος ΙV, κεφάλαιο VII, μτφρ. Μαρία Πουρνάρη, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2005)

9. “Ο σκεπτικισμός δεν είναι μη ανασκευάσιμος, αλλά προφανής ανοησία, όταν επιμένει να αμφιβάλλει εκεί όπου δεν μπορεί να υπάρξει ερώτημα. Γιατί αμφιβολία υπάρχει εκεί όπου υπάρχει ερώτημα· και ερώτημα εκεί όπου υπάρχει απάντηση· και απάντηση μονάχα εκεί όπου κάτι μπορεί να λεχθεί”.

(Ludwig Wittgenstein, Tractatus Logico Philosophicus, μτφρ. Θ. Κιτσόπουλος, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 1978, σ. 51)

10. “Τα ερωτήματα που θέτουμε και οι αμφιβολίες μας εξαρτώνται από το γεγονός ότι ορισμένες προτάσεις εξαιρούνται από την αμφιβολία, σαν να ήταν μεντεσέδες, αρθρώσεις πάνω στις οποίες αυτές οι αμφιβολίες στηρίζονται. Δηλαδή αποτελεί μέρος της λογικής των επιστημονικών ερευνών μας ότι στην πράξη κάποια πράγματα δεν αμφισβητούνται. [...] Όταν προσπαθώ να νικήσω κάποιον στο σκάκι, δεν μπορώ να αναρωτιέμαι για το αν τα πιόνια μπορούν από μόνα τους να αλλάξουν θέση και ταυτόχρονα η μνήμη μου να με ξεγελά, ώστε να μην το παρατηρώ”. (Ludwig Wittgenstein, Über Gewissheit [Περί βεβαιότητας], §341, 342, 346)

11. “[Ο Βίτγκενσταϊν και ο Χιουμ] ...συμφωνούν στο ότι οι “πεποιθήσεις” μας πως τα σώματα υπάρχουν και, μιλώντας πρόχειρα, ότι η επαγωγή είναι γενικά αξιόπιστη, δεν είναι θεμελιωμένες και ταυτόχρονα δεν επιδέχονται σοβαρή αμφισβήτηση. Οι πεποιθήσεις αυτές βρίσκονται, θα μπορούσε να πει κανείς, εκτός του πλαισίου της κριτικής και ορθολογικής μας ικανότητας, με την έννοια ότι ορίζουν την περιοχή μέσα στην οποία ασκείται αυτή η ικανότητα - ή βοηθούν να οριστεί. Η απόπειρα να αντιμετωπίσει κανείς τη συστηματική σκεπτικιστική αμφιβολία με επιχειρήματα που υποστηρίζουν αυτές τις πεποιθήσεις, με ορθολογική δηλαδή δικαιολόγηση, φανερώνει απλώς μια ριζική παρανόηση του ρόλου που αυτές παίζουν στο σύστημα των πεποιθήσεών μας. Ο σωστός τρόπος αντιμετώπισης της συστηματικής αμφιβολίας δεν είναι η απόπειρα ανασκευής της με επιχειρήματα, αλλά η κατάδειξη ότι είναι ανενεργή, μη πραγματική και προσποιητή...”.

(Πίτερ Φρέντερικ Στρόσον, Σκεπτικισμός και φυσιοκρατία, μτφρ. Ευγενία Μυλωνάκη, εκδ. Εκκρεμές, Αθήνα 2003, σ. 78-79)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Σκεφτείτε ότι ένας στοχαστής όπως ο Γοργίας διατυπώνει και προσπαθεί να αποδείξει τις ακόλουθες τρεις θέσεις: α) δεν υπάρχει τίποτε· β) δεν ξέρουμε τίποτε· γ) δεν είμαστε σε θέση να μεταδώσουμε στους άλλους με τη γλώσσα τίποτε. Μήπως οι θέσεις αυτές σημαίνουν ότι στη πραγματικότητα κάτι τουλάχιστον υπάρχει (ο στοχαστής), ότι κάτι ξέρουμε και ότι κάτι τουλάχιστον είμαστε σε θέση να πούμε στους άλλους;

2. Αναφέρετε σκεπτικιστικά επιχειρήματα όπως: “οι ράγες του τρένου μοιάζουν να συγκλίνουν, όταν τις παρατηρούμε από μεγάλη απόσταση”, “η ζέστη μπορεί να κάνει τον δρόμο να φαίνεται πως κινείται”, “το φεγγάρι φαίνεται πιο μεγάλο όσο πιο χαμηλά βρίσκεται στον ορίζοντα” κτλ. Σε τι διαφέρουν αυτά τα επιχειρήματα από τις βασικές σκεπτικιστικές υποθέσεις του Ντεκάρτ; (απόσπασμα 4)

3. Αναζητήστε παράδοξες σκεπτικιστικές υποθέσεις, όπως αυτές του Ντεκάρτ, στη λογοτεχνία και στον κινηματογράφο (ιδιαίτερα στη σύγχρονη επιστημονική φαντασία, π.χ. Μπλέιντ Ράνερ, Μάτριξ).

4. Συγκρίνετε τη σκεπτικιστική στάση των αρχαίων σκεπτικών με τον σκεπτικισμό φιλοσόφων της νεότερης εποχής όπως του Ντεκάρτ και του Χιουμ, εξετάζοντας τις διαφορές τους όσον αφορά τον πρακτικό στόχο, τις θεωρητικές υποθέσεις και τα επιχειρήματα που σχετίζονται με τις σκεπτικιστικές αμφιβολίες.

5. Στον πρόλογο της δεύτερης έκδοσης της Κριτικής του καθαρού λόγου (B XXXIX) ο Καντ λέει: “Ωστόσο δεν παύει να αποτελεί σκάνδαλο της φιλοσοφίας και γενικά του κοινού νου το ότι είναι υποχρεωμένος να δέχεται υπό μορφή πίστεως την ύπαρξη των πραγμάτων του εξωτερικού κόσμου [...] και ότι, αν θελήσει κανείς να την αμφισβητήσει, δεν μπορούμε να του αντιτάξουμε καμιά επαρκή απόδειξη”. Στο έργο του Είναι και Χρόνος (I, 6) ο Γερμανός φιλόσοφος του 20ού αιώνα Μάρτιν Χάιντεγκερ σχολιάζει: “Το σκάνδαλο της φιλοσοφίας δεν είναι ότι αυτή η απόδειξη δεν έχει δοθεί, αλλά ότι τέτοιες αποδείξεις αναμένονται και επιχειρούνται ξανά και ξανά”. Συζητήστε τις δύο αυτές απόψεις συσχετίζοντάς τις με την πρόταση του Στρόσον για τη στάση που πρέπει να υιοθετήσουμε απέναντι στον σκεπτικισμό (απόσπασμα 11).

ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ: ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΟΡΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

1. Δυσκολίες κατά τη διερεύνηση της έννοιας της γνώσης

Η ίδια η προσπάθεια ορισμού της γνώσης από τους φιλοσόφους φανερώνει τη δυσκολία ικανοποίησης - ή ακόμη και πλήρους κατανόησης- των κριτηρίων για την επιτυχή ολοκλήρωσή της. Εδώ βέβαια πρέπει να τονίσουμε ότι μιλάμε για τη θεωρητική και όχι για την πρακτική ή καθαρά τεχνική γνώση (π.χ. το να γνωρίζουμε πώς να κολυμπάμε, να παίζουμε ένα μουσικό όργανο ή να οδηγούμε ποδήλατο) ούτε για τη γνώση από άμεση γνωριμία (π.χ. το να γνωρίζουμε την καθηγήτριά μας ή τον φίλο μας τον Κώστα ή μια γειτονιά της πόλης). Αναφερόμαστε ειδικότερα στη γνώση που είναι δυνατόν να διατυπωθεί με προτάσεις, την οποία θα μπορούσαμε γι' αυτό να αποκαλέσουμε προτασιακή. Τι εννοούμε ακριβώς όταν λέμε ότι γνωρίζουμε, για παράδειγμα πως “η Αθήνα είναι η πρωτεύουσα της Ελλάδας” ή πως “η Γαλλική Επανάσταση έγινε το 1789” ή πως “το άθροισμα των γωνιών ενός τριγώνου ισούται με 180 μοίρες”; Από την εποχή του Πλάτωνα, και συγκεκριμένα στον διάλογο Θεαίτητος, έχει επισημανθεί ότι αυτού του είδους η γνώση μπορεί να οριστεί ως “αιτιολογημένη αληθής πεποίθηση” (“δόξα αληθής μετά λόγου”). Αναλύοντας τα βασικά σημεία αυτού του ορισμού παρατηρούμε ότι, αν κάποιος γνωρίζει μια πρόταση π (π.χ. ότι “οι Έλληνες νίκησαν τους Πέρσες στη μάχη του Μαραθώνα”), τότε θα πρέπει:

- α) ο άνθρωπος αυτός να πιστεύει την π
- β) η π να είναι αληθής πρόταση

γ) η πεποίθηση του ατόμου ότι η π είναι αληθής πρόταση να είναι επαρκώς αιτιολογημένη.

Λούντβιχ Βιτγκενστάιν

Πράγματι, το υποκείμενο της γνώσης δεν αρκεί απλώς να πιστεύει ότι η π είναι αληθής πρόταση και η π να είναι όντως αληθής. Για να μιλάμε για γνώση, πρέπει να μπορεί να δώσει κάποιον επαρκώς ικανοποιητικό λόγο για τον οποίο πιστεύει ότι η π είναι αληθής, έτσι ώστε να αποδεικνύεται ότι δε διατυπώνει μια αστήρικτη γνώμη, δε φαντάζεται ή δε θυμάται κάτι που άκουσε τυχαία.

Όσον αφορά την αλήθεια, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο (2.III.2A), μία από τις επικρατέστερες θεωρίες για τη φύση της είναι εκείνη που τη συλλαμβάνει ως αντιστοιχία μιας πρότασης με τα γεγονότα. Δυστυχώς όμως δεν είναι διόλου εύκολο να κατανοήσουμε τι σημαίνει επαρκής αιτιολόγηση μιας πεποίθησης. Ήδη ο Σωκράτης στον πλατωνικό διάλογο Θεαίτητος, αφού προτείνει δοκιμαστικά τον επίμαχο

ορισμό της γνώσης, επισημαίνει πως δεν είναι σαφές σε τι συνίσταται η ορθή σύλληψη του “λόγου” που επιτρέπει στην “αληθή δόξα” να γίνει “επιστήμη”. Στην εποχή μας ορισμένοι φιλόσοφοι έχουν παρατηρήσει ότι είναι δύσκολο να αποκλείσουμε τυχαίους παράγοντες που κλονίζουν τη σιγουριά μας για το αν πετύχαμε να αποκτήσουμε τη γνώση. Για παράδειγμα, αν μας ζητήσει κάποιος να του πούμε την ώρα και εμείς κοιτάξουμε το ρολόι μας, το οποίο- χωρίς να το γνωρίζουμε- έχει χαλάσει, αλλά εκείνη τη στιγμή είναι κατά σύμπτωση σταματημένο στη σωστή ώρα (έστω πέντε και δέκα), μπορεί να δώσουμε μια απάντηση που αληθεύει. Ωστόσο διστάζουμε να πούμε ότι όντως γνωρίζουμε πως η ώρα είναι πέντε και δέκα. Και αυτό συμβαίνει επειδή, παρ’ όλο που νομίζουμε ότι διαθέτουμε ικανοποιητική αιτιολόγηση της συγκεκριμένης πεποίθησής μας, δηλαδή τη μαρτυρία του συνήθως καλά ρυθμισμένου ρολογιού μας, αυτή τη φορά διαπιστώνουμε ότι κάναμε λάθος, θεωρώντας ότι λειτουργεί σωστά, και μόνο τυχαία πετύχαμε την πραγματική ώρα. Αν η ώρα δε συνέβαινε συμπτωματικά να είναι πέντε και δέκα, θα σχηματίζαμε ψευδή πεποίθηση.

Με αφορμή την ανασφάλεια που μας προκαλούν τέτοιες -όχι τόσο σπάνιες- περιπτώσεις, κατανοούμε καλύτερα τις αμφιβολίες των σκεπτικιστών για τη δυνατότητα απόκτησης βέβαιης γνώσης, αφού μπορεί να σφάλουμε όταν μας φαίνεται ότι δικαιολογημένα πιστεύουμε κάτι. Η προσπάθεια ορισμού της γνώσης μάς υποδεικνύει την ανάγκη να μελετήσουμε τους τρόπους αιτιολόγησης των πεποιθήσεών μας, για να αντιμετωπίσουμε αποτελεσματικότερα τις ανησυχίες των σκεπτικιστών, παρ’ όλο που, όπως είδαμε, μπορούμε τελικά να τις θεωρήσουμε υπερβολικές.

2. Τρόποι αιτιολόγησης των πεποιθήσεων

α) Αναζήτηση στέρων θεμελίων

Η πιο φυσική εικόνα που μας έρχεται στο μυαλό για την αιτιολόγηση των πεποιθήσεών μας είναι εκείνη ενός οικοδομήματος και των θεμελίων του (κάποιοι χρησιμοποιούν, εναλλακτικά, την εικόνα ενός δέντρου με τις ρίζες του). Έτσι, πολλοί φιλόσοφοι, ανάμεσα στους οποίους αξίζει να αναφερθούν ο Αριστοτέλης, και στη νεότερη εποχή ο Ντεκάρτ, ο Λοκ και ο Χιουμ, φαίνεται να δέχονται ότι πρέπει το σύνολο των πεποιθήσεών μας να περιλαμβάνει ορισμένες βασικές ή θεμελιώδεις πεποιθήσεις στις οποίες τελικά θα στηριχτούν -στη βάση των οποίων θα αιτιολογηθούν- όλες οι υπόλοιπες. Για παράδειγμα, ορισμένες λογικές αρχές, όπως η αρχή της μη αντίφασης (δεν μπορεί μια πρόταση να αληθεύει και να μην αληθεύει ταυτόχρονα) ή προτάσεις που αναφέρονται σε σαφείς και ευκρινείς ιδέες της σκέψης ή περιγράφουν στοιχειώδεις αισθητηριακές εμπειρίες (π.χ. τώρα βλέπω κάτι κόκκινο), μπορεί να περιλαμβάνονται σε αυτή την κατηγορία. Το ερώτημα είναι πόσες και ποιες ακριβώς είναι αυτές οι βασικές πεποιθήσεις που αποτελούν τα θεμέλια για τη γνώση μας. Η θεώρηση αυτή, σύμφωνα με την οποία η γνώση πρέπει να οικοδομείται σε σταθερά θεμέλια, έχει αποκληθεί θεμελιωτισμός ή θεμελιοκρατία.

β) Διαμόρφωση ενός δικτύου πεποιθήσεων με επαρκή συνοχή

Οι δυσκολίες που προκύπτουν, όταν προσπαθεί κανείς να απομονώσει εκείνες τις πεποιθήσεις που παίζουν τελικά τον ρόλο των βασικών, αλλά και όταν

προσπαθεί να δώσει σαφή εξήγηση της θεμελιωτικής λειτουργίας τους, έκαναν αρκετούς φιλοσόφους -όπως ο Γκέοργκ Φρίντριχ Χέγκελ (18ος-19ος αιώνας) και στην εποχή μας ο Αμερικανός Γουίλαρντ Όρμαν Κουάιν (20ός αιώνας)- να προτιμήσουν μια διαφορετική εικόνα για τον τρόπο αιτιολόγησης των πεπιοθήσεων, η οποία είχε εμπνεύσει και μια ανάλογη θεωρία της αλήθειας (βλ. κεφάλαιο 2.III.2B).

Γκέοργκ Βίλχελμ

Φρίντριχ Χέγκελ

Πρόκειται για την εικόνα ενός πλέγματος ή ιστού που δε χρειάζεται στηρίγματα σε κάποιο έδαφος. Το σύνολο των πεπιοθήσεων μας δεν αποτελεί κτίριο με θεμέλια ούτε κάποιο δέντρο με ρίζες, αλλά ένα δίκτυο με κόμβους που αλληλοϋποστηρίζονται. Όσο πιο σφιχτά και γερά πλεγμένο είναι αυτό το δίκτυο, τόσο ικανοποιητικότερη είναι η σύνδεση των νημάτων που το αποτελούν - ή, με άλλα λόγια, τόσο ικανοποιητικότερη είναι η αιτιολόγηση των πεπιοθήσεων που το συγκροτούν. Αυτό που έχει σημασία είναι ο βαθμός της συνο-

χής, δηλαδή της λογικής σύνδεσης των πεπιοθήσεων μας, έτσι που η μία να εξηγεί καλύτερα την άλλη. Για παράδειγμα, προσαρμόζουμε συνήθως τις επιστημονικές μας υποθέσεις στα δεδομένα της εμπειρίας μας, αλλά κάποτε ο τρόπος με τον οποίο ερμηνεύουμε αυτά τα δεδομένα –όπως στη φυσική θεωρία της σχετικότητας- αλλάζει κάτω από το φως των νέων θεωριών που κατασκευάζουμε. Δεν υπάρχουν “γυμνά” δεδομένα των αισθήσεων ή του νου, αφού και οι πιο απλές εσωτερικές και εξωτερικές παρατηρήσεις μας είναι “φορτισμένες από τη θεωρία”. Εκείνο που έχει σημασία είναι οι εντυπώσεις και οι έννοιες, οι παρατηρήσεις και οι θεωρίες να διαμορφώνονται παράλληλα και να στηρίζουν καλά οι μεν τις δε (βλ. και κεφάλαιο 4.III.1).

Εφόσον δεχτούμε αυτή την “ολιστική” αντίληψη, δε θα προσπαθούμε πια να διακρίνουμε τις πεπιοθήσεις μας σε βασικές και σε μη βασικές, αλλά μόνο σε κεντρικότερες και σε λιγότερο κεντρικές, ανάλογα με το σημείο του πλέγματος στο οποίο βρίσκονται και το οποίο πρέπει να εξετάζεται στο σύνολό του. Σύμφωνα με μια άλλη μεταφορά, που ανέπτυξε ο Γερμανός Ότο Νόουρατ (20ός αιώνας), είναι μάταιο να επιδιώκουμε να χτίσουμε ένα γνωστικό οικοδόμημα με γερά θεμέλια στη γη, αφού βρισκόμαστε διαρκώς σε ένα σκάφος, πλέοντας στη θάλασσα της εμπειρίας, και είμαστε αναγκασμένοι να χρησιμοποιούμε διαρκώς τα ίδια υλικά, μεταφέροντας σανίδες από την καρίνα στο κατάστρωμα και αντίστροφα, για να κάνουμε το πλοίο της γνώσης μας να ταξιδεύει καλύτερα.

Η θεωρία αιτιολόγησης που αντιμετωπίζει τις πεπιοθήσεις μας ως δίκτυο ή ιστό αποκαλείται συνεκτικισμός. Στις μέρες μας είναι πολύ δημοφιλής, αν και αντιμετωπίζει πολλές αντιρρήσεις, παρόμοιες με τις αντιρρήσεις για την ανάλογη θεωρία της αλήθειας, που

εξετάσαμε παραπάνω (κεφάλαιο 2.III.2B). Κατά τους επικριτές του συνεκτικισμού, η απουσία θεμελίων αποσπά τελικά τις πεπιοθήσεις μας από τον ίδιο τον κόσμο. Οι αιτιολογήσεις μας μπορεί να είναι “κυκλικές” και δε “ριζώνουν” όπως θα ’πρεπε στον κόσμο. Μάλιστα, η θεωρία αυτή μας επιτρέπει να διαμορφώσουμε πολλά δίκτυα με συνοχή και να μην ξέρουμε τελικά ποιο από αυτά να επιλέξουμε ως το μοναδικό ορθό δίκτυο που αποτελεί γνώση. Αλλά και η ίδια η έννοια της λογικής συνοχής που παρέχει αιτιολόγηση δεν είναι και τόσο σαφής.

γ) Αξιόπιστες διαδικασίες απόκτησης και διαμόρφωσης πεπιοθήσεων

Μια πιο πρόσφατη αντιμετώπιση του προβλήματος της αιτιολόγησης των πεπιοθήσεων δίνει έμφαση στην ανάγκη να υπάρχουν αξιόπιστες διαδικασίες διαμόρφωσής τους. Για παράδειγμα, όπως υποστηρίζουν ορισμένοι σύγχρονοι φιλόσοφοι, μπορούμε να καταφύγουμε στις επιστήμες της βιολογίας, της νευροφυσιολογίας και της ψυχολογίας για να μάθουμε ποιοι μηχανισμοί των αισθήσεων και του νου μας μπορούν να θεωρηθούν αξιόπιστοι και τότε λειτουργούν σωστά, για να μάθουμε δηλαδή ποιοι μηχανισμοί και σε ποιες συνθήκες παρέχουν κατά κανόνα αληθείς πεπιοθήσεις. Αιτιολογημένες πρέπει να θεωρούνται μόνο οι πεπιοθήσεις που παράγονται από αυτούς τους μηχανισμούς σε κατάλληλες συνθήκες επαφής μας με το φυσικό και το κοινωνικό περιβάλλον. Βέβαια, στην περίπτωση αυτή, οι σκεπτικιστές επιμένουν ότι δεν μπορούμε να είμαστε ποτέ σίγουροι εκ των προτέρων πως οι συνθήκες είναι πράγματι κατάλληλες και πως οι γνωστικοί μηχανισμοί του εγκεφάλου μας που μας φαίνονται αξιόπιστοι θα εξακολουθήσουν να λειτουργούν σωστά και δε θα

εξαπατηθούμε. Δεν αποκλείεται, όπως έδειξε ο Χιουμ, μέχρι σήμερα όλα να πήγαιναν καλά, αλλά ξαφνικά οι κανονικότητες που διέπουν τον οργανισμό μας, αλλά και τη φύση γενικότερα, να διαταραχθούν κατά απρόβλεπτο τρόπο.

Οι παραπάνω θεωρίες φανερώνουν τη δυσκολία να εξασφαλίσουμε βεβαιότητα για την ορθή αιτιολόγηση των πεπιοθήσεών μας. Ίσως αυτό που χρειάζεται είναι να επεξεργαστούμε κάποια σύνθεση των προσεγγίσεων που αυτές οι θεωρίες εκφράζουν. Με άλλα λόγια, ίσως πρέπει να συνεχίσουμε να αντιμετωπίζουμε κάποιες πεπιοθήσεις μας ως βασικές, ακόμη κι αν στηρίζονται εν μέρει από αυτές που θεωρούμε μη βασικές και ταυτόχρονα να δεχόμαστε ότι μπορούμε να τις ανακαλύψουμε επισημαίνοντας ορισμένες αξιόπιστες διαδικασίες για την απόκτηση και τη διαμόρφωσή τους. Αυτό που μας ενδιαφέρει είναι ο νους μας να μπορεί να ανιχνεύει την πραγματικότητα σε κάθε περίπτωση, να ξέρουμε δηλαδή σε κάθε στιγμή πως οι πεπιοθήσεις μας είναι αληθείς, επειδή συνδέονται με τον σωστό τρόπο και όχι συμπτωματικά με τον κόσμο. Έτσι, θα μπορούμε να ιχνηλατούμε, δηλαδή να παρακολουθούμε βήμα βήμα τις ενδεχόμενες μεταβολές στις πραγματικές καταστάσεις που επιθυμούμε να γνωρίσουμε και δε θα πετυχαίνουμε την αλήθεια τυχαία. Ωστόσο, αυτές οι πραγματικές καταστάσεις τις οποίες μας ενδιαφέρει να γνωρίσουμε θα πρέπει να αφορούν την επιδίωξη της γνώσης που στην προηγούμενη ενότητα χαρακτηρίσαμε “χρήσιμη” - και δεν μπορούν να περιλαμβάνουν τις απίθανες, υποθετικές περιπτώσεις που επινοούν στη φαντασία τους ορισμένοι φιλόσοφοι.

Σε κάθε περίπτωση, η γνωσιολογία δεν αποτελεί πλέον στην εποχή μας ένα απομονωμένο πεδίο φιλοσοφικής σκέψης, αλλά συνεργάζεται με επιστημονικούς κλάδους της βιολογίας, της νευροφυσιολογίας, της ψυχολογίας, της πληροφορικής και της κοινωνιολογίας. Πολλοί πιστεύουν ότι σιγά σιγά συγκροτείται μια συνεκτική διεπιστημονική θεώρηση, αυτή της γνωσιακής επιστήμης, που θα επιτρέψει να δοθούν ικανοποιητικές απαντήσεις στα παραδοσιακά γνωσιολογικά ερωτήματα για τη δυνατότητα της γνώσης και την αιτιολόγηση των πεποιθήσεων. Ωστόσο, η ενιαία φιλοσοφική σκοπιά δε θα πάψει να είναι απαραίτητη, προκειμένου να επιχειρείται η κριτική των προτεινόμενων τοποθετήσεων.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. “ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Όταν κανείς συλλαμβάνει την αληθή πεποίθηση για κάτι χωρίς αιτιολόγηση, ο νους του είναι σε θέση να κατέχει την αλήθεια αλλά δεν το γνωρίζει· γιατί όποιος δεν μπορεί να δώσει ή να πάρει λόγους για κάτι δεν έχει γνώση γι’ αυτό. Εφόσον όμως βρει και τους λόγους, τότε μπορεί όχι μόνο να αιτιολογήσει την πεποίθησή του, αλλά να βρίσκεται και σε τέλεια κατάσταση γνώσης”.
(Πλάτων, Θεαίτητος, 202b8-c4)

2. “Μερικοί υποστηρίζουν ότι, επειδή πρέπει να κατανοούμε τα πρωταρχικά στοιχεία, δεν υπάρχει κατανόηση. [...] Ισχυρίζονται ότι θα εμπλεκόμαστε σε μια άπειρη αναδρομή, εφόσον δε θα κατανοούσαμε αυτά που έπονται από αυτά που προηγούνται, αν δεν υπάρχουν πρωταρχικά στοιχεία, και έχουν δίκιο, γιατί είναι αδύνατον να διατρέξουμε μια

άπειρη σειρά. Κατ' αυτούς, αν σταματήσουμε σε κάποιες αρχές, αυτές δεν μπορούμε να τις γνωρίσουμε, γιατί δεν υπάρχει απόδειξη, χωρίς την οποία δεν υπάρχει και κατανόηση. [...] Άλλοι συμφωνούν για την κατανόηση, ότι δηλαδή απαιτεί απόδειξη. Αλλά υποστηρίζουν ότι τίποτα δεν εμποδίζει να υπάρχει απόδειξη για τα πάντα, εφόσον είναι δυνατόν η απόδειξη να γίνεται κυκλικά και με αμοιβαία στήριξη των στοιχείων της. [...] Εμείς λέμε λοιπόν ότι δε στηρίζεται κάθε κατανόηση σε αποδείξεις, αλλά η κατανόηση των άμεσων στοιχείων είναι αναπόδεικτη (και είναι προφανές ότι αυτό πρέπει να συμβαίνει· γιατί, αν απαιτείται να κατανοούμε τις πρώτες προτάσεις στις οποίες στηρίζεται η απόδειξη, και θα σταθούμε κάποτε σε αυτά που κατανοούμε άμεσα, πρέπει αυτές να είναι αναπόδεικτες) [...] και λέμε ότι υπάρχει όχι μόνο κατανόηση, αλλά και κάποια αρχή της κατανόησης μέσω της οποίας γνωρίζουμε τους ορισμούς. Και γενικά είναι αδύνατον να αποδεικνύει κανείς με κυκλικό τρόπο, αν η απόδειξη πρέπει να βασίζεται σε εκείνο που προηγείται και είναι περισσότερο προσιτό στη γνώση, γιατί είναι αδύνατον ταυτόχρονα τα ίδια πράγματα να προηγούνται και να έπονται [ως προς την κατανόηση] από τα ίδια - εκτός κι αν αυτό συμβαίνει με διαφορετικούς τρόπους”.

(Αριστοτέλης, Αναλυτικά Ύστερα, 72b5-30)

3. “Ας θυμηθούμε τώρα την καρτεσιανή αρχή του απόλυτου αναμφισβήτητου ως αρχή για την ανοικοδόμηση μιας γνήσιας επιστήμης: σύμφωνα με αυτή θα έπρεπε να αποκλείεται κάθε συλληπτή και κάθε εκ των πραγμάτων αθεμελίωτη αμφιβολία. [...] Σύμφωνα με αυτά που ήδη ειπώθηκαν, διαμορφώνεται ως ένα πρώτο ερώτημα ενός πρωτόπειρου στη φιλοσοφία το εξής: υπάρχουν για μας ενάρχειες που φέρουν μαζί τους [...] με τρόπο αποδεικτικό την εναργή θέαση ότι αυτές ως καθαυτές πρώτες προηγούνται όλων των συλληπτών εναργειών, και για τις

οποίες μπορούμε επίσης να δούμε εναργώς ότι είναι οι ίδιες αποδεικτικές;”

(Edmund Husserl, Καρτεσιανοί στοχασμοί, μτφρ. Παύλος Κόντος, 2η έκδ., εκδ. Ροές, Αθήνα 2002, σ. 31-32)

4. “Είμαστε σαν τους ναυτικούς σε ένα καράβι μεσοπέλαγα, οι οποίοι πρέπει να το διορθώσουν, αλλά δεν μπορούν να ξεκινήσουν από την αρχή [...] χρησιμοποιούν τα ξύλα και τα μαδέρια της παλιάς δομής για να τροποποιήσουν το σκελετό και το σκαρί του καραβιού τους. Όμως δεν μπορούν να το φέρουν στο λιμάνι για ν’ αρχίσουν εντελώς από την αρχή. Κατά τη διάρκεια της δουλειάς τους μένουν πάνω στο παλιό σκαρί και παλεύουν με τα κύματα και την τρικυμία. [...] Αυτή είναι η μοίρα μας”

(Ότο Νόουρατ, στο Γιώργος Ρουσόπουλος, Αναλυτική της παράστασης: Η γνωσιοθεωρία του Κύκλου της Βιέννης, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σ. 156)

5. “Όταν θέλουμε να αποτιμήσουμε μια πεποίθηση, είναι συχνά προτιμότερο η αποτίμηση να γίνεται σε συνδυασμό με άλλες πεποιθήσεις. Ένας άξιος μηχανικός μπορεί να είναι σε θέση να βγάλει κάποιο συμπέρασμα για τη λειτουργία της μηχανής ενός αυτοκινήτου εξετάζοντας ένα προς ένα ξεχωριστά όλα τα κομμάτια της, όμως σίγουρα θα επιτελέσει καλύτερα τον σκοπό του αν εξετάσει τη μηχανή σαν σύνολο κατά τη διάρκεια της σύγχρονης λειτουργίας όλων των τμημάτων που την αποτελούν. Το ίδιο ισχύει και για ό,τι πιστεύουμε. Είναι υπό την κρίση του συνόλου των πιστεύω μας το κατά πόσο μια πεποίθηση θα κερδίσει την αποδοχή ή θα απορριφθεί. Κάθε ιδιαίτερο χαρακτηριστικό μιας μεμονωμένης πεποίθησης φαίνεται να έχει μικρότερη σημασία”.

(W.V. Quine, J.S. Ullian, Ο ιστός της πεποίθησης, μτφρ.

Εύα Αγαλοπούλου, εκδ. Leader Books, Αθήνα 2002, σ. 17)

6. “Υπάρχει σαφώς κάτι σωστό στην αντίληψη ότι η ανθρώπινη γνώση στηρίζεται σε ένα επίπεδο προτάσεων - αναφορών παρατήρησης- που δε στηρίζονται σε άλλες προτάσεις με τον ίδιο τρόπο που άλλες προτάσεις στηρίζονται σε αυτές. Από την άλλη, θέλω όντως να επιμείνω ότι η μεταφορά του “θεμελίου” είναι παραπλανητική ως προς το ότι μας εμποδίζει να δούμε πως, αν υπάρχει μια λογική διάσταση κατά την οποία οι υπόλοιπες εμπειρικές προτάσεις στηρίζονται σε αναφορές παρατηρήσεων, υπάρχει άλλη μια λογική διάσταση κατά την οποία οι τελευταίες εξαρτώνται από την προηγούμενη. [...] Και προπαντός η εικόνα είναι παραπλανητική, εξαιτίας του στατικού της χαρακτήρα. Μοιάζει κανείς αναγκασμένος να διαλέξει ανάμεσα στην εικόνα ενός ελέφαντα που στέκει πάνω σε μια χελώνα (και τι στηρίζει τη χελώνα;) και την εικόνα ενός μεγάλου φιδιού της γνώσης με την ουρά στο στόμα (πού αρχίζει;). Κανένα από τα δύο ενδεχόμενα δε μας κάνει. Γιατί η εμπειρική γνώση, όπως και η πιο επιτηδευμένη προέκτασή της, η επιστήμη, είναι έλλογη, όχι επειδή έχει ένα θεμέλιο, αλλά επειδή είναι ένα αυτοδιορθούμενο εγχείρημα που μπορεί να αμφισβητήσει οποιονδήποτε ισχυρισμό, αν και όχι όλους μαζί”. (Γουίλφριντ Σέλαρς, Ο εμπειρισμός και η φιλοσοφία του νου, μτφρ. Χρήστος Μαρσέλος, εκδ. Εστίας, Αθήνα 2005, σ. 97-98)

7. “Υποθέστε ότι έχετε “οφεοφοβία” και διαρκώς φαντάζεστε ότι υπάρχουν φίδια σε διάφορα σημεία του σπιτιού σας. Χωρίς να έχετε κοιτάξει κάτω από το τραπέζι, χωρίς κάποιος να σας έχει βεβαιώσει για την παρουσία φιδιού, πιστεύετε ότι υπάρχει φίδι κάτω από το τραπέζι. Ας υποθέσουμε επίσης ότι κάποιος πράγματι έχει βάλει ένα

ακίνδυνο φίδι κάτω από το τραπέζι, για να διασκεδάσει εις βάρος σας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση έχετε δίκιο. Είναι όμως ορθό να πούμε ότι γνωρίζετε πως το φίδι είναι κάτω από το τραπέζι; Ασφαλώς όχι”.

(A. Goldman, Γνωσιοεπιστήμη: Φιλοσοφικές εφαρμογές, μτφρ. Γ. Μαραγκός, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1998, σ. 16)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Γιατί ο Αριστοτέλης (απόσπασμα 2) αποδέχεται την αναγκαία ύπαρξη θεμελίων της γνώσης και της κατανόησης; Ποιες είναι οι δύο εναλλακτικές αντιλήψεις στις οποίες αντιτίθεται και γιατί; Ποια από αυτές φαίνεται να πλησιάζει περισσότερο τις απόψεις των συνεκτικιστών όσον αφορά την αιτιολόγηση των πεπιοθήσεων; Πώς θα απαντούσε ο Αριστοτέλης στο ερώτημα του Χούσερλ; (απόσπασμα 3)

2. Στον πρώτο από τους Στοχασμούς περί της πρώτης φιλοσοφίας ο Ντεκάρτ γράφει: “Έπρεπε επομένως κάποτε στη ζωή μου να τα ανατρέψω όλα εκ βάθρων και να αρχίσω εκ νέου από τα πρώτα θεμέλια, αν επιθυμούσα να εδραιώσω κάτι στέρεο και μόνιμο στο πεδίο των επιστημών” (σ. 59). Πώς θα σχολίαζε το αίτημα του Ντεκάρτ κάποιος φιλόσοφος που υιοθετεί την αντίληψη της γνώσης την οποία εκφράζουν, με διαφορετικούς τρόπους ο Νόουρατ (απόσπασμα 4) και οι Κουάιν και Ούλιαν (απόσπασμα 5);

3. Να αναλύσετε τις απόψεις του Σέλαρς (απόσπασμα 6) προσπαθώντας να δείξετε την απόπειρά του να απομακρυνθεί και από την απαίτηση της σταθερής θεμελίωσης κάποιου οικοδομήματος πεπιοθήσεων, αλλά και από τους περιορισμούς ενός συνεκτικού

δικτύου κλεισμένου στον εαυτό του και ξεκομμένου από τον κόσμο. Πώς οι μεταφορικές εικόνες της χελώνας και του ελέφαντα, από τη μια, και του φιδιού που τρώει την ουρά του, από την άλλη, δείχνουν τις δυσκολίες, αντίστοιχα, του θεμελιωτισμού και του συνεκτικισμού;

4. Γιατί στο υποθετικό παράδειγμα του Γκόλντμαν (απόσπασμα 7), δεν μπορούμε να πούμε ότι αυτός που πιστεύει - σωστά- ότι υπάρχει ένα φίδι κάτω από το τραπέζι δεν το γνωρίζει; Γιατί δεν είναι αξιόπιστος ο μηχανισμός με τον οποίο σχημάτισε την πεποίθησή του και έτσι ο νους του δεν μπορεί να ανιχνεύσει, όπως θα 'πρεπε, την αλήθεια;

5. Υποθέστε ότι η τηλεόραση μεταδίδει τον τελικό του κυπέλλου στο ποδόσφαιρο και ένας φίλος σάς ρωτάει από το τηλέφωνο ποιο είναι το αποτέλεσμα. Εκείνη τη στιγμή η ομάδα A κερδίζει τη B με σκορ 1-0 και εσείς ανοίγετε τη συσκευή για να του απαντήσετε. Κατά σύμπτωση εκείνη τη στιγμή η τηλεόραση έχει διακόψει την απευθείας μετάδοση του αγώνα και αναμεταδίδει την επιτυχία του τέρματος της ομάδας A από βιντεοσκόπηση του τελικού της περασμένης χρονιάς, όπου κατά σύμπτωση η ομάδα A και πάλι είχε κερδίσει τη B με 1-0. Πιστεύετε ότι η ομάδα A κερδίζει με 1-0, η πεποίθησή σας είναι αληθής και αιτιολογημένη, εφόσον η συσκευή σας δουλεύει καλά και είναι εύλογο να κοιτάξετε στην οθόνη για να πληροφορηθείτε το αποτέλεσμα. Πού είναι το πρόβλημα στον ισχυρισμό σας ότι γνωρίζετε πως η ομάδα A κερδίζει τη B με 1-0; Προσπαθήστε να φανταστείτε και άλλα τέτοια υποθετικά παραδείγματα αστοχίας των γνωστικών μας ισχυρισμών και αναλύστε τις σχετικές περιπτώσεις αιτιολόγησης πεποιθήσεων.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ 1ου τόμου

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1:	
ΞΕΚΙΝΩΝΤΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΟΡΙΑ	5
ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ:	
Η ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ	8
ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ:	
ΒΑΣΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ	
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ	17
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ:	
ΚΛΑΔΟΙ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ	27
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ:	
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ	36
ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΕΜΠΤΗ:	
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ	45
ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	49
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2:	
ΚΑΤΑΝΟΩΝΤΑΣ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ	51
ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ:	
ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΛΟΓΟΣ	54
ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ:	
ΛΕΞΕΙΣ, ΝΟΗΜΑ ΚΑΙ ΚΑΘΟΛΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ	59
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ:	
ΤΙ ΕΙΝΑΙ Η ΑΛΗΘΕΙΑ;	73
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ:	
ΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ	87
ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΕΜΠΤΗ:	
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗ ΛΟΓΙΚΗ	94
ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	103
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3:	
ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΗ ΓΝΩΣΗ	105
ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ:	

ΤΟ ΕΡΩΤΗΜΑ ΓΙΑ ΤΗ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ	
.....	109
ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ:	
ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΟΡΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ133

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α).

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων / ΙΤΥΕ -ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.